ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ВАЉЕВО

Г Л А С Н И К

60

Ваљево, 2026.

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ВАЉЕВО

ГЛАСНИК

60

2026

За издавача
Бојана Савчић

Уредник
Милић Милићевић

Редакциони одбор
др Милић Милићевић, пуковник др Далибор Денда, пуковник др Миљан Милкић, др Марија Копривица, др Александра Вулетић, др Нино Делић, Дејан Поповић

Тираж
500 примерака

Графичка реализација и штампа
Агенција MARGO IN, Ваљево

Штампа
„Топаловић“, Ваљево

Адреса редакције
14000 Ваљево, Поп-Лукина 52, тел. 014/221-028
e/mail: arhivvaljevo@gmail.com ‹ www.istorijskiarhiv.rs

Часопис излази једном годишње

Издавање часописа финансира Град Ваљево

УДК 93/94 ISSN 0354-9143

ГЛАСНИК
Број 60, година 2026.

HERALD
History archive Valjevo
number 60, year 2026

САДРЖАЈ – CONTENTS

ЧЛАНЦИ
ARTICLES

др Ђорђе Вуковић: *Помињање вести о смрти цара Душана у историјским изворима од његове смрти (1355) до пада Смедерева (1459)* 5

Влада Гошњић: *Четири цркве легендарне Милице – прилог историји цркве брвнаре у Миличиници* 43

Борис Миливојевић: *Кантарска вага у ваљевском крају и њен утицај на живот града почетком 20. века* 71

Дејан Поповић: *Судски процес против Станисава Миловановића – ратног председника стублинске општине 1915-1916. године* 91

Дејан Поповић: *Биоскоп у окупираном Ваљеву 1942-1944. године*.....121

Никола Ранисављевић: *Историјат краљице спортова у Ваљеву и ваљевски атлетичари (1906-1980)* 133

ПРИЛОЗИ
SUPPLEMENTS

Бојана Савчић: *Једна прича трагичног доба – Петровићи из Вујиноваче* 153

ГРАЂА
DOCUMENTS

Владимир Дамњановић: *Начелство среза колубарског – Мионица, аналитички инвентар – наставак* 159

Владимир Дамњанови: *Оснивање и рад Тржишног одбора за преглед сувих шљива у Ваљеву (1904-1905)* 195

СЕЋАЊА
MEMORIES

Риста Анђелополић: *Момчило Белобрк – биографија једног од најпознатијих српских архитеката*.....205

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ
REVIEWS

Милић Милићевић: Александра Вулетић, *Брак у модерној Србији* 209
Бојана Савчић: Милић Ј. Милићевић, *Светомир Света Ђукић – Закон надмоћности у историји* 217
Александра Вулетић: Дејан В. Поповић, *Биоскопи Ваљева – Хроника биоскопског живота у Ваљеву и околини (1948-1970)*, ...219

БИБЛИОГРАФИЈЕ
BIBLIOGRAPHIES

Никола Ранисављевић: *Библиографија историографских издања о ваљевском крају у 2025. и 2026. години* 221

IN MEMORIAM

Риста Анђелополић 225
Милан Р. Васић.....229

Упутство за ауторе 233

УДК= 61:929

Др Ђорђе Вуковић
Завод за јавно здравље Ваљево

ПОМИЊАЊЕ ВЕСТИ О СМРТИ ЦАРА ДУШАНА У ИСТОРИЈСКИМ ИЗВОРИМА ОД ЊЕГОВЕ СМРТИ (1355) ДО ПАДА СМЕДЕРЕВА (1459)

„Кад цар Стефан земаљско царство промени...“
Епископ Марко Пећки

Апстракт: Смрт првог српског цара Стефана IV Душана, најмоћнијег владара из славне династије Немањића одувек је привлачила пажњу истраживача наше прошлости, али и шире јавности. Његова смрт забележена је у већем броју историјских извора, често пута доста оскудно – у једној реченици или делу реченице, а врло је мали број, углавном позних извора који детаљније описују последње тренутке живота првог цара српских, грчких и поморских земаља. Тек кад сагледамо све познате вести, који су сачуване у историјским изворима (домаћим и страним), публиковане и учињене доступним широј јавности, бићемо корак ближе историјској истини, мада не сумњамо да ће још нека вест накнадно испливати из тешко доступних архива. Наравно да нису сви извори подједнако проучени и нису сви вредновани на исти начин, што отежава нашу анализу. Популарне теорије о умирању најпознатијег Немањића не доприносе разјашњењу овог историјског догађаја, па ће бити изостављене из нашег кратког истраживања. На овом месту обрађени су првенствено историјски извори који потичу из периода постојања самосталне српске државе, почев од времена смрти када су сећања савременика била свежа и затим бележена током врмена, све до пада последње српске престонице (1459). Тада су приватне и државне архиве још увек биле очуване, па се може претпоставити да су ти извори били ближе историјској истини, него ми данас. Узети су у обзир извори који су сачувани у позним преписима, ако се сматра да су (несачувани) оригинал-

ни текстови настали у наведеном периоду. Када су у питању домаћи (ћирилични) извори, у нашем излагању се придржавамо хронолошког реда, колико год је то могуће. У анализу су укључене и вести сачуване на грчком и латинском језику, а нека грчка документа су састављена на дворовима српског племства или под њиховим окриљем. Увек остаје нада да ће појавити још нека вест, заборављена или непримећена, из тешко доступних архива. Пажљива анализа открива да неке од тих вести, које су већ дуже време познате стручној, али и широј јавности, нису вредноване на потпун начин као извори о смрти првог цара и чини се да због тога из њих нису извучени сви закључци који треба да се донесу. Ова расправа представља мали корак у том правцу.

Кључне речи: смрт цара Стефана Душана, доступни извори, рукописи, писци, садржај информације.

Прве савремене вести

Прва вест да је цар Душан проминуо овим светом, која је тачно хронолошки датирана, потиче из млетачког архива. У току је била борба око градова којом је управљала Душанова полусестра кнегиња Јелена, тада већ удовица. Њен муж Младен III Шубић је, после кратког брака, преминуо и кнегиња је преузела власт у име малолетног сина Младена IV. Пошто се њена област нашла на удару угарске војске, она се обратила брату Душану за помоћ, па је цар послао војску под командом витеза Палмана и Ђураша Илијића. Тако је Палман одређен да брани Клис, док је Ђураш бранио Скрадин уз помоћ млетачких војника, али је имао отпора и у самом граду.[1] Цар Душан је 20. децембра 1355. године преминуо и о томе су поуздани гласови стигли у Млетке. Венецијанци су одмах пожурили да отпочну преговоре о преузимању Скрадина како не би пао угарском крању у руке. Они су се сместа обра-

Јиричек, К., Историја Срба I, превод Ј. Радоњић, Пирот: Pi-press. 20042, фототипско издање из 1952. године, 235 – 236. Ћирковић, С. и Михољчић, Р., Освајања и одолевања. Душанова политика (1346 – 1355), у: Историја српског народа, том I – Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), ур. С. Ћирковић, СКЗ; Београд, 1981, 555. Ферјанчић, Б., Ћирковић, С., Стефан Душан, краљ и цар (1331 - 1355), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005, 305

тили господину Ђурашу, сину Илије од Рашке, који је од стране цара Рашке постављен за кастелана утврђеног града Скрадина („dominus Jurases, filius quondam Helie de Rascie, castellanus in castro Scardone pro domino imperatore Rahie.“) Пред кастелана Ђураша, они су изнели хитну понуду (10. јануара 1356. године) да им преда тврђаву, при чему су гарантовали да ће обезбедити и њега и све његове рођаке. Та вест је изазвала неверицу код Ђураша, који није могао та прихвати да цара Душана више нема. Док су Венецијанци имали сигурне вести из Србије о царевој смрти, дотле им кастелан Ђураш није веровао до краја. Цар Стефан IV Душан Немањић који га је послао на овај поход, био је сасвим здрав (или је барем тако изгледао господину кастелану) кад је пратио војску на далеке путе. Ђурађ је сумњао у те вести, па су му и Млеци остављали могућност да је цар жив, али је и кастелан морао да уважи реалност на бојишту и да обезбеди себе и своју родбину од царевог гнева или гнева његовог наследника (Уроша) који је могао да их стигне због изненадне предаје града Млечићима.[2] Пошто се кастелан Ђураш уплашио да је цар још увек жив и да му није по вољи предаја овог града, то су Млечићи морали да писмено гарантују да ће њега са његовим синовима и породицом и његову браћу са синовима и њиховим породицама („dominum cum filius et familia eius acdistos eius fratres cum filiis et familiis eorum“) примити у Млетачку републику и дати им средства за живот.[3] Ствар је била толико хитна, да је господин Ђураш из Зете (dominus Juras Yscete) морао истог дана да се изјасни о понуди (instrumentum promissionis). Пошто је Ђураш пристао на понуду, то су Млечани под истим датумом издали повељу о преузимању града, али у њој су изоставили гаранције за Ђурашеве сроднике.[4] Млечани су, изгледа, били сасвим сигурни у вест да се српски цар упокојио, па су

[2] Грешку у тумачењу вести из млетачког архива да је кастелан Ђураш повео бројну родбину у поход направио је Јиричек, К., *Историја Срба I* 236, и та се грешка пренела у све радове који о овом питању говоре. Међутим, грешка је исправљена у Јиричек, К., *Историја Срба II*, стр. 41.

[3] Јиричек, К., Историја Срба II, превод Ј. Радоњић, Пирот 20042, фототипско издање из 1952. године, 41, 111, Ћирковић, С., Михољчић, Р., Освајања и одолевања..., 556 ; Ферјанчић, Б., Ћирковић, С., Стефан Душан...., 305 – 306

[4] Исто 41, ф. 39; Ферјанчић, Б., Ћирковић, С., Стефан Душан...., 306

процењивали да би евентуални гнев Душановог наследника могао да се обруши само на Ђураша Илијића, коме су писмено обећали уточиште и издржавање у случају невоље. И док се Скрадин предао, витез Палман је наставио да брани Клис, који је пао у угарске руке тек у марту 1356. године.[5]

На сасвим другом крају балканског света, у хиландарској ризници је било похрањено *Четворојеванђеље* старијег типа без Теофилактових предговора (Chil 10), које је преписао монах Дионисије и у подужем запису оставио одушка својим осећањима која су га морила.[6] Поменувши Свету Тројицу, богоносне оце, апостоле и јеванђелисте, усредсредио се на све оне који су страдали Христовог имена ради.

„Извољењем божијим и светих богоносних отаца и апостола и јеванђелиста и мученика страдалих Христа ради, који телеса своја не поштедеше, но више од небеског Јерусалима желећи, земаљским небеско купише, ови у рупама, ови у пећинама кријући се, које другови гоњаху из града у град и купише тиме царство небеско и мало пострадавши у животу, са Христом живе, ...“ – и на овом месту Дионисије прави реторски заокрет, достојан најбољих говорника, и своју пажњу помера од оних који су прогоњени и живе у оскудици Христа ради и прелази на излагање о онима који живе далеко од оскудице, у богатим и срећеним животним условима – „...јер ни злато ни сребро ни красота бисерна, ни отац сину, ни син оцу, ни мати чедима, ни сродници ни љубавни друзи, ни брат брату у грозни и страшни час помоћи не може, када се небеса свију и звезде спадну и сунце помркне и силе небеске покрену се и судија нелицемерни седне на престо и свакоме да дā према делу.“[7]

[5] Јиричек, К., Историја Срба I, 236. Шири контекст догађаја у: Ћук, Р. Србија и Венеција у XIII и XIV веку , Београд, Историјски институт и Просвета, 1986, 66 – 67

[6] Објављен најпре у Стари српски записи и натписи, I, прикупио их и средио Љуб. Стојановић, Сремски Карловци, 1902, стр 40 – као записи бр. 110, 111 и 112, па исправљено читање у: Стари српски записи и натписи, IV, прикупио их и средио Љуб. Стојановић, Сремски Карловци, 1923, стр 11–12 , запис бр. 6035, према Савином Каталогу. У исправљеном издању првобитни запис бр. 111 следи после записа бр. 112.

[7] Превод одабраног фрагмента Дионисијевог записа у: Стари српски записи и натписи, приредио проф др. Милорад Павић, Београд 1986, 67.

И замоливши читаоце да се помоле како би стао са десне стране Христове у тај страшни час, Дионисије завршава свој запис реченицом која све објашњава, као да се прибрао од првобитног ужаса који га је обузео: „Написа се ова књига лета 6864 (тј 1356) индикта четвртог.[8] У то време представи се превисоки господин први цар српски, син светога краља Уроша трећег, Стефан Душан, нека му је вјечнаја памјат.“[9]

Запис на *Четворојеванђељу монаха Дионисија* исписан на пергаменту, настао неко време после Душанове смрти, можда баш на вест о смрти, први је познати српски запис о умирању најмоћнијег српског владара. Царева смрт и догађаји који су тиме покренути уплашили су Дионисија, који се налазио на периферији Царства Немањића, толико да је почео да размишља о смаку света и како ће свако одговарати према својим делима, без обзира да ли је имао силно богатство на располагању или се мучио у немаштини. Његова бојазан није била излишна, јер је почело урушавање једног света коме је припадао, али ће то урушавање потрајати деценијама, што он није могао знати. Од монаха Дионисија остало је ово *Четворојеванђеље*.[10] Штета је што нису познати детаљи из Дионисијеве биографије који би ближе објаснили његов однос са првим српским царем.[11] О Дионисију се зна да је преписао још четири кодекса, од којих један са Јованом, главним хиландарским писарем тог времена.[12] Пошто су заједно радили на преписивању *Зборника аскетских и хаги-*

[8] Савремено издање оригиналног текста записа у Богдановић, Каталог... , 56 – 57

[9] Душан, син краља Стефана Дечанског је у Дионисијевом запису споменут као син краља Уроша трећег (Богдановић, Каталог... , 57. Превод Ђ.В.), а слично томе у недовршеном житију у Даниловом зборнику – као Стефан краљ, син трећег Уроша (Животи краљева и архиепископа српских од Данила II, превод др Л. Мирковић, предговор Н. Радојчић. Београд, 1935, 162, Данилови Настављачи, Данилов ученик, други настављачи Даниловог зборника, прир.проф. др. Гордон Мак Данијел, данашња језичка редакција Л. Мирковић, Београд, 1989, 67). Детаљније у поглављу „Позни Настављачи Даниловог зборника“.

[10] Богдановић, Каталог... , 298

[11] Дионисије се не помиње међу угледним монасима у документима везаним за боравак првог српског цара на Атосу (1347/48) в. Кораћ, Света Гора под српском влашћу (1345 – 1371), 118 – 122.

[12] Станковић, Р., Водени знаци хиландарских српских рукописа XIV – XVI века, Београд: Народна билиотека Србије, 2007, 17

оӣрафских сасӣава (Хиландар 472), то се „посредством сарадње с Јованом потврђује писарски углед тог хиландарског инока“.[13] Све је то недовољно да утврдимо неку Дионисијеву блискост са немањићким двором, посредством које је могао да сазна ко је све присуствовао царевим задњим тренуцима.[14]

Дионисијева опаска у запису на поменутом *Теӣрајеванђељу* о „светитељима“ које „другови гоњаху из града у град“, делује реалистично и можда је последица ауторове добре обавештености о стању у Српском царству.[15] Овде се може мислити и на продор деспота Нићифора II Орсинија који је у пролеће 1357. године освојио делове Епира.[16] Том приликом, вероватно су се на деспотовом удару нашле присталице немањићке власти, међу којима је, свакако, било и монаха.

Трећа вест, блиска хиландарској вести, настала је на простору данашње северне Македоније у тиквешком крају. Та вест потиче са оштећеног ктиторског натписа прочитаног над јужним вратима Богородичине цркве у Дренови. Поменута црква је „сграђена у близини Тиквешког језера, недалеко од Велеса.“[17] Натпис са „развалене“ цркве у с. Дренови први је објавио Љ. Стојановић у четвртом тому своје знамените књиге *Сӣари срӣски заӣиси и наӣӣиси* (запис бр. 6037).[18] Уврежено је тумачење да: „Натпис

[13] Давидовић, М, Српски скрипторијуми од XII до XVII века, у: Свет Српске рукописне књиге (XII – XVII век), Галерија САНУ, Београд 2016, 57.

[14] Остаје увек као могућност да се хиландарски игуман затекао у царевој близини и да је, по повратку, испричао манастирском братству шта се дешавало у тим задњим тренуцима. Могућа је и варијанта да је Дионисије био у игумановој пратњи и био сведок тих дешавања.

[15] Упоредити ову вест са податком из Житија светог Јефрема по којем су разбојници упали у монашку келију овог дечанског испосника и мучили га, непосредно после цареве смрти. В. Марко Пећки, Житије светог патријарха Јефрема, у : Шест писаца XIV века (Григорије Рашки, Јаков Серски, Силуан, Непознати Светогорац, Монах Јефрем, Марко Пећки), избор, данашња језичка верзија и редакција Д. Богдановић, Београд: Просвета, СКЗ, 186 , 166

[16] Византијски извори за историју народа Југославије, том VI, Београд 1986, 293 – 294, 557 (у даљем тексту: ВИИНЈ VI)

[17] Љубинковић, Н. Р., Трагања и одговори. Студије из народне књижевности и фолклора (I), Београд 2010, 247

[18] Стари српски записи и натписи, IV, прикупио их и средио Љуб. Стојановић, Сремски Карловци, 1923, 12

казује да је црква живописана 1356. године „при државе“ Николе и Марка, а „по смрти светороднога цара Стефана“.[19] Формула „при држави“ већ је констатована у литератури и њоме почиње ктиторски натпис на кули Рилског манастира (1334): „При држави краља превисоког Стефана Душана сазда овај пирг господин протосеваст Хреља с великим трудом и егзодом (откупом) светом оцу Јовану Рилском и Матери Божјој званој Осеновица лета 6843 новембра 5“.[20] У натпису рилске куле очигледно се помиње српски владар, док би се у натпису дреновске цркве помињао велможа (или велможе) у том крају. У извођењу закључка треба бити обазрив, јер је дреновски натпис оштећен, па је у натпису, можда, страјало име цара Уроша, а могуће је и да натпис описује нестабилно време у српској царевини после смрти цара Душана.

После заморне расправе око личности ктитора Николе и Марка, примећено је да издавач записа (Љ. Стојановић) нигде не помиње две личности, већ само једну, локалног властелина двојног имена – Николу Марка, што је примедба која изгледа прихватљиво истраживачима.[21] Извесно спокојство у изразу у осталом делу ктиторског натписа дреновске цркве и употребљени израз „светородни“ означава да је, ипак, протекло неко време од владаревог упокојења и да се размишљало о уобличавању сећања на цара, можда и о успостављању култа, па су у ту сврху тражени погодни термини. Не можемо да не приметимо да унеколико слично временско одређење у односу на смрт вољеног владара налазимо у једном босанском извору насталом безмало две деценије касније. Дијак Станко Кромиријанин преписао је јеванђеље за тепчију Батала (1393): „у дни краља Дабише ..., по смрти краља Тврткa друго лито.“[22] Непознати писац ктиторског натписа и дијак Станко Кромирјанин припадали су истом књи-

[19] Љубинковић, Н. Р, Трагања и одговори (I), 247

[20] Шафарик, J., Писани споменици србски и бугарски, Гласник ГСУД св. VII (1855), 182. Превод натписа Ђ. В. Према употребљеном епитету, у рилском натпису се помиње чудотворна Богородичина икона.

[21] Љубинковић, Трагања и одговори (I), 247

[22] Ђ. Sp. Radoičić, Stara srpska književnost, y: Antologija jugoslovenske književnosti, teh. ur. Dragan Derkač, Beograd: Nolit, 1960, 128 (у даљем тексту: Antologija ...)

жевном начину изражавања, истом идејном кругу стилских начела без обзира на време које их дели.

Сећање на Душана на немањићким дворовима

Мисао сличну тиквешком ктиторском натпису, ако се пажљиво проуче извори, примећује се, и код Душановог сина. У првој повељи сачуваној у дубровачком архиву, издатој непосредно после Душанове смрти, у јануару 1356. године, цар Урош потврђује повластице Дубровчанима, Млечанима и другим трговцима.[23] У овој повељи нема изичитог помена о очевој смрти, што се може објаснити брзином потребном за издавање повеље због настале борбе око престола. Међутим, из друге сачуване повеље Дубровчанима, у јануару 1357. године, која је издата после прве годишњице Душанове смрти (децембар 1356,), сазнајемо да је Урош већ даривао очеву задужбину и да сада поново чини поклон: „Знате Ви, како је дао родитељ царства ми, господин светопочивши цар, матери царства ми, госпођи царици, тргове зетске и опет јесте сада дало царство ми трг призренски цркви господина цара, [Светом] Архангелу.[24]“ Отац је овде описан као родитељ, као господин и као светочивши цар, при чему је задње одређење блиско тиквешком натпису („светородни“), али није идентично.[25] Цар Урош наглашава да сада (поводом годишњице смрти) даје прилог призренским Арханђелима, и да је то опет учинио (у оригиналу „паки“), што значи да је постојао неки претходни прилог Душановој задужбини (можда део прихода од оближњег трга), вероватно учињен претходне године, а сада опет прилаже (можда преостали део прихода од истог тог трга).

[23] Н. Порчић, Документи у дубровачким збиркама : доба Немањића, Балканолошки институт САНУ, Београд 2017, 63, 259 – 260, 262. М Александровна Чернова, Грамота царя Стефана Уроша Дубровчанам о торговле, Стари српски архив 8 (2009), 81 – 86

[24] Н. Порчић, нав. дело, 261 (превод, објашњење у загради и болдирање Ђ.В.), М Александровна Чернова, Грамота царя Стефана Уроша Дубровчанам о торговле, Стари српски архив 8 (2009), 87 – 92

[25] У термину „светородни“ присутна је идеја Душана као светог родитеља цара Уроша, што указује да је ктитор (или ктитори) тикешке цркве хтео да стекне поверење новог владара.

Три месеца од издавања друге повеље, цар Урош издаје Дубровчанима, којом поклања део територије између Љута и Курила (25. април 1357.). У тој повељи, цар Урош истиче да је наследио престо од оца, по чијим схватањима наставља да делује: „ја, благоверни и Богом постављени Стефан Урош цар, стално радујући се, о Богу и држећи скиптар царства ми, по наследству и уставу господина и родитеља царства ми, светог цара Стефана, као што је установио и узаконио да се записују хрисовуље и слова царска, прво светим и божанственим црквама, затим властели и властеличићима, и другим осталим, да не буде ничим штете.“[26]

Мада се употреба термина „свети цар“ за Душана, обично тумачи чисто византијским утицајем, мислим да на овом примеру можемо да видимо емотиван набој код младог цара, више него механичко преношење обрасца у оквиру заједничких схватања света *византијског комонвелта*. У прилог томе говори то што Урош детаљно описује којим се редом и коме све издају царске повеље, што је све узаконио његов отац и што син ревносно поштује.

Урошева мајка, царица-монахиња Јелена-Јелисавета је даривала манастир Лавру светог Атанасија Атонског на Светој Гори због сећања на свог супруга, цара Душана. И сам Душан је био веома пажљив према Лаври, чак је посебно даривао манастирску болницу.[27] Цар Урош је тим поводом издао повељу на грчком, а месец дана касније и на српском језику (1361).[28] Треба истаћи да је ово једина сачувана Урошева повеља на грчком језику. То само подвлачи посебне везе које су спајале Лавру и српски царски двор.[29] Урош хвали монахе Лавре јер су показали „праву веру и истиниту љубав“, која се посебно огледа у

[26] Чернова, М. А., Грамата цара Стефана Уроша Дубровчанима о даривању земље од Љуте до Курила, ССА 11 (2012), 94 – 95. Подвукао Ђ. В.

[27] Кораћ, Д,. Света Гора ..., 73.

[28] Грчке повеље српских владара, издање текстова, превод и коментар Д-ра Александра Соловјева и Д-ра Владимира Мошина, Београд 1936, 200 – 205 (у даљем тексту: Грчке повеље ...). Савремени превод: М. Штетић, Хрисовуља цара Стефана Уроша Великој Лаври Св. Атанасија којом потврђује Манастир Свих Светих, ССА 16 (2017), 73–84.

[29] Може се претпоставити да је у своје време морало бити више Урошевих повеља писаних на грчком и да су биле упућене различитим грчким молиоцима царске милости, али да нису сачуване.

поштовању успомене на његовог оца. У овој повељи, цар Урош три пута спомиње оца:

Први пут помиње оца са именом, „триблаженог и увек спомињаног цара Стефана, господина и оца царства ми“. Тада примећује да је Душаново име уписано у манастирски синодик, па ће се спомињати са блаженим царевима по црквеном обичају; да је убројан са другим царевима–ктиторима овог светог храма и установљује да се сваке године даје („творит“) помен: „памјат о души јего в дан успенија јего“. Следећа два пута помиње да потврђује повељу свог оца, при чему родитеља помиње само са царском титулом, без навођења имена Стефан. Поређења ради, Урош ословљава мајку као „госпоја царица, мати царства ми“, која је приложила обитељ Свих Светих.[30] Сва три пута је отац поменут као „триблажени“, што је ретко у немањићким повељама, и тако му одаје посебну почаст. Цар-отац се спомиње и као „увек спомињани“, што делује као обећање цара-сина да неће свога родитеља нипошто и ни због чега заборавити и тако сведочи о његовој дубокој везаности за Душана, која се овом приликом испољила. Цар Урош је детаљно набројао метохе, парике и дохотке који припадају манастиру Свих Светих (међу метосима налази се и село Србчиште) и намењује Лаври део од прихода из Трилиса у висини од 30 перпера сваке године.[31]

Брата се сетио цар Синиша, који је, после крунисања, променио име у Симеон, у повељи издатој јануара 1361. године, Том повељом он је потврдио свом верном властелину великом контоставлу кир-Јовану Цафи Урсинију Дуки имовину коју је држао на основу старе повеље која је страдала у пожару. Цар Синиша је искористио прилику да искаже жалост због страдања града Арте, чије су лепоте нестале у пожару, а које је, изгледа, добро познавао из неких срећнијих времена:

„Пошто је Божјом вољом пожар задесио богоспасни град Арту и прождро и спалио и уништио – авај – све њезине лепоте – [као и][32] хартије и исправе које је од некада поседовала...“

[30] Грчке повеље, 203. М. Штетић, Хрисовуља цара Стефана Уроша Великој Лаври Св. Атанасија којом потврђује Манастир Свих Светих, ССА 16 (2017), 75 – 76, 77

[31] Грчке повеље, 201, 205; М. Штетић, Хрисовуља..., 76, 77 – 78

[32] Допуна унета ради јасноће текста. Нема је у оригиналном преводу. Прим. Ђ. В.

Од сачуваних Синишиних повеља, – а нема их велики број, свега пет, – једино се овде помиње брат.[33] У овој повељи цар–естета Синиша је ословио Душана као „славног и блаженог господара и брата ми, цара кир – Стефана.“[34] Налет снажних емоција у Синише је настао, вероватно, под снажним утиском пете годишњице братовљеве смрти (Душан је умро у децембру, а повеља издата у јануару). Додајмо и да је Орбини тврдио да је Душан показивао „велику љубав“ према брату Синиши и бринуо се за његову безбедност.[35] Стиче се утисак да су некада Душан, Синиша и Цафа заједно шетали градом, чије су лепоте остале трајно урезане у Синишино памћење. Пета годишњица братове смрти покренула је у Синиши дубоко запретене емоције, које је јавно исказао у овој повељи.

Један помен Душанове смрти, који можемо назвати „скривеним“, налази се у хрисовуљи деспота Јована Угљеше, којим је покушано да се прогласи помирење две цркве (1368). Оригинални документ није сачуван, а једини препис Угљешиног документа (на грчком језику) „налази се у рукописном зборнику аката цариградске патријаршије, који је у XVI веку барон Бизбек донео из Цариграда у Беч (codex bibl. Vindob. Gr. No 48).“[36] Јован Угљеша, брат краља Вукашина, савременик је збивања, а деспотску титулу добио је од цара Уроша. После изузетно дугог реторског увода, који се може назвати *Слово о ῑправди*, писац хрисовуље прелази на излагање о „Сунцу правде“ (уобичајена метафора за Христа) које „све краси и загрева и отстрањује неред мрака и хаоса, а поготову и оне којима је поверена власт и управа над народима и над државама.“[37] Као што се из овог цитата види, готово неприметно уметнут је део реченице који наглашава да је дошло до смене на власти и да је Христос отклонио „оне којима је поверена власт и управа над народима и над државама“ и да је самим тим престао „мрак и хаос“.

[33] Исто, 203 – 257

[34] Исто, 233

[35] Орбини М., Краљевство Словена, прев. З. Шундрица, Зрењанин, 20062, 45

[36] Грчке повеље ... , 259 (коментар приређивача)

[37] Исто, 261

У даљем тексту, следи опширан пасус којим се Душанова освајања и проглашење српске патријаршије осуђују тешким речима – толико тешким да се верује да је концепт састављен у цариградској патријаршији и поднет деспоту на потпис, и да те речи, заправо, одражавају ромејски поглед на Душанову политику – и онда се прави вешт реторски увод, достојан најбољих примера византијског беседништва, где се умеће у општи ток мисли, део реченице да су „помрли“ они који су то скривили („да су удови, јадно отргнути од тела Христовог и главе, изгубили животворну снагу која излази из главе, те су усмрћени“[38]– можда чак алузија на глад, која је, по неким летописима, избила после Душанове смрти) и наставља још опширнијим казивањем да се замаскира речено.[39] Овим умецима у основни текст свакако се хтело рећи да је њихова смрт, смрт „отргнутих“ дело Божије казне, односно у крајњој линији природна смрт. Привлачи пажњу да је, у овом једином препису Угљешиног документа, српски цар назван „Стефан Урош“, мада Душан није користио име Урош у својим потписима, за разлику од свог сина, који је користио оба имена.[40] Овде као да је писац повеље помешао два владара, оца и сина, што би говорило у прилог томе да је писац-писар повеље био члан византијске делегације, а не Угљешине свите. Примећено је и да се у тексту повеље, за њу користи израз писмо, па је предложена употреба мешовитог термина „повеља – писмо“.[41]

Вести византијских савременика

Прве вести о смрти цара Душана на грчком говорном подручју доносе његови савременици: монах из манастира светог Јова-

[38] Грчке повеље ..., 265

[39] Исто, 264 – 265. О проблему глади и вестима о куги на почетку Урошеве владавине видети др Ђ. Вуковић, Вести о здравственим приликама на простору српских земаља у време Цара Уроша, Гласник Историјског архива Ваљево 59 (2025), 11 – 17

[40] Исто, 263 – „Пошто је, дакле, онај Стефан Урош, прогласивши себе самодршцем Србије и Романије...“

[41] Петровић, М., Повеља–писмо деспота Јована Угљеше из 1368. године о измирењу српске и цариградске цркве у светлости номоканонских прописа, ИЧ 25 – 26 (1978–1979), 29.

на Продрома код Сера, Нићифор Григора и Јован Кантакузин, а низ извора настаје и у каснијем раздобљу. Највероватније је прво настала белешка у рукопису манастира Светог Јована Продрома на Меникејској Гори, код Сера. У овом манастиру, који је улазио у оквире Српског царства, непознати монах је забележио да је умро „блажени и христољубиви господар и цар (василевс) Србије и Романије, господин (кир) Стефан", а наведен је и тачан дан, месец и година цареве смрти (20. децембар 6864).[42] Од свих грчких извора, овде је Душанова владарска титула прецизно и са поштовањем наведена. То би говорило у прилог томе да је белешка настала у време српске власти у овој области.

Друга двојица савременика, Нићифор Григора и Јован Кантакузин своја дела су завршили у време владавине Душановог сина, цара Уроша, али њихови сачувани описи смрти нису тако прецизни, ни тако детаљни као што би се очекивало. Први је византијски полихистор, Нићифор Григора саставио дело „Ромејска историја" у 37 књига. Ни тамновање није прекинуло његов рад, а писање наставља после изласка из затвора (1354), па све до своје смрти (пре 1361). *Ромејска историја* је сачувана у 24 кодекса од којих ниједан не садржи све делове.[43] Савремени превод одломака *Ромејске историје* учињен је са бонског издања (1855).[44]

„А с почетком пролећа упокојио се владар Трибала, Краљ Србије", каже погрешно Григора[45] и додаје: „тамо наста велика пометња по државу младога наследника власти."[46] Пошто у даљем току *Ромејске историје* описује нападе Нићифора II

[42] Ферјанчић, Б., Вести кратких хроника о српској средњевековној историји, САНУ, Одељење историјских наука, Глас бр. CCCXXXVIII, књ. 3, Београд 1983, 149, 150

[43] Бухвалд, В., Холвет, А., Принц, О. Речник грчких и латинских писаца антике и средњег века – тускулум лексикон, превод А. Вилхар, Београд , 1984, стр 141, (у даљем тексту: Речник ...); Ћирковић, С., Ферјанчић, Б., Нићифор Григора, у: Византијски извори за историју народа Југославије, том VI, Београд 1986, 152

[44] Ћирковић, С., Ферјанчић, Б., Нићифор Григора,, 153

[45] ВИИНЈ VI, 293

[46] Исто, 294

Орсинија и Симеона (Синише) на Урошево царство, јасно је да је дело довршио 1358. – 1361. године, па тим више чуди његова грешка. Постоји могућност да је Григора схватио да је Нићифоров напад у пролеће 1356. године уследио одмах после Душанове смрти. Заправо, Нићифор је морао да сачека да прође зима и наступе повољни ветрови с почетка пролећа, да би са флотом стигао на обале српског царства. Григорина „велика пометња по државу младога наследника власти" настала је због напада спољних непријатеља: после Душанове смрти, први је уследио напад деспота Нићифора, па дејства браће Палеолог, па поход Матије Кантакузина и опет поход браће Палеолог. Не треба заборавити ни побуну Урошевог стрица Синише и његово проглашење за цара (1358), а што је свакако изазвало поделу међу немањићким племством. Ту је и упад угарског краља Лудовика са војском.[47]

Дело Јована VI Кантакузина, „једини мемоарски спис једног византијског цара" настало је пре датума забележеног на препису у фирентинском кодексу (8. децембар 1369.).[48] Дело скромног назива – *Историја*, он је написао под псеудонимом Христодул(ос) у четири тома.[49] Пошто Кантакузин у свом делу описује збивања око смрти цариградског патријарха Калиста, то значи да је оригинал астао у периоду 1364. – 1369. године. Савремени српски превод одломака из Кантакузиновог дела сачињен је са бонског издања (1828 – 1832).[50] Занимљиво је да су поменути мемоарски спис, са још неким царевим делима, Срби превели на свој језик већ у средњем веку.[51]

[47] ВИИНЈ VI, 293 – 294, 557, 570, 571, Ферјанчић, Б., Српски и византијски Сер у XIV столећу, САНУ, Београд, 1994, 66, 67; Корać, Д., Света Гора .., 42; Михаљчић, Р, Почетак Урошеве владавине – спољни напади, у: Историја српског народа I. Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), ур. С. Ћирковић, Београд 1981, 566 – 570

[48] Ћирковић, С., Ферјанчић, Б., Јован Кантакузин, у: Византијски извори за историју народа Југославије, том VI, Београд 1986, 302

[49] Бухвалд, В., Холвет, А., Принц, О. Речник писаца ..., 223

[50] Исто, 306

[51] На то је указао још Јиричек, К., Историја Срба I, 235 (н. 104) – с позивом на Miklosich, Chrestomathia paleoslovenica (Беч 1854), 59 – 63

Бивши византијски цар више пута помиње Душанову смрт, кога на моменте доживљава као архинепријатеља. По Кантакузину, „а у исто време умро је Краљ, владар Трибала и не мали метеж распламсао се међу Трибалима“.[52] За разлику од Григоре који говори о „великој пометњи по државу младога наследника власти“, Кантакузин описује „не мали метеж“ који се распламсао међу Трибалима (Србима). У суштини; Кантакузин се у својој реторици ограничава на излагање о Синишиној побуни против синовца, младога Уроша, што је била и остала унутрашња ствар српске државе, односно локализован инцидент („међу Трибалима“). Мада је то оцена догађаја учињена са извесне временске дистанце, ваља приметити да Кантакузин не сматра сувише озбиљним Синишине покушаје да преотме престо од Уроша – то је било тек нешто више од „малог метежа“. Затим следи Кантакузинова вест да су се заповедници градова у Мигдонији, после његовог повлачења са цариградског престола (1354) и Душанове смрти (1355), тајно обратили Кантакузиновом сину Матеји за помоћ и ослобођење, али изгледа да ова акција није уродила плодом, пошто изостају даље вести на ту тему.[53] На крају, трећа и последња Кантакузинова вест говори да је царица Јелена после мужевљеве смрти (1355) боравила у Серу.[54]

Занимљива је и *Кратка грчка хроника* бр. 71а, за коју се сматра да је настала у јужној Албанији. Ова хроника даје године Душановог рођења, ступања на краљевски престо и смрти, при чему је погрешно забележена само година ступања на престо.[55] У погрешној години коју даје ова хроника, за ступање на престо (6844 или 1335/6), једино што би могло да се забележи, као значајно за хронике или летописе, јесте рат са угарским краљем Карлом Робертом, који је започео крајем 1334. године, али се пренео у наредну, 1335. годину.[56] Хроника је највероватније настала у интелектуалном кругу окупљеном на двору деспота Јо-

[52] Исто, 557
[53] Исто, 565
[54] Исто, 574
[55] Исто, 146, 147
[56] Ферјанчић Б., Ћирковић С., Стефан Душан..., 58 – 59, 81

вана Комнина Асена, брата српске царице Јелене или његовог наследника Александра, који су владали овим крајевима.[57]

Позни Настављачи *Даниловоī зборника*

Зборник житија краљева и архиепископа српских, прво је почео да пише учени архиепископ Данило Пећки, па наставио даровити Данилов Ученик и за њим више Настављача. Оригинални текст *Даниловоī зборника* није сачуван. Најстарији препис настаје у Милешеви (1553) за дар Хиландару, а данас се налази у САНУ (сигн. А 14509). Са поклоњеног милешевског рукописа настају два хиландарска преписа (1763. и 1780.), од којих је први припадао архимандриту Јовану Рајићу. Занимљиво је да се између њиховог преписивања променила рецензија књижевног језика којом се писало. Постоје још и два преписа настала у Молдавији (један у Љвову/Лвову/Лавову и други у манастиру Сучевици) и Милојевићев рукопис откривен у манастиру Студеница. Прво штампано издање *Даниловоī зборника* приредио је знаменити Ђура Даничић (1866).[58]

За ново критичко издање *Даниловоī зборника* коришћена су 22 књижевна извора, који садрже цео зборник или поједине делове, а преписи су настали у распону од XVI–XIX века. Предложена је и нов систем означавања рукописа, па би *Милешевски ūрейис* носио ознаку – препис „Б“, у Београду (у Архиву САНУ), *Хиландарски* из 1763. г. – препис „Ба“, (у Београду, у Патријаршијској библиотеци, бр. 55) и *Хиландарски* из 1780.г. – препис „Бб“ (у Београду, у Патријаршијској библиотеци бр. 51).[59]

У *Даниловом зборнику* постоји незавршено Душаново житије, за које се претпоставља да га је написао Данилов Ученик између

[57] Ферјанчић Б., Деспоти у Византији и јужнословенским земљама, САНУ, Београд 1960, 167 (нап. 23)

[58] Н. Н., Рукописи, у Данилови Настављачи, Данилов ученик, други настављачи Даниловог зборника, прир. проф др Гордон Мак Данијел, Просвета, Београд, 1989, 138; Јовановић, Т., Зборник краљева и архиепископа српских, том 1. О зборнику архиепископа и краљева српских, Београд 2023, стр. 6 – 7 , 116 – 117

59 *Исто*, 6 – 8

1336. и 1345. Године.[60] Не само да житије нема свој логичан завршетак, него је и наслов непотпун: „Стефан краљ, син трећега Уроша“.[61] Уочљиво је да не постоји жанровско одређење у наслову, односно не користи се појам „житије“.[62]

Позни Данилови настављачи, двојица или тројица њих, саставила су, на крају *Зборника*, чланке о прва три српска патријарха (св. Јоаникије II, св. Сава IV и св. Јефрем). У чланку о св. Сави IV, изложена је укратко владавина два српска цара и повест о помирењу цркава (1375). Сасвим други Позни Настављач, чији се стил излагања доста разликује од претходног, драматично приповеда како је после Савине смрти, уз тешке муке, изабран нови патријарх Јефрем (1375). Са овом вешћу окончава се излагање *Даниловоī зборника*.

За нас је првенствено интересантан чланак о патријарху Сави IV јер доноси и вест о смрти цара Душана и вест о смрти цара Уроша, једну за другом. Према Позном Даниловом Настављачу, цар Душан је задње године провео покушавајући да реши проблем анатеме („одлучење“, „злобе“), коју је на њега бацио патријарх Калист (1350). После залудних настојања, први се Душан упокојио, а после „кратке“ владавине и његов син[63]:

„И после овога разреши се од овога живота и предаде се гробу, оставивши ову злобу непогребену. После овога прими царство његов син Урош, благоденствовавши дочека велику беду од своје властеле, и мало година царствова, и он се престави од овога живота, не учинивши ништа о напред реченој злоби.“[64]

---

[60] Мек Данијел, Г., Увод, у Данилови Настављачи, Данилов ученик, други настављачи Даниловог зборника, прир. проф др Гордон Мак Данијел, Просвета, Београд, 1989, 15, 21–22

[61] Животи краљева и архиепископа српских од Данила II, превод др Л. Мирковић, предговор Н. Радојчић. Београд, 1935, 162, Данилови Настављачи, Данилов ученик, други настављачи Даниловог зборника, прир. проф. др. Гордон Мак Данијел, данашња језичка редакција Л. Мирковић, Просвета, Београд, 1989, стр 67

[62] Јовановић, Т., Зборник краљева ..., том 1, 224)

[63] Душан је имао четири године (1351 – 1355) да се посвети овом проблему.

[64] Животи краљева и архиепископа српских ..., 290, Данилови Настављачи ..., стр 129

Непознати писац претерује у тврдњи да је Урош „кратко“ владао, а у време Урошеве владавине (1355 – 1371) падају мисија помирења патријарха Калиста (1363), поновни покушај деспота Угљеше (1368) и, као одговор на Угљешин напор, печатно синодално писмо патријарха Филотеја (1371). Због ових грешака, можемо сумњати да ли је овај пасус настао кад и остали део текста (око 1375) или је накнадно дорађиван.

Разлике у опису смрти два владара нису велике, делују готово терминолошке (отац „разреши се“ – син „престави се“). По непознатом Позном Даниловом Настављачу, оба владара су умрла на сличан, можемо рећи природан начин, а о разликама се не говори, већ се оне више наслућују.

Пошто се спис о св. патријарху Сави IV налази на крају *Даниловог зборника*, који садржи житија српских краљева и поглавара цркве, могли бисмо претпоставити да је то била званичан верзија (потекла са двора) о начину на који су цар–отац и цар–син завршили своје овоземаљске животе. Записивање ових података о Душановој и Урошевој смрти у *Даниловом зборнику* можемо везати за период, када је дошло до помирења два цркве (1375). Сасвим је логично да су том приликом или нешто касније, после Савине смрти и избора Св. Јефрема, састављени пригодни списи у част свечаног помирења две патријаршије. У списима се сажето описивао историјат раскола, па су у оквиру дате хронологије поменуте смрти оба српска цара.

Писци активни у време династије Лазаревић

Житије старца Исаије, непотпуно је сачувано само у једном примерку из прве половине XV века (недостаје крај). Настало је највероватније у његовој задужбини, обновљеном манастиру Св. Пантелејмона, а написао га је Исаијин савременик, који је вероватно био његов ученик и послушник.[65] Писац ово житија, именован је као Непознати Светогорац, а можемо га назвати Исаијин Ученик. Житије настаје после описаног помирења цркава

[65] Богдановић, Д., Непознати Светогорац, у: Шест писаца XIV века, прир. Д. Богдановић, Београд, 1986, 35 – 36

(1375), а старац је, изгледа, поживео још коју годину, то је састав настао, може се претпоставити са приличном сигурношћу, на почетку владавине династије Лазаревић.

У *Житију* је описано како је цар много волео старца Исаију, па га је са радошћу примио у аудијенцију и помогао му да обнови манастир Светог Пантелејмона на Светој Гори.[66] Писац уопште не помиње смрт цара Душана, већ описује потоње догађаје, односно како је Исаија предводио делегацију српске цркве која је успела да договори помирење са патријархом Филотејем Кокиносом.

Писац житија старца Исаије, једног од главних посредника код измирења српске и грчке цркве, говори о Душану са поштовањем и симпатијама. За њега је он „благочестви и христољубиви цар наш Стефан". А када говори о отстрањењу шизме, прелази ћутке преко узрока који су је изазвали: своди спор на „*несаīлашеније начелника црковних Грка и Срба*" свађујући кривицу углавном на прве."[67]

У време владавине Лазаревића један од познатијих писара био је Данилац (Левооки) иза којег је остало више рукописа.[68] Он је један од двојице писара који су преписали најстарији сачувани примерак Душановог законика (тзв. *Стрūшки рукоūис*), вероватно у манастиру Дечани.[69] За нашу тему значајна су друга два његова рукописа, означени као Данилчев *минеј* и Данилчев *тūиūик*.

Прво је настао *Данилчев ūразнични минеј* за фебруар – август, у периоду 1380 – 1390. године, а откривен је у Пећкој патријар-

[66] Шест писаца – 94

[67] Динић, М., Душанова царска титула у очима савременика у: Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, уред. Н. Радојчић, САН, 1951, стр. 93

[68] Данилац је хипокористикон имена Данило, па се неки пут појављује и под овим именом у стручној литератури, чак и код истог аутора – види наше н. 72 и н. 76.

[69] Бубало, Ђ., О Душановом законику (Постанак, састав, значај и судбина), у; ДЗ, прир Ђ Бубало, Завод за уџбенике, СКЗ, Београд 2010. (13 – 63), стр 26 – 27 (Данило Левооки); исти, Оглед из историје текста Душановог законика. Рукописано окружење, ЗРВИ L (2013) 725–740, стр 734 (Данилац Левооки).

шији (Пећ бр. 4). Он је занимљив, јер има каснији додатак из почетка XV века са *Службом* и *Житијем св. патријарха Јефрема Пећкоī*, где се налазе помен Душанове смрти.[70] Тај помен није Данилчев, па о њему расправљамо нешто ниже, приликом говора о Марку, епископу пећком, где хронолошки припада.

У *Данилчевом типику* доносе се низ вести у хронолошком поретку, али без детаљнијих објашњења. Љ. Стојановић је сматрао да је то најстарији од четрнаест заметака летописа, који су му били познати, па га је одредио као I заметак летописа.[71] Ђ. Сп. Радоичић признаје литерарну вредност Данилчевог заметку летописа и уноси га, у свом преводу, у *Антологију старе српске књижевности*, као „Летописне белешке".[72] Оне обухватају време од Седмог васељенског сабора до момента писања типика (1415/16) и доноси за нас две занимљиве вести: „В лето 6864 (1355) престави се Стефан цар дек(ембра) 20." и „В лето 6880 (1371) престави се цар Урош, дек(ембра) 2."[73] Овде се између смрти оца и сина не прави разлика, већ се описују истом терминологијом.

Монах Доротеј, са замонашеним сином Данилом[74], издао је ктиторску повељу за свој манастир Дренчу, по одобрењу кнеза Лазара.[75] Повеља је написана у Жичи, пред патријархом Спиридоном (2 марта 1382.).[76] Ктитор прописује „дужан помен царевима и ктиторима", али није јасно које су заслуге царева у овом

[70] Богдановић, Д., Подаци о рукописима, у: Шест писаца XIV века, прир. Д. Богдановић, Београд, 1986, 217 – 218

[71] Стари српски родослови и летописи, средио их Љуб. Стојановић, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. XVI, Српска краљевска академија, Сремски Карловци, 1927, 111 (у даљем тексту: ССРЛ)

[72] Antologija ..., 159 (у преводу писац поменут као Данилац Левооки), 338 (у коментару као као Данило)

[73] Antologija ..., 159

[74] Постоји претпоставка да је у питању патријарх Данило Бањски, в. Миловановић, К., Књижевно дело Данила Бањског (VII - CXV) у: Данило Трећи (Бањски), Сабрана дела, Београд 2023, стр. VIII – XII, С Ћирковић, Доротеј, монах, ктитор, у: СРБ III (Д - З), гл уредник Ч. Попов, Нови Сад, 2007, 354 , али недостају дефинитивни докази.

[75] Данило Трећи (Бањски), Сабрана дела, Београд 2023, 75

[76] Исто, 79

случају, сем ако се не мисли на захвалност Душану и Урошу што су им доделили посед на коме сада подижу цркву. [77]

Цариградски патријарх Нил сетио се једном приликом српског цара Душана. У акту из октобра 1386. године, патријарх помиње доброчинства цара Србије, покојног кир-Стефана.[78] То је било три деценије од Душановог упокојења, довољно да се направи временска дистанца и слегну утисци о минулим догађајима (1355). Анатема је била скинута деценију раније (1375) и није било формално-правног разлога да се оспорава царска титула најмоћнијем Немањићу, који је одавно био покојни. Само је царска титула остала ограничена на Србију.

Две оштећене повеље господина Константина Драгаша о поклонима Хиландару, похрањене у манастирској ризници, речито сведоче о тешком времену, највероватније, уочи косовске битке. Тада се Константин Драгаш сетио преминулих владара из династије Немањић. У првој повељи, издатој можда после 1388. године, он се са неприкривеном тугом оживљава сећање на „свете прародитеље и родитеље господства ми, који су држали царски скиптар и владали земљом и властелом и војводама и црквеним достојанством - смрћу скончаше и ништа не понеше са овога света.“[79] Инспирација за потресне речи је библијска (старозаветна).[80] У нешто касније издатој повељи, могуће и у години косовске битке, господин К. Драгаш доноси нешто развијенију формулу у којој се помињу и црквени великодостојници: „свети прародитељи и родитељи господства ми, који су држали царски скиптар и владали земљом и властелом и војводама и црквеним достојанством – патријарси и сви свештеници - смрћу

[77] Исто, 77

[78] Динић, М., *Душанова царска титула у очима савременика,* у: Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, I , ур. Н. Радојчић, САН , Београд 1951, стр. 100

[79] Вујошевић, Ж., *Повеља господина Константина Драгаша Хиландару о дарованју четири села у околини Врања* (Хил. 64) [*после 1388*?], ССА 9 (2010) (135 - 145), 138 (оригиналан текст), стр 141 (превод) . Трагично осећање да се ништа не носи са овог света подсећа нас на такав исти став у запису Дионисија Хиландарца.

[80] Исто, 138 (н. 10), 141 (н. 22)

скончаше и ништа не понеше са овога света.“[81] У Драгашевој нарацији, сви немањићки владари су изједначни у достојанству за живота и у тренутку смрти. Цар Душан је само један од њих.

Данило Бањски је написао своје дело о кнезу Лазару, како се сматра, негде крајем 1392. или почетком 1393.[82] Дело је сачувано само у једном потпуном препису у *Панеīирику* из XVI века, раније чуваном у Патријаршијској библиотеци у Сремским Карловцима, а сада у Патријаршијској библиотеци у Београду.[83] Постоји и непотпун препис (седам листова) који је открио Љ. Стојановић у петроградској Публичној библиотеци.[84] Пун наслов дела гласи: *Слово о блаженом и сваīда сīомињаним кнезу Лазару и о īравославнима које са њим убише нечасīиви Турци, и делом о усīомени на њеīов живоī, и о сīрадању њеīовом и īреносу мошīију.*[85] Опширан наслов је стварао проблеме, па је у први мах названо *Похвала светом кнезу Лазару*, да би се данас користио термин *Слово о кнезу Лазару*. Мада је такав назив могућ, он ствара забуну јер је исти такав наслов (*Слово о кнезу Лазару*) предложен и за дела двојице непознатих Раваничанина и Андонија Рафаила Епактита.[86] У мору разних *Слова о кнезу*

[81] Вујошевић, Ж., Повеља господина Константина Драгаша Хиландару о поклонима Војводе Дмитра (Хил. 63) [1388 - 1389 ?], ССА 9 (2010), 116 (текст), стр 120 (превод)

[82] Миловановић, К., Књижевно дело Данила Бањског (VII - CXV) у: Данило Трећи (Бањски), Сабрана дела, Београд 2023, стр. VIII

[83] Миловановић, К., Књижевно дело Данила Бањског, стр. XXX; Иста, Рукописи и издања, у: Данило Трећи (Бањски), Сабрана дела, 90

[84] Иста, Књижевно дело Данила Бањског, стр. XXX – XXXI. Колико смо приметили, приликом приређивања дела није наглашено да ли су потпуни и непотпуни препис упоређивани и да ли су уочене неке разлике међу њима.

[85] Данило Трећи (Бањски), Сабрана дела, предговор, приређивање и пренос на савремени језик К. Миловановић, Београд 2023, 49. Сам приређивач дела негира оригиналност овом наслову – Миловановић, К., Књижевно дело ..., стр. LXXXIII.

[86] За назив Рафаиловог дела видети: Рафаил, Андоније Слово о кнезу Лазару, у Десет векова српске књижевности, књ. 3: Данило II, Данилов Ученик, Григорије Цамблак, Јефимија, Данило III Бањски, Стефан Лазаревић, Андоније Рафаил, Константин Филозоф, Јелена Балшић, Никон Јерусалимац, прир. Т. Јовановић, Нови Сад, 2025, стр. 135 (у даљем тексту: Рафаил, Андоније Слово о кнезу Лазару)

Лазару, дошли смо до хиперинфлације тог термина и тражења компромисног решења.[87]

У уводу Даниловог дела, стоји реченица са следећим почетком: „Велики и силан цар Стефан, то јест први и последњи [цар] ...“.[88] Немогуће је да Данило (прелаз XIV/XV века) није знао да је Душан имао сина Уроша, што нас опредељује да помислимо да је тачна већ изнета хипотеза по којој је уводни део прерада неког непознатог писара, можда баш из XVI века.[89]

Цар Стефан (Душан) је био, тврди писац, врло близак са Лазаревим оцем: „те се чинило као да су једно, или боље рећи, везом љубави као да су били једна душа у два тела.“[90] Цар Душан наговештава Лазареву блиставу будућност, односи се према њему као „блиском сину“ и заручује младога Лазара са својом рођаком Милицом.[91]

На основу блискости између Прибца и цара, на којој Данило инсистира, очекивали бисмо да је Лазарев отац, уколико је био жив, присутан царевој смрти, али Данило ништа не каже о томе. Сам, пак, Лазар, поготову ако је постао зет царске куће, морао би бити негде у редовима властеле и рођака поред одра првог српског Цара. Упркос томе, Данило Бањски кратко и дипломатски наговештава Душанову смрт: „тако и овај (Лазар – прим Ђ.В.) после великих и побожних краљева и царева, назва се наследником и владарем свих Србаља“.[92] Овде се Душан посматра као један у низу владара из *Лозе Немањића*, и не издваја се посебно

[87] Као компромисно решење предложено је да се упоредо користе оба назива: Слово о светом кнезу Лазару (Похвала кнезу Лазару) – в. Т. Суботин – Голубовић, Слово, у: Лексикон српског средњег века, прир. С. Ћирковић и Михаљчић, Београд, Knowledge, 1999, 674

[88] Данило Трећи (Бањски), Сабрана дела, стр. 49. Објашњење у загради даје К. Миловановић.

[89] Миловановић, К., Књижевно дело ..., XXX – XXXI, LXXXIII

[90] Исто, 50. Штета је што није објављен превод Радмиле Маринковић са коментарима.

[91] На овом месту се говори о зарукама, а нешто раније је споменута женидба („састави га са садружбеницом“) – исто, 48. Такав приступ најављује стил писања патријарха Пајсија (XVII век).

[92] Данило, Сабрана дела, 50.

његова смрт. Он је овде поменут заједно са сином („цареви“), што би значило да нема ништа посебно да каже о њима, мада је Лазар директни наследник царева.[93]

По вестима које доноси, *Ћоровићев родослов* завршава се поменом синова кнегиње Милице, чак и Добровоја, за којег зна и Константин Филозоф.[94] Родослов је, изгледа, преписиван са лошег предлошка, јер у њему има доста грешака. Тако се наводи да је Милутин родио Константина и краља Стефана Дечанског, што је тачно, али обрнутим редоследом. Следи невероватна грешка: Константин (поменут поново без титуле) је родио два сина: Душмана и Душана.[95] „Овај Душан преступи пределе отаца својих и постави се самовласно цар Стефан, и роди сина Уроша.“[96] По овоме произилази да је Душан променио и име и титулу приликом уздизања на царско достојанство, мада у стварности он је носио име Стефан већ као престолонаследник. Даље следи вест да је Душан имао сина Уроша, који није имао деце.

У *Заїрейском (заїребачком) родослову*, помиње се да је престо наследио цар Урош, али се смрт цара Душана изричито не помиње.[97] У новије време, изнето је мишљење да је овај родослов вероватно савремен *Житију деспота Стефана Лазаревића*, које је написао Константин Филозоф.[98]

Житије светої патријарха Јефрема саставио је његов ученик епископ пећки Марко. Сматра се да је житије написано после Јефремове смрти (15. јун 1400) и откривања моштију (око 1402), али не касније од 1407. године.[99] Сачувано је у два рукописа: у већ помињаном додатку уз Данилчев празнични минеј за фебруар – август, и у *Србљаку* из 1525. године, сада у Народној библи-

[93] Ово је у супротности са раније изреченом тврдњом о Душану као првом и последњем цару. Видети нап. 89 у овом раду.

[94] ССРЛ, 53.

[95] Исто, 52

[96] Исто, 53

[97] Исто, 22, 23

[98] Васиљевић М., Генеалогија између историје и идеологије: пример порекла кнегиње Милице, Историјски часопис 65 (2016), 91

[99] Богдановић, Д., Марко Пећки, 45, Исти, Коментари – Марково Житије светог Јефрема, 272 – 280

отеци Србије, Рс18. Вероватно је постојао и трећи рукопис, који је користио Стојан Новаковић за своје издање.[100] Епископ Марко Пећки у житију кратко саопштава о царевој смрти, а то је његов књижевни стил:

„Кад цар Стефан земаљско царство промени, настадоше немири у земљи српској.“[101]

Стиче се утисак да епископ Марко овде подразумева цареву природну смрт. У наставку, Марко описује како су разбојници, „као звери љуте“, упале у келију код светог Јефреме, мислећи да он крије некакво злато. Ухватили су пустињака, који се подвизавао у пустињи манастира Дечани, док је извршавао своје молитвено правило и ставили га на муке, али је он чудесном Божанском интервенцијом спашен.[102] Страдање св. Јефрема неодољиво подсећа на вест о страдању пустињака у *Запису монаха Дионисија* на његовом Четворојеванђељу.[103]

Кратка грчка хроника бр. 49, која је настала у Солуну, настала после 1403. године, бележи да је Стефан, цар (василевс) и краљ (кралис) умро 6864 (1355). Ова хроника је сачувана у два преписа: у берлинском грчком кодексу бр. 173 и у додацима уз париски грчки кодекс бр. 1148.[104]

Отприлике у ово исто време, непознати писац четрнаест белешки саставља II заметак летописа, које дају преглед догађаја од смрти цара Душана (1355) до смрти госпође Евгеније, бивше кнегиње Милице (1405. године). Истакнуто је да је Душан умро као хришћанин. Белешке (бр. 9918 – 9931) су сачуване у познијем препису (по оцени Љ. Стојановића XVI – XVII век), на једном листу у два ступца.[105]

---

[100] Богдановић Д., Подаци о рукописима, у: Шест писаца XIV века, прир. Д. Богдановић, Београд, 1986, 217 – 218 . Превод је урађен са млађег рукописа из 1525. године.

[101] Марко Пећки, *Житије светог патријарха Јефрема,* у: *Шест писаца XIV века*, 166.

[102] Исто, 166 – 167

[103] Видети у овом раду нап. 14

[104] Ферјанчић, Б., Вести..., 149, ф 20 , 150

[105] Стари српски записи и натписи, књ. VI, сакупио и приредио Љ. Стојановић, фототипско издање, уредник Л. Черњић, Београд, 1988, 82 – 83

Андоније (Антоније) Рафаил(о) Епактит је најзагонетнији писац епохе Лазаревића и по биографији и по делу које је оставио иза себе. У свом делу, који се сада означава прозаичним насловом *Слово о кнезу Лазару*, написаном 1419/1420. године, остварио је дотад невиђену синтезу метафора, хипербола и парабола, тако да смо добили тешко разумљив текст, и поред свег труда модерног преводиоца. У запису, на крају свог дела, он помиње византијског цара Манојла (II) Палеолога, деспота Стефана Лазаревића, цариградског патријарха Јосифа (II) и пећког („далматског“) патријарха Никодима.[106] То може да нам укаже да је дело настало по жељи српске световне и духовне елите како би се култ кнеза мученика Лазара приближио цариградским круговима.

Епактит саопштава да је млади Лазар примљен на двор, али за разлику од Данила Бањског он не говори о великом пријатељству између Прибца и Душана, већ између свог јунака и неименованог самодршца („у недра срца свог слатко га прими“).[107] Док Данило говори о додељивању ставилачког чина, код Епактита Лазар прима „достојанство кнежевско“ од „вишереченог“ цара. Ни у даљем казивању, Епактит није ништа јаснији, мада се стиче утисак да говори о стварним дворским сплеткама и смицалицама. Све невоље, Лазар је пребродио „са умним докторима у палати удружен“, што би ишло у прилог постојања дворских лекара. Метафора о „хвалисања пијавици“ за коју каже да „не само Египћане, него и Јерусалимљане прати све до гроба“[108], можда се односи на пропаст Мрњавчевића у Маричком бој у.[109] О смрти самодршца нигде се изричито не говори, изузев ако помен „умних доктора у палати“ нема неке везе са тим.

Постоји мишљење да времену Лазаревића, можда, припада и основно језгро *Карловачкоī родослова*. У покушају да одреди идентитет непознатог писца, Ђ. Сп. Радоичић се, између по-

[106] Рафаил, А., Слово о кнезу Лазару, 145

[107] Исто, 136

[108] Исто, 137

[109] По Пајсију, краљ Вукашин се хвалисао уочи похода на Турке: „Што је Исмаићана, можемо их на коњским копитама разнети“. В. Патријарх Пајсије, Сабрани списи, прир. Т. Јовановић, Београд: Просвета и Српска књижевна задруга, 1993, 95

стојећих могућности (да је то неки Београђанин са почетка XV века, нека личност са деспотовог двора или сам деспот Стефан Лазаревић), најпре определио за Београђанина са почетка XV века, као аутора одломка овог дела *Карловачкоī родослова*, а у коментарима на овај одломак предомислио се и одлучио за Лазаревог сина.[110] Последња претпоставка изречена је због забринутости непознатог писца *Карловачкоī родослова* за призренски манастир Св. Арханђела: „И таква доброта грехова мојих [ради] близу је разорења.“[111] То је реченица коју је могао да напише само владар. Додајмо, само владар који је имао ктиторски удео у Душановој задужбини. Као син кнегиње Милице, принцезе из куће Немањића, Стефан је био легитимни наследник прећашњих ктитора који се старао о њиховим задужбинама.[112] У тексту *Карловачкоī родослова*, који је допро до нас, о смрти цара Душана ништа није посебно забележено упркос испољеној бризи за његову задужбину.

Писци који припадају времену смедеревских Бранковића

Константин Филозоф пише у време када више нема ни Немањића,ни Лазаревића, већ се на престолу устоличила трећа династија – Бранковићи. Житије је настало пре 1431. године, јер из те године потиче последњи помен Константина Филозофа.[113] Дело је сачувано у четири опширна преписа (*Одески* или *Цетињски*, *Цавтатски* или *Боīишићев*, *Кирилобелозерски* и *Волоколамски*) и у три кратке верзије (*Тројички*, *Казањски* и *Поīодинов* препис).[114] Наш писац ће два пута крајње сведено прогово-

[110] Radoičić Đ. Sp., Antologija..., 160, 161, 359

[111] Исто, стр. 161

[112] Још као савладар, Стефан Лазаревић је, заједно са мајком и братом или само са братом, бележен као ктитор многих задужбина, М Благојевић, Савладарство у српским земљама после смрти цара Уроша, ЗРВИ 21 (1982), 185 – 198 , али призренски Арханђели се не помињу.

[113] Јовановић Г., Увод, стр. 8. Постоји мишљење да је житије настало после маја 1433 – Јиричек-Радоњић, Историја Срба II, 432, ф. 30а (допуна Ј. Радоњића) – позив на Јов. Радоњић, Уговор у Тати 1426, 167, нап. 20

[114] Јовановић Г., Увод, 8 – 9

рити о цару Душану у *Житију деспота Стефана Лазаревића* (према опширним преписима). Први пут кад описује главно родословно стабло Немањића[115]:

„А Дечански роди два сина: Душмана и Душана. А овај Душан преступи наредбе отаца својих и постави се самовласно за цара. И роди сина Уроша и Урош не имаде деце, и оста та лоза без спомена.“[116]

У наведеном цитату, нигде се не помиње изричито царева смрт, већ Душаново крунисање за цара, које описује терминологијом Позног Даниловог Настављача који је саставио белешку о свјатејшем патријарху Сави Четвртом.

Филозоф ће се Душану још једанпут вратити, али сада говори о почетку раскола између две патријаршије, али са извесном оградом: „Нека одсада не буде више разлике (међу) црквама, а тако је било пре; мислим од дана цара Стефана, званога Душан, српска црква отцепи се од саборне цркве и (стаде) тонути у зло, као што се много пута од мале искре разгори велики огањ.“[117]

На овом месту, Константин користи за цара титуларно име Стефан (које је цар користио у својим повељама), али одмах додаје и његово народно име – Душан. Идејни круг у коме се

[115] Овај део Житија деспота Стефана Лазаревића се означава и као Родослов Константина Филозофа.

[116] Константин Филозоф, Повест о словима (Сказаније о писменех) – изводи, Житије деспота Стефана Лазаревића, приредила Гордана Јовановић, превод Повест о словима - Гордана Јовановић и Житије деспота Стефана Лазаревића – Лазар Мирковић, књ. 11 Београд 1989, стр 82. У својој варијанти превода, сачињеној са Цетињског преписа, Г. Јовановић наглашава да се код Константина Филозофа име Душан јавља у лику: Душана. Константин Философ, Живот Стефана Лазаревића, деспота српског, превод и напомене Г. Јовановић, Друштво за српски језик и књижевност, Београд 2007, стр. 26: „Раскол међу црквама не потече од овога (кнеза Лазара), него је то од раније, мислим од времена цара Стефана, званога Душана; саборна српска црква отцепи се и тонуше у зло, јер се често од мале искре велики огањ распламсава.“ Потенцијални значај лика Душана преводилац не објашњава, што би могло да значи да је у питању варијанта царевог имена која потиче из локалног дијалекта.

[117] Константин Филозоф, Повест о словима (Сказаније о писменех) – изводи, Житије деспота Стефана Лазаревића, 83. И на овом месту Г. Јовановић употребљава лик: Душана у свом преводу.

креће Константин је и даље је круг *Даниловоī зборника*. Упркос томе, Константин се ограђује од осуде цара Душана („мислим“) и у даљем излагању он издваја, између свих заслужних за помирење, само светог кнеза Лазара.[118]

Претпоставља се да је приближно у исто време кад и *Константинов*, настао и *Заīрейски родослов*. Могуће је да су настали са истог предлошка, само што је *Заīрейски* родослов, у начелу, опширнији.[119]

Непознати писац саставио је III заметак летописа, назван *хаџи Јорданов замеīак*, по проналазачу. Овај заметак летописа обухвата стогодишњи временски распон – од смрти Стефана Дечанског (1331) до смрти деспота Стефана Лазаревића и војводе Дана.[120] Поменути војвода је највероватније Дан II Басараб (1422 – 1426, 1427 – 1431, + 1432). Са својом војском, влашки војвода Дан II је учествовао у неуспешном покушају угарског краља Сигисмунда Луксембуршког да заузме тврђаву Голубац, који је српски војвода Јеремија предао Турцима.[121] После вести о Дановој смрти (1432), следи једна започета, а прекинута белешка. У сваком случају, непознати писац овог заметка припада времену Бранковића и био би савременик Константина Филозофа. Опис Душанове смрти је кратак, нема одређења да је умро као хришћанин, али први је извор, по хронологији Љ. Стевановића, који даје податак да је умро у недељу, што је оцењено као тачно.[122] Међутим, постоји још једна вест из овог извора: неколико година пред смрт (баш је наглашено: „пре смрти“), цар Душан „војева на Босну са својом царицом“.[123] Ово је једини случај, ко-

[118] Константин Филозоф, Повест..., 83. Исти, Живот..., 26

[119] Васиљевић М., Генеалогија између историје и идеологије: пример порекла кнегиње Милице, Историјски часопис 65 (2016), 91 – 92

[120] ССРЛ, 112 – 114

[121] Према: ro. wikipedia.org/wiki/Dan_al_II-lea (приступљено: 04. јануара 2024 године)

[122] Стојановић, Љ., Приступ, LXXXVI, C

[123] ССРЛ, 112. То је јединствен исказ у нашим старим летописима који говори о учешћу супруге једног владара у неком „војевању“. Интересантно је да на почетку рукопису Бранковићевих Славеносерпских хроника, стоји неколико бележака, од којих једна говори о Душановом босанском походу, али се о учешћу царице не спомиње.

лико ми је познато, да се у везу доводе поход на Босну (1350) и Душанова смрт. Та веза досад није испитивана и остаје да провери, али у закључивању мора се бити опрезан, јер је у петогодишњем периоду између ова два догађаја (1350-1355), цар Срба и Грка, Стефан Душан учествовао, колико се зна, у још три ратна похода: један против Кантакузина (јесен 1350. – зима 1351. године) и два ради одбране од угарског краља (1352, 1354).[124]

Пред крај деспотовине, настаје IX заметак летописа – где је српска историја схваћена као саставни део опште или светске (општехришћанске) историје и заузима временски део те историје од седмог васељенског сабора (786) до пада Цариграда (1453) – безмало седам векова. Пошто пад Смедерева није забележен, овај заметак је, могуће, настао између 1453.–1459. године. Непознати писац овог заметка се бави израчунавањем временског периода од Седмог васељенског сабора до престављања Стефана цара, и од престављања цара Стефана до пада Цариграда – али даје (погрешну) годину његове кончине.[125]

У приближно исто време или нешто касније настаје хиландарски рукопис бр. 635 назван *Псалтир са последовањем*. У рукопису су регистровани следећи водени знаци: маказе сл *Br*. 3063 из 1445; плод (трешње) сл *Br* 7425 из 1450; кључ у кругу, као *Br*. 3898 из 1458. Писареве маргиналије налазе се у тропарнику, а на л. 154 запис: „у овај дан представи се први цар Србљем и грком кир Стефан – лета 6864 (1355)“. Занимљиво је да писар своју белешку развукао и исписао уз датуме: 17/19 децембар.[126] Ова развучена маргиналија, можда може, да објасни откуд се код дубровачких писаца, пре свега Лукаревића, као датум Душанове смрти појавио 18. децембар, који се после провлачио код разних писаца, па чак и код критички настројеног Јована Рајића, архимандрита Ковиљског.

[124] ВИИНЈ VI, 510 – 543; М. Орбини, Краљевство Словена, превод З. Шундрица Зрењанин, 20062, 36 – 38; Б. Фејанчић, С. Ћирковић, Стефан Душан..., стр 301 – 302

[125] Стојановић, Љуб., Приступ: Родослови и летописи, стр. LXXXV, С, ССРЛ, 205

[126] Богдановић, Д., Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара, Београд 1978, 220

У византијске изворе убраја се и *Јањинска хроника*, дело које се у рукописима традиционално приписује двојици учених монаха, Комнену (Комнину) и Проклу (*Повест Комена монаха и Прокла монаха о различитим деспотима Епира и о тиранину Томи деспоту и Комнину и Прељубу*), мада питање ауторства у средњовековним хроникама увек остаје отворено.[127] Поменута хроника обухвата историју Епира од 1341. до 1400. Године.[128] По хронологији описаних догађаја, ова хроника припада времену династије Лазаревића. Међутим, у новије време примећено је да постоје две верзије овог дела – „учена" и „народна". На основу сачуваних рукописа, претпоставља се да је прво настала „учена" верзија, негде у периоду 1420.–1450. године, а можда, како је помишљао Никол, у свом историјском делу о Епиру, око 1440. Године.[129] После „учене" верзије, настаје „народна верзија" *Јањинске хронике* у којој се разликују два слоја приповедања. Основни или „први" слој садржи казивање блиско времену настанка „учене" верзије, написано, могуће, „читаву генерацију касније" од „учене" верзије.[130] Често се у „првом" слоју „народне" верзије *Јањинске хронике* понављају или парафразирају наводи из ученог предлошка, да би коначна прерада („други слој" по Љ. Максимовићу), која садржи термине из периода турске владавине, настала у XVII или чак у XVIII веку.[131]

Казивање *Јањинске хронике* почиње вешћу да је цар Андроник (III) владао Тесалијом и на самрти (1341) оставио свом сину „римску државу" (Византијско царство), али пошто је син

[127] Бухвалд, В. и сар., Речник ..., 259; Српско издање Јањинске хронике са упоредним грчким текстом: Повест Комена монаха и Прокла монаха о различитим деспотима Епира и о тиранину Томи деспоту и Комнину и Прељубу, прир. Јефта Аврамовић (у даљем тексту Ј. А), Гласник СУД XIV (1862), 233 – 281 (у даљем тексту: Повест монахā ...)

[128] Бухвалд, В., и сар.. Речник ..., 259 – пошто је реч о историји Епира, то се овај спис назива на латинском и: Epirotica.

[129] Максимовић, Љ., Град у Византији – огледи о друштву позновизантијског доба, Плато, Београд 2003, 208 (нап. 43), 224 (н. 6). То је већ време династије Бранковић.

[130] Исто, 208

[131] Исто, 225 – 227

малолетан, то ће државом управљати Јован Кантакузин „мужу паметном, храбром и племенитог порекла“ на управу. Области „римске државе“ нешто касније је почео да осваја српски владар.[132] Примећено је да се на овом месту, двојица писаца осврћу и на Душаново крунисање, коју стављају у погрешну 1350. годину, уместо у 1346. Годину.[133] „Комнен и Прокло знају да се краљ Србије Стефан прогласио за цара, али не истичу нарочито да је то учинио на рачун Византије. (...) Даље говоре о Душану као цару.“[134] Позитиван однос према Душановој царској титули не изненађује, јер писци делују на простору којим су владали Душанов полубрат Синиша и његови наследници.[135] За управника освојене „грчке Влашке“[136] (Влахија, Тесалија) и Јањине, Душан је поставио Прељуба са титулом кесара, а Етолију је поверио брату Симеону (Синиши) коме је доделио титулу деспота.[137] *Јањинска хроника* лаконски бележи смрт цара Душана и Прељуба, немањићког намесника Тесалије (Влашке, Влахије): „После неког времена умре цар Стефан, а исто тако престави се његов кесар Прељуба, који је Влашком владао.“[138] Ни ова вест није сасвим прецизна, јер је од српског освајања Јањине до Душанове

[132] Јањина је освојена крајем 1346. године, а Тесалија пре новембра 1348. године, када цар Душан издаје повељу за манастир у Ликусади. *Ферјанчић*, Б. Тесалија у XIII и XIV веку, Византолошки институт САНУ, Београд, 1974, 227 – 229

[133] Повест монахā..., 234 (текст), 235 (превод Ј. А.). Хронологија је очигледно погрешна, што је могу ће ако је Јањинска хроника писана са веће временске дистанце.

[134] М. Динић, Душанова царска титула у очима савременика, у: Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, ур Н. Радојчић, I , САН , Београд 1951, стр . 108

[135] Ово размишљање М. Динића наводи на помисао да је писање Јањинске хронике првобитно осмишљено од стране наследника Симеонове власти (Симеонове кћерке Марије или неког од двојице њених мужева) који су имали двор у Јањини, за разлику од самог цара Симеона који је имао двор у Трикали.

[136] Термин „Грчка Влашка“ је употребио А. Јефтановић, а могућа варијанта превода овог места је „Влахија у Хелади“ по Ферјанчић, Б. Тесалија ..., 228

[137] Повест монахā..., 234 (текст), 235 (превод Ј. А), 236 (грчки), 237 (превод Ј.А.)

[138] Исто, 236 (текст), 237 (превод Ј. А.)

смрти прошло девет година (1346 – 1355), а од освајања Тесалије до смрти првог српског цара седам година (1348 – 1355). Новост је да су, по писцима *Јањинске хронике,* смрт владара и његовог намесника Прељуба биле сличне, ако не и истоветне (као и цар „исто тако престави се његов кесар“), односно, обе историјске личности су умрле на исти, природан начин о коме писци хронике ништа посебно не говоре. [139]

МОГУЋИ ЗАКЉУЧАК О СМРТИ ЦАРА ДУШАНА

„... разреши се од овога живота...“
Позни Данилов Настављач

Прегледавши сав доступан историографски материјал настао од времена смрти првог српског цара (1355) до пада Смедерева, као престонице династије Бранковић (1459), може се рећи да постоји значајан број извора о овој теми, различитих по обиму и квалитету информација које доносе. Од сачуваних извора насталих од момента цареве смрти до пада у вишевековно ропство, најопширнији је Дионисијев запис, а posebno su занимљиви *II заметак летописа* и састав *Даниловоī зборника* о патријарху Сави IV. Овом периоду, вероватно, припадају извори којима су се служили Орбини и Лукаревић, али они се данас воде као изгубљени. Остали извори овог периода нису претерано издашни: они некад доносе самосталну вест о овом догађају, а некад схватљиву у ширем историјском или друштвеном контексту. Увек остаје нада да ће појавити још нека вест, заборављена или непримећена, из тешко доступних архива. Упркос свим наведеним недостацима, они су третирани на равноправни начин током наше анализе, не би ли се пронашло понеко зрнце историјске истине у њима.

У познатим изворима које смо навели, углавном се бележи датум умирања. Врло је вероватно да тек у условима турског ропства настаје озбиљно преиспитивање свих могућих узрока пропасти једног царства које је изгледало моћно. Писце сада занима све – и где је цар Стефан Душан умро, и под којим околностима, и како је дошло до наслеђивања српског престола, и какве су

[139] Исто, 237 (превод Ј. А)

биле способности престолонаследника Уроша, и да ли су утицај утицај имале клетве Дечанског и анатеме цариградског патријарха итд., али то је већ тема за ново истраживање. О самом чину умирања првог српског цара Стефана IV Душана и догађајима који су му претходили остало је мало информација. Покушајмо да наслутимо логичан след догађаја.

У свом запису (који има карактер плача), хиландарски монах Дионисије изричито наводи да тада (у часу смрти), не помажу ни материјално богатство (ни злато, ни сребро, ни красота бисера), ни родбински односи, јер ни отац сину, ни син оцу, ни мати чедима, ни сродници, ни „љубазни друзи“ (вољени другови), ни брат брату не може помоћи у том грозном и страшном часу разлучења душе од тела.[140] Једном речју, по исказу Дионисија Хиландарца око цареве постеље у тим задњим тренуцима били су сви чланови породице (мати која има децу била Урошева мајка, царица Јелена, а кад помиње брата вероватно мисли на Синишу), родбина и високи достојанственици.

Непознати писац *II заметка летописа* од 14 белешки саопштава да је умро као прави хришћанин, што би требало да значи да се некада свемоћни владар борио са болешћу и са боловима које је осећао – храбро, до задњега трена, не показујући знаке малодушности.[141] „На основу *II заметка* сазнајемо да је Душан уложио све снаге и борио се до краја. Дионисије говори да су сви били окупљени око цара, дајући му моралну подршку до краја.[142] Тако је Цар Стефан променио земаљско царство (Марко Пећки).[143] Он је био разрешен од овог живота (*Данилов зборник*), као да се све брзо издешавало или су то присутни око одра били изненађени брзином одвијања трагичног краја првог српског цара. [144] Да су присутни су били затечени и потрешени неуспехом свих поку-

[140] Стари српски записи и натписи, пр. М. Павић, 67

[141] ССРЛ, 112, 205. Стари српски записи и натписи, књ. VI, сакупио и приредио Љ. Стојановић, фототипско издање, уредник Л. Черњић, Београд, 1988, 82 – 83

[142] Стари српски записи и натписи, пр. М. Павић 67

[143] Шест писаца XIV века, 166

[144] Животи краљева и архиепископа српских ..., 290, Данилови Настављачи ..., стр 129

шаја да се цар одржи у животу сведочи и Дионисије Хиландарац, мада не региструје брзину дешавања.[145] Затечен је био и кастелан града Скрадина, српски војсковођа Ђураш Илијић, када су му Млечани саопштили, три недеље касније, да се цар Душан упокојио.[146] Он није могао да прими ту вест као истиниту. Њему се још увек чинило да ће га цар Душан сачекати на повратку у отаџбину и казнити због пројављене малодушности.

У односу на наведене историјске изворе, као посебна, помало усамљена, варијанта приповедања, делује гледиште писца III заметка летописа. Он упадљиво наводи једну за другом две вести: прво, вест о Душановом походу на Босну (за коју наглашава да је била „пре смрти“) и друго, вест о царевој смрти, као да жели да их доведе у узрочно-последичну везу.[147] У реалним историјским оквирима, царева смрт је уследила пет година после похода против босанског бана и годину и четири месеца после последње победе над Угрима на северном (дунавском) ратишту.

Ма колико вест о смрти немањићког владара после похода на Босну изгледала чудновато у односу на све наведене историјске изворе настале у време постојање слободне српске државе, она се даље развијала и прерасла у вест да је цар Душан умро током ратног похода који је покренуо против Византије. Путеви погрешне трансформације вести о одредишту Душановог похода, остају нам недовољно расветљени.[148] Наводни поход против Византије на којем је цар Душан преминуо први пут је изричито забележен у делу дубровачког историчара Јакова Лукаревића.[149]

---

[145] Стари српски записи и натписи, прир. М. Павић, 67

[146] Јиричек, К., Историја Срба II, 41, 111

[147] ССРЛ, 112. То је јединствен исказ у нашим старим летописима који говори о учешћу супруге једног владара у неком „војевању“. Интересантно је да на почетку рукопису Бранковићевих Славеносерпских хроника, стоји неколико бележака, од којих једна говори о Душановом босанском походу, али се учешће царице не спомиње.

[148] Постоји недовољно прецизна вест код позног грчког историчара Халкокондила да је Душанова војска у својим походима стизала до области близу Цариграда, али без повезивања са смрћу српског владара. Халкокондил, Л., Докази Историје, превод Д. Крстић и А. Стојановић, Прометеј, Нови Сад, 2023, 37.

[149] Ферјанчић Б., Ћирковић С., Стефан Душан ..., 308

Познато је да је цар Душан послао одреде под командом Ђураша Илијића и витеза Палмана у помоћ својој сестри Јелени Немањић–Шубашић ради одбране њених градова од напада угарског краља.[150] Мало је вероватно да би у условима постојећег сукоба Душан планирао да отвара неко друго ратиште. И док су се његова војска борила да заштити његову сестру, кнегињу–удову Јелену од надирућих трупа угарског краља на северозападу Балканског полуострва, цар Душан се спустио у југоисточне пределе свог Српског царства. Зна се да је, три недеље пред смрт, боравио у Беру. У том граду цар Душан је издао 5. децембра 1355. године, разрешницу рачуна Дубровчанину Марају Гучетићу.[151] Логично је претпоставити да је цар Душан имао оружану пратњу поред себе. Поред тога, град Бер је био забележен у једном запису као град који се не тако давно „отргао“ од српске власти и предао Кантакузину (1350). У том граду могло се сумњати на лојалност становништва и цар је морао имати боље обезбеђење него иначе. Долазак цара, који је свакако праћен мањом или већом оружаном пратњом, у северне области свог Царства можда је неком савременику личио на предзнак похода. Из Бера цар је кренуо у северније крајеве, како је то писао позни историчар Орбини, и логично је претпоставити да га је смрт затекла у месту које је географски ближе Беру. То би највероватније био Девол, као што тврди Орбини.[152]

И док су, у прво време, неки, попут цара Уроша[153] или ктитора тиквешке цркве[154], размишљали о могућности успостављања још једног култа владара из светородне династије Немањића

[150] Јиричек, К., Историја Срба I, превод Ј. Радоњић, 235 – 236. Ћирковић, С. и Михољчић, Р., Освајања и одолевања. Душанова политика (1346 – 1355), у: ИСН, том I, 555 –556. Ферјанчић, Б., Ћирковић, С., Стефан Душан...., 305

[151] Ферјанчић Б., Ћирковић С., Стефан Душан ..., 307

[152] Краљевство Словена, превод З. Шундрица, Зрењанин: Sezam Book, 20062, 142; др Ђ. Вуковић, Српска медицина у време краља и цара Стефана IV Душана, Историјски архив Ваљево 58 (2024), 37 – 38

[153] Порчић Н., Документи у дубровачким збиркама, 261 – „светопочивши цар“, Грчке повеље..., 203 – „триблажени цар“

[154] Љубинковић, Н. Р., Трагања и одговори (I), 247

(а том схватању је био близак и цар Синиша[155]), други су, попут уплашеног монаха Дионисија Хиландарца[156], у околностима смрти свемоћног цара наслућивали скору пропаст једног тек изграђеног царства. Показало се да су страховања светогорског монаха Дионисија итекако била оправдана.

[155] Грчке повеље..., 233 - „славног и блаженог господара и брата ми, цара кир – Стефана“

[156] Стари српски записи и натписи, прир.. М. Павић, 67

УДК=726.54(497.11)"17"

Влада Гошњић
mojakapsala@gmail.com

ЧЕТИРИ ЦРКВЕ ЛЕГЕНДАРНЕ МИЛИЦЕ – ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ЦРКВЕ БРВНАРЕ У МИЛИЧИНИЦИ

Апстракт: Црква брвнара у Миличиници са краја XVIII века која је својим одликама постала један од узора каснијим неимарима при подизању сличних грађевина, није промакла научном интересовању, тако да су познате основне црте њене историје, архитектуре и уметности. Наставак проучавања прошлости храма у овом раду заснива се на откривању нових извора који доносе непознате детаље о прошлости храма, бацају ново светло на неке од ранијих недоумица и намећу нове закључке.

Кључне речи: Миличиница, црква брвнара, неимар Игњат Петровић, Митар Мајић Миличанац, учитељ Јаков, учитељ Алекса, кисела вода.

Досадашња историографска сазнања

Прве вести о цркви брвнари у Миличиници оставио је Јоаким Вујић који ју је посетио 13-14. октобра 1826. након чега је у *Путешествију по Сербији* записао да је *„црква доле с каменом а горе с плашинама дрвенима начињена и довершена је лета 1791., августа 23-го. Она лежи између лепи планина, на једном оцедитом месту. Храм цркве јест свјати великомученик Георгиј. Близу цркве јест један исцелителни источник, који се зове Двориште, и недалеко от цркве тече река Тамнава. Ова црква држи и неке мале грунтове, за које Турчину спахији плаћа главницу по 10 гроша на годину.“*[1]

Милан Ђ. Милићевић региструје цркву која му није привукла већу пажњу, вероватно што о њој није много знао, те је помиње

[1] Ј. Вујић, *Путешествија по Сербији,* 1-2, Београд 1902, 34/II.

само као оријентацију за изворište Тамнаве наводећи да река настаје од више потока који се сливају са Влашића, при чему је главни *„кисела вода код цркве у Миличиници“*.[2]

Нову годину градње наводи Љубомир Павловић, имена ктитора и податак да је на месту цркве брвнаре некада био храм који је постојао *„од Косова“*, с тим да *„Старе цркве нема, за њу предање вели, да је порушена и да је била мало више ове уз поточић, а по више сеоског гробља. Садашња црква, покривена клисом и од брвана, подигнута је 1792. год. трудом поп-Јевте и уз материјалну потпору Митра и Радојице Миличанаца.“*[3] Он бележи и предање према којем је Милош Обилић, родом из Дворишта у Поцерини, имао три удате сестре: Милицу, Доку и Паун. Када је Милош кренуо на Косово, са њим су пошли и њихови мужеви, али се нико није вратио, већ су сви изгинули. Сестре су наследиле Милошево имање, а за успомену, одлучиле су да свака подигне цркву на месту где се растала од брата, и то Милица у Миличиници, Дока (Евдокија[4]) у Докмиру, а Пауна у Паунама.[5]

Мирјана Ћоровић Љубинковић и Радивоје Љубинковић описују цркву према натписима и записима нађеним у храму. На основу урезаног натписа у дрвету, у проскомидији, добили су потврду предања о претходној цркви која је *„порушена“*[6] и сазнали су име човека заслужног за градњу („66 година нїе пожла цр: хр: с верховнихъ апостоль Петра и Павла и данас БЖ: пов изнова сгради азъ грешни паче всехъ человѣкъ юрен евтїмїн о... оче стн поменн ме на стон танни тако тебе црствн небномъ“).[7]

На јужном порталу (спољњи део источног довратника) урезан је натпис о неимару и градњи темеља („ненмарь бисть игнать петровичъ постави се темель августа 23 1791 лѣта“),[8] док натпис црвене

[2] М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија,* Београд 1874, стр. 409 и 420.

[3] Љ. Павловић, *Колубара и Подгорина,* Ваљево 1991, стр. 795.

[4] М. Милојковић, Миличиница, Колубара - народни календар за 1991, Ваљево 1991, стр. 62.

[5] Павловић, исто, стр. 795.

[6] Исто.

[7] М. Ћоровић Љубинковић, Р. Љубинковић, Миличиница, Археолошки споменици и налазишта 1 – Западна Србија, Београд 1953, стр. 155.

[8] Исто.

боје на своду наоса сведочи о завршетку градње („1792 лѣта мїа̑ августа 23 дне совершисѧ цр̑ковь поп евто положи трѣдь“).[9] Вести о потпуном завршетку радова срећу се на зиду, јужно од двери („1794 год.“)[10] и са источне стране горњих двери, између брода и припрате („попь евто соверши церковъ м... 1794 августа 27“).[11]

Љубинковићи су пронашли и натписе који сведоче да су поред попа Јевте прилог давали и његови сродници Бошковићи, као и два брата Миличанца. На каменом Часном трапезу уклесано је „аз попь евта сог(ради)“,[12] на јужном стубу двери, са западне стране, урезано је „п(оп) евт(о)“,[13] на јужним вратима црвеном бојом је записано „евто бош(ко)ви(чь) плати“,[14] а на источном зиду олтара истом бојом „поп евто м“.[15] На западним вратима црвеном бојом је исписано „бошко врата плати“,[16] а на јужном делу свода такође црвеном бојом „прилжи зас: лазѡ бошковичь 100 гроша“.[17] На јужном делу брода, на граници са сводом, урезано је „димтарь миличанаць. даде 500 гроша“,[18] а на своду, нешто источније од овог натписа, записано је црвеном бојом „радонца и димтарь два брата рођена зовоми миличанци титори биша“.[19]

Натпис црвене боје у јужном делу свода, изнад брода, говори о одласку попа Јевте у манастир Враћевшницу, истога дана по завршетку радова („ѿтиде ѿ по[пь] [е]вта из миличинце манастир[ъ] [вр]аћевштницѹ 1794 авгт: 27“),[20] док запис из *Посної тріода* (Москва, XVIII) говори о необично касном освећењу цркве („осветно црквѹ 2 февруаре 1799: г. свештеник миличански о. іеротіе“).[21]

[9] Исто.
[10] Исто.
[11] Исто.
[12] Исто.
[13] Исто.
[14] Исто.
[15] Исто.
[16] Исто.
[17] Исто.
[18] Исто.
[19] Исто.
[20] Монашење мирских свештеника је било често повезано са упокојењем попадије, што је вероватно и овде случај.
[21] Исто.

Посебна група записа говори о школи коју је 1824. основао Јаков из Руме (први: „сей трнодъ церкве и храма св. вел. георгіа потписа ѵчитель іаковъ... роден ѵ срем, варошн рѵмьн. пришель за ѵчителъ въ миличинце 6 іюніа зачель ѵчитъ іношь къ просвѣщенію сего описаного въ 1824 лѣто“; други: „іаковъ ѵчител нз бѣдила 1825 г. ова книга полезна, али нема онога кон би до конца совершїо правило и исправно како гласи окончао. ербо они кон свршују управ ништа ѵ овој книзи не разумевају и то је вероватно са овим потписом іаковъ.“).[22] Љубинковићи су скренули пажњу да су записи преписани из црквеног летописа који се више није налазио у цркви.[23] Према истом летопису, школа је била намењена образовању свештеника, чему у прилог наводно говори урезани спољни натпис на јужном довратнику западног портала („ермо мелетї радовашї“).[24]

Аутори истраживање завршавају закључком да је основа цркве правоугаона са полукружном апсидом и отвореним тремом. *„Над „женском припратом“ постоји, делимично срушена, дрвена галерија. Иконостас је постављен на самом почетку кружног лука апсиде... Трем је данас у рушевинама. Обоја врата, и западна и јужна, обрађена су у дрворезу, као и иконостас, који је данас уплавном пропао... Сачувана је стара камена часна трпеза са нејасним записом. То је једини камени објекат у целој цркви. Црква је покривена ситним клисом, што је старији начин покривања. Као и обично, брвнара је постављена на камене темеље, и за три степеника издигнута је над нивоом околног земљишта.“* Аналогију налазе са црквом у Тополи, уз мишљење да је *„Црква ... једна од најлепших сачуваних брвнара, ванредно прецизно грађена.“*[25]

[22] Исто, стр. 158-159. Трећи непубликовани запис објавио је Бранко Вујовић: „*Сим потписом всјак уразумет писаније морат, в разумително знати по одному теченију описанаго, докол сеј триод царствујет, дотоле знатисја морат, когда је учитељ зачел у Миличиници јуносит у просвештеније водити, кад 1824 зачел и у 1825. окончат до последњеј јануарија*“ (Вујовић, 1984, 80).

[23] Ћоровић Љубинковић и Љубинковић, стр. 159.

[24] Највероватније је реч о игуману Мелентију (Михаило Гавриловић; Росићи, 1798 - Боговађа, 1843). Био је припадник више братстава (Каона, Радовашница, Врањевшница, Рајиновац...), док је манастиром Боговађом у којој је примио монашки постриг управљао током 1823-24, 1839-42 и 1843. године.

[25] Исто, стр. 159.

Бранко Вујовић анализира цркву из угла историје уметности са архитектонским описом истичући да је реч о брвнари са највећом површином једнобродне основе (17,75 x 7,65 x 8,00 m - површина 128 m²) у односу на аналогије (Брзан, Вреоци, Даросава, Вранић, Покајница). Црква се састоји од олтара, наоса, припрате са спратним хором и отвореним тремом на западу. Цео простор покрива јединствен кров који је јако стрм, покривен шиндром и са стрехом нешто мањег нагиба. Изнад олтара и наоса изведена је полукружна таваница од шашоваца (лажни свод), док су шашовци изнад трема и припрате постављени водоравно (класична таваница).[26]

Дрвени елементи су обрађени завидном вештином, а мајстори су посебну пажњу обратили на стубове, унутрашње преграде, фризове, степениште, врата на западу и југу, дрвени намештај и иконостас на којем нису сачуване оригиналне иконе, као ни једно од троје двери.[27]

Аутор издваја престоне иконе Христа и Богородице, за које претпоставља, истина без доказа, да су *„настале у време завршетка изградње цркве, то јест око 1794. године, као дело руку месног иконописца који је однеговао свој сликарски израз на домаћој сликарској традицији, али са доста барокних поука које је примио у неком од прекосавских сликарских средишта... све то упућује на тражење видљивих сличности са руком Хаџи-Рувима Нешковића, који је, по нашем мишљењу, могао насликати ове престоне иконе.“*[28] Касније се поново изјаснио да је иконопи-

[26] Б. Вујовић, *Старине цркве брвнаре у Миличиници*, Гласник МИАВ бр. 19, Ваљево 1984, стр. 66-67.

[27] Исто, стр. 67-70.

[28] Исто, стр. 69-73. У историографији доминира став Славка Шакоте по којем се хаџи-Рувим “бавио искључиво графичким техникама“ због чега његов рад „са бојама и кичицом остаје и даље неизвесно подручје“ (Маринковић, 1989, 328). Став не уважава записе у којима хаџи-Рувим наводи себе као коаутора икона у боговађској цркви („ѡн нашъ манастиръ вкраснсмо иконїнцъ писанїемъ“ [Стојановић, 1903, 320-321, записи бр. 3773-3780], односно „пи́сасмо ѡлта́ръ се́го мо́, боговаѣе“ [БмБ, Пролог пре 1789, 153]). Слично је и са записом из Триода (Лавов, 1730) цркве у колубарском Лесковцу у којем хаџи-Рувим оставља вест да је 1801. лично учествовао у фрескописању два олтарска стуба у Кривају („попнса́смо сто́лпа два̀ олта́рна“), чиме речи Вука Караџића по којима је

сац много ближи хаџи-Рувиму и његовој школи, него Теодору Стефановићу из суседне Голе Главе, а износи и мишљење да су иконе донете из Докмира, јер на тамошњем иконостасу који се стилски поклапа оне недостају.[29]

Пажњу му привлаче и графичка икона у облику диптиха (1677), серија од 10 икона из прве половине XVIII века за које сматра да можда представљају ране радове Николе Апостоловића или његовог ученика, затим *Св. Никола* (Илија Петровић из Палежа?), *Св. Георгије* (Лазар Стајић, 1818) и руска икона *Богородица неопалима купина* (кр. XVIII или поч. XIX века).[30]

Од књига описује *Јеванђеље мало* (Москва, поч. XVIII),[31] *Минеј* (Москва, прва половина XVIII),[32] *Апостол* (Москва, прва половина XVIII),[33] *Служебник* (Москва, средина XVIII), *Триод цветни* (Москва, средина XVIII), *Триод посни* (Москва, XVIII),[34] *Устав* (Москва, крај XVIII), *Типик* (Москва, прва половина XIX) и *Србљак* (Београд, 1861).[35]

Последњи истраживач миличанске цркве био је Недељко Радосављевић који је критички објавио књигу прихода (1846-1863) овог храма. Описујући прошлост цркве аутор не доноси нове податке, али зато разматра претходна сазнања и покушава да изведе нове закључке, попут мишљења да је реч о цркви која је постала узор за сложену заобљену основу храма, стрми заобљени кров и декоративну пластику појединих делова цркве.[36]

„знао... иконе писати“ (Караџић, 1829, 196) добијају историјску потврду. На жалост, ни једно од наведених дела није сачувано.

[29] Б. Вујовић, Уметност обновљене Србије 1791-1848, Београд 1986, стр. 203.

[30] Вујовић, стр. 74-78.

[31] Књигу је купио 1765. Михаил, патрон Свето-успенске парохије у Новом Саду, од Исаије Полеталова, проигумана светогорског манастира Св. Павла. Током 1806. је била у поседу јеромонаха Симеона (Максимовић), постриженика манастира Беочина у Фрушкој Гори.

[32] Припадао манастиру Каони. Један од два записа у књизи је исписао архимандрит хаџи-Рувим (Нешковић-Ненадовић).

[33] Исти власници као и у случају малог Јеванђеља.

[34] Садржи запис о освећењу цркве и три записа учитеља Јакова.

[35] Вујовић, стр. 78-81.

[36] Н. Радосављевић, Стара црква у Миличиници – књига прихода и расхода 1846-1863, Београд 2012, стр. 18.

Нова открића и закључци

Прва(?) и друга црква (Св. апостоли Петар и Павле) - Према натпису у проскомидији, раније је постојала црква *Свети̑х апо̑стола Пе̑тра и Павла* која је изгорела. Љубомир Павловић примећује предање које потврђује постојање цркве још *„од Косова“* за коју се мисли да је раније била манастир,[37] а у заостатак њених традиција може се уврстити и Петровдански сабор код миличанске брвнаре у XIX веку.[38]

Историографи су време разарања претходне цркве рачунали 66 година пре градње цркве брвнаре, што је падало у 1726, при чему је само Недељко Радосављевић предложио другачију хронолошку варијанту (*„око 1725.“*).[39] Једини извори на основу којих се може датовати уништење јесу натписи у цркви брвнари по којима је градња почела 1791, а завршила се 1792, односно 1794. (унутрашња декорација?), због чега се разарање мора сместити у период 1725-1728 године. Упркос доказа, постојање претходне цркве у званичној историографији се ипак сматрало неразрешеним, јер је година уништења падала у доба када су овим пределима владали Аустријанци који нису рушили православне храмове.[40]

Питање постојања претходне цркве и њеног уништења је могуће разрешити, али је одговор везан за настанак и развој Миличинице. Љубомир Павловић је сматрао да се насеље раније највероватније звало Пауша, јер се овај топоним задржао као име џемата образованог око потока Пауше где је најстарији део села у којем живе једини старинци за које се не зна да су однекуд досељени.[41]

Миличиница (Пауша?) се налазила код изворишта Тамнаве око које се крајем XIV века региструје истоимена жупа у саставу

[37] Павловић, стр. 406 и 795.

[38] Ћоровић Љубинковић, Љубинковић, стр. 155; Вујовић, стр. 64.

[39] Радосављевић, Књига прихода, стр. 17.

[40] Исто, стр. 16-17.

[41] Павловић, стр 480 и 795. Занимљив је и закључак да је народ према легендарној Милици прво назвао цркву, затим речицу и на крају село. Исто, стр. 792-795.

поседа властелина Детоша, те се може закључити да је насеље, ако је тада уопште постојало, било на ободима Детошевине. Како је једна од карактеристика Детошеве земље у XIV и XV веку било постојање барем једне цркве у свакој од 12 жупа које су је чиниле, могућност постојања храма у насељу које је претходило Миличиници чини се вероватнијом.[42] Никола Горјански је након погибије кнеза Лазара заузео Детошеву земљу, али није успео да учврсти власт. Због тога је 1392. извршио замену за поседе краља Жигмунда, чиме је она ушла у састав крунских добара угарског владара у каквом статусу је сматрана до 1426. и уговора у Тати.[43] Упркос војно-правних тежњи Угара, посед је и пре и после уговора у Тати суштински био под контролом деспота Стефана и српске властеле.

Миличиница се први пут помиње као насеље у турском периоду, у попису влаха Смедеревског санџака из 1528. (1530) у нахији Ваљево као *Miliçine-raka*[44] и у пописима из 1536. и 1560. године.[45] У попису умрлих примићура, мартолоса, шахинџија и чакрџија Смедеревског санџака из 1572/73. помиње се Никола Радоје из Миличине реке којег је као умрлог мартолоса у служби заменио син Паун.[46] У *Рачанском поменику* (1616-1682) непознати монах је уписао молитвени помен за 3 житељке Миличине реке („жнвѣкѵ стою аг[ь]г[є]лїю“), с тим да постоји мало вероватна, али ипак теоријска могућност, да и 19 имена која следе, представљају имена Миличанки.[47] На истој страници налази се 1640. година која је због исписаности и недостатка места изгледа накнадно унета на горњу маргину, и нема везе са главним текстом, што отвара могућност да је помен Миличине реке можда и старији.

[42] В. Гошњић, *Архимандрит Хаџи Рувим (Нешковић – Ненадовић) – живот и књиторске тежње*, Српске старине, Својново - Крушевац 2025-б, стр. 257.

[43] Исто, стр. 258-261.

[44] Devlet arşivleri genel müdürlügü, 2009, стр. 44.

[45] А. Лома, На именословним врелима II - Осврт на нова издања старосрпских извора, Ономатолошки прилози, XVIII, Београд 2005, стр. 465.

[46] М. Васић, Мартолоси у југословенским земљама под турском владавином, Источно Сарајево 2005, стр. 198.

[47] Т. Јовановић, Поменик манастира Раче, Бајина Башта 2005, стр. 191.

У аустријско доба насеље се помиње у Најперговом попису из 1718. као *Miliscina Recka* са једном кућом.[48] Годину дана касније, помиње се у списку села која су страдала од града у јулу 1719. као *Milicsina reka*.[49] Види се да је назив насеља и даље *Миличина река* и да је изведеница *Миличиница*[50] млађи топоним који се у изворима први пут јавља тек од 1796. године.[51]

Најстарији извор из којег се посредно може закључити да је у Миличиници раније постојала црква, јесте *Рачански поменик* у којем су имена „прѣѕвитера мнхаила“ и вероватно његовог сродника „мар'ка“, као и „прѣѕвитера иванища“ са вероватним сродником „кр(ь)ств“ из насеља „мил(н)чина река“.[52] Страница представља јединствен попис приложника из редова ваљевског свештенства у XVII веку, јер свих 10 насеља у којима служе или бораве припада околини Ваљева. На основу *Поменика* може се закључити да постојање двојице свештеника у Миличиној реци указује да се тамо у XVII веку заиста налазила црква, истина уз ограду да су они можда живели у насељу, а служили у неком од околних храмова.

Највише одговара о претходној цркви даје њен парох са почетка XX века Иван Јанковић.[53] Према овом аутору, прву цркву је

[48] Д. Пантелић, Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира, Београд 1948, стр. 27 и 39.

[49] Д. Поповић, Србија и Београд, Београд 1950, стр. 22; Павловић, исто, стр. 795.

[50] Универбизацијом при којој се други елеменат замењује суфиксом у одговарајућем роду придодатим другом елементу долази до преласка Миличине Реке у Миличиницу. А. Лома, Старосрпско вьсь “село” и његови трагови у топонимији, Ономатолошки прилози, 16, Београд 2003. стр. 9.

[51] Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, II, Београд 1903, стр.305, запис бр. 3711.

[52] Т. Јовановић, исто, стр. 44а.

[53] И. Л. Јанковић, Миличанска црква, непубликован рад, Шабац(?) 1933(?). Овај напис од 12 страна куцан на писаћој машини се захваљујући Илији Бољановићу из Београда налази у поседу аутора овог рада. Време завршетка дела може се датирати након 1933, у време када је аутор био у пензији. Историографска вредност је значајна, јер се писац као вишегодишњи парох миличанске цркве (1907-1922), уз богато искуство свог оца и претходног пароха Лазара Јанковића (1872-1907), показао као поуздан сведок који је на једноставан начин, успео да сачува од заборава прошлост једне подгорске цркве.

подигла у XIV веку Милица, сестра Милоша Обилића, што је забележио и Љубомир Павловић. Аутор ипак покушава да раздвоји легендарно од стварног: *„Колико у овом предању има истине, каква је била прва црква, коме је била посвећена и колико је служила, није могуће утврдити.“*[54] У тексту се још једном враћа теми мишљењем да је црква *„врло стара, али се мора сумњати у веродостојност предања по коме је прва црква задужбина Милице ... Без сумње да је доцније него датума, али опет из XV или XVI века.“*[55] Занимљив је и детаљ о храсту који доводи у везу са првобитном црквом: *„Мало испред старе цркве, од прилике где је сада заједнички споменик свима изгинулим грађанима Општине миличанске од 1912-1918... налазио се један стари лужњак, који је у пречнику имао око два метра, а чије су гране биле више суве но сирове, стар вальда преко 500 година. Овај лужњак несумљиво је сведок подизања прве цркве, али ништа нам није могао рећи. Раније је био шупаљ и његова шупљина је служила за келнерај онима који су код цркве овда-онда мејанисали, па је доцније ова шупљина обрасла и зарасла. Кад је почета нова црква да се гради 1905 године, овај лужњак је оборен.“*[56]

Писац монографије је упркос утицају предања, ипак разрешио загонетне околности у којима је страдала миличанска црква: *„Зна* (се) *да је на истом месту подигнута и друга* (црква)*, и да је ова друга била посвећена св. ап. Петру и Павлу. За ову другу цркву зна се, да је била дрвена, да је била покривена кровином, и да је због непажње изгорела око 1726 године. Пропаст ове цркве предање везује за фамилију Бабића Радовановића из Миличинице: каже се да је неко из ове фамилије с вечера са упаљеним лучем ватао раке у миличанској реци, која протиче испод цркве. Кад је угарчић догорео до ноката ови ловци су на догорели угарак припалили другo парче луча а догорели угарчић бацили у шуму иза себе и отишли даље низ воду. Међутим бачени угарчић је полако упалио суво лишће и ватра се полако ширила, дошла до црквене порте која је била обалом ограђена. Ова се обала упалила, ва-*

[54] Јанковић, исто, стр.1.

[55] Исто, стр. 7.

[56] Исто, стр. 1.

тра је прешла у порту, дошла до цркве, ову запалила и ноћу је изгорела.“[57]

Недељко Радосављевић примећује да су цркве под османском влашћу у највећем броју случајева биле дело локалне заједнице, а не појединаца, јер су економске могућности српског сељака биле скромне, те ни најистакнутији чланови нису могли сами да изнесу терет таквих градитељских подухвата. Тек касније, када би црква била сграђена, појединци су своју религиозност исказивали даривањем икона, књига, антиминса.[58] Слично се догодило и у Миличиници 1790-их када улогу ктитора преузимају парохијани међу којима се истичу поједине породице. Парох Иван Јанковић за подизање цркве брвнаре као најзаслужније не сматра свештеника Јевту Бошковића, неколико представника његове фамилије и народ, као што наговештавају натписи у цркви, већ првенствено Митра Мајића Миличанца за којег каже да је неимара *„погодио и исплатио за подизање старе цркве на месту где су пре ње биле прве две“*.[59]

Док су мајстори радили свој посао Митар се бавио трговином, због чега је често остајао на путу по недељу дана. *„Међутим и онда, као и увек код ситних и пакосних јавила се завист, што ће Митар подизањем цркве да се популарише, - и ако им је требала црква - нису волели што се ова подиже поглавито заузимањем Митровим, па у одсуству Митровом почели су наговарати мајсторе да напусте посао, јер да то тобоже народ неће и не може платити, нити је ико Митра овластио да за рачун народа предузима тај посао.“*[60]

Завидљивци су тако говорили данима, све док нису поколебали мајсторе да прекину посао, покупе алат и да се запуте Митровој кући. *„Митар је био на путу трговачким послом, а кад је дошао кући и затекао мајсторе код своје куће где седе, изненадио се и упитао их је зашто су дошли и зашто не раде? Ови су му одговорили да им досадили људи из села, који им свакодневно*

[57] Исто.

[58] Радосављевић, књига прихода, стр. 41.

[59] Јанковић, исто, стр. 2.

[60] Исто.

причају да погођену цену за свој рад неће моћи ни од кога наплатити, да народ не зна за њихову погодбу са Митром, нити може нити хоће да их плати. На ове речи Митар уведе мајсторе у своју собу, отвори пред њима један сандук у коме је била једна зобница са доста сребрног новца и просутих у сандуку талира и упита: може ли ово платити цркву - мајстор му одговори да може. На то му је Митар рекао да иде и продужи рад и да ће он сам, ако нико не хтедне, платити погођену цену."[61]

Након кризе у градњи цркве, Митар је почео да прикупља у народу прилог. Негде га је лако добијао, а онима који су се изговарали да немају готовине Митар је куповао свиње, макар их претплаћивао, да би након исплате одмах узимао новац за цркву. *"Кажу да је било и оваквих случајева: дође Митар извесној кући за прилог, и они му одговоре да немају новца и да немају из чега добити, нити стоке имају за продају да би дошли до пара. Кажу да од стоке имају само једну крмачу. Тада Митар испита да ли је крмача супрасна, па ако јесте, - погађа се и купује прасе кад се ова опраси, одмах га исплаћује и од дотичног узима прилог за цркву."*[62]

Захваљујући парохијанима и личном заузимању, Митар Мајић је успео да се градња цркве заврши и исплате мајстори који су ценили његову пожртвованост, те су му у знак благодарности саградили *"вајат, чији је рад сличан раду цркве, а који и дан дањи постоји код његових потомака."*[63] Ни народ није остао глув, већ је у знак захвалности пристао да црква брванара буде посвећена св. Георгију, што је била Митрова слава.[64]

Право име Митрово било је Дмитар,[65] а презиме Мајић је користио, јер су његови преци били пореклом из Маји(н[ов]и)ћа код Ваљева.[66] Почетком XVIII века два брата од маји(н[ов]и)ћких Лазаревића су се преселили у Миличиницу где су од једног на-

[61] Исто.

[62] Исто.

[63] Исто, стр. 1-2.

[64] Исто, стр. 2.

[65] Ћоровић Љубинковић, Љубинковић, исто, стр. 155.

[66] Јанковић, стр. 2.

стали Миловановићи, а од другог Перићи[67] (Митрови преци и брата му Радојице). За њих се сматрало да нису склапали пријатељства са Турцима, јер их нису трпели и кад год би им се указала прилика нападали су их.[68] Сам Митар је *„био отмен, бистар и имућан човек, па поред тога што је имао кућу и имање у „Крањанима“,*[69] *које му је задругa радила-трговао је: куповао је свиње у околини, гонио их у Шабац и продавао.“*[70]

Како је у то доба владала нестабилност презимена, постоји могућност да је Митар Мајић Миличанац иста личност као и Митар Антонић из Миличинице који је са Николом Млађеновићем из Суводола и Иваном Антићем из нахије шабачке приложио 1796. манастиру Рачи *Јеванђеље* у вредности од 150 гроша.[71] *„Као првак у свом селу учествовао је на састанцима и саветима народних првака пред устанак 1804. год. у Свилеуви и другим местима, као и у борбама.“*[72] Погинуо је 1804. приликом покушаја устаника да заузму Шабац.[73]

Неимар је био Игњат Петровић[74] за којег Недељко Радосављевић претпоставља да је био Осаћанин,[75] док за цркву брвнару сматра да је реч о једном од *„најуспелијих примера сакралног градитељства осаћанске неимарске школе, која је у западној Србији и у Шумадији била најзаступљенија крајем 18. и у првој половини 19. века. Градитељи из Осата ... били су познати управо по подизању објеката од дрвене грађе, мада има и грађевина које су зидали од чврстог материјала.“*[76]

Бранко Вујовић сматра да је неимар кривајске цркве Михаило Петровић можда био у сродству са *„Игњатијем Петровићем,*

[67] Павловић, стр. 796.

[68] Јанковић, стр. 2.

[69] Засеок у Миличиници (Павловић, стр. 794 и 796-798).

[70] Јанковић, стр. 2.

[71] Стојановић, стр. 305, запис бр. 3711.

[72] Јанковић, стр. 2.

[73] Мемоари проте Матије Ненадовића, Београд 1893, стр. 96 и 161.

[74] Ћоровић Љубинковић, Љубинковић, стр. 155.

[75] Осат је област у источној Босни, око Сребренице.

[76] Радосављевић, књига прихода, стр. 13.

коīа īамīимо као неимара цркве у Миличиници".[77] Градња цркве брвнаре у Миличиници (1791-1792) се заиста може уклопити у распоред радова тајфе Михаила Петровића: Криваја (1790 и 1797),[78] Боговађа (1793-94),[79] Рабровица (1795)[80] и можда Моравци (1797-98). Међутим, закључку о ближим везама ових тајфи противуречи податак да је Михаилова дружина била позната по градњи зиданих цркава (Криваја, Боговађа, Рабровица, Моравци), док је у Миличиници реч о цркви од дрвета. Ближим везама противуречи и податак да су Атанасије (претходни неимар Михаилове тајфе) и Јефтан (један од мајстора) били из Сарајева, а не из Осата.[81]

Градњи цркве је претходио последњи аустро-турски рат (1788-1791) током којег су српски устаници уз помоћ Аустријанаца у два наврата имали пуну контролу над нахијом Ваљево,[82] док су ван тих периода поједини делови често били ничија земља, те је сасвим разумљиво што су Срби у некој врсти слободе, у поткрилију планине Влашић на којој се налазило једно од места окупљања устаника,[83] развили идеју о градњи цркве.

Много већу пажњу скреће датум почетка градње (23. август 1791.), јер пада у време када су по наређењу Порте Махмуд-паша Бушатлија и Цимирота са трупама у којима су значајан део

[77] Вујовић, стр. 81.

[78] Милићевић, стр. 428; Вујовић, стр. 81-82.

[79] Гошњић, 2025-а, стр. 20-24.

[80] Библиотека цркве у Лесковцу, Триод, Лавов 1730, последњи лист; Гошњић, 2025-а, стр. 24-25.

[81] Стојановић, стр. 293, записи бр. 3650-3655 и стр. 299, запис бр. 3684.

[82] С. Гавриловић, Ка српској револуцији, у: Историја српског народа, IV-1, Београд 1986, стр 372, 378, 385-386 и 393. Устаници су ослободили Ваљево 10. марта 1788. после чега су држали истоимену нахију до почетка октобра 1788. када се Михаљевићев фрајкор повукао палећи све за собом и присиљавајући становништво да пође са њим. Нахија је поново дошла под пуну контролу устаника и Аустријанаца након престанка примирја (јун 1789.) и у том статусу је била до августа 1790. када је командант фрајкора Деспот Лукић, због масовног дезертерства војске која је кренула да спашава своје породице од Турака, био принуђен да напусти Ваљево.

[83] Гавриловић, стр. 371-372.

чинили Арбанаси римокатоличке вере[84] заузимали побуњену Србију и Влашку након повлачења Аустријанаца договореног Свиштовским миром (4. август 1791.).[85] Тада је у нахији Ваљево опљачкано и запаљено најмање 6 манастира и 8 мирских цркава, при чему су поштеђени само манастир Грабовац и црква у Паунама.[86] Манастир Боговађа је запаљен 14. августа,[87] што је свега 9 дана пре почетка радова на цркви у Миличиници, те се намеће логично питање: Зашто се гради нова црква у време када се постојеће пљачкају и пале, нарочито стога што верске повластице султана Селима III којима се олакшава њихова обнова још увек нису биле ни у наговештају?

Очигледно је да се у Миличиници среће јединствени случај тајне градње цркве на месту претходне, без обавезне сагласности османских власти, о чему сведочи парох Иван Јанковић према којем је грађа за цркву *„отесана и припремљена под шумом буквaком иза воденице, што је код цркве. Док су мајстори тесали грађу, - била је постављена нека врста страже по околним брдима да би, на случај да Турци наиђу, јавили мајсторима да престану са радом, тесањем, да се не би открио рад на подизању нове цркве.“*[88]

Истоветни дух предања преноси пола века касније Мирко Милојковић: *„Е, вакат је да и трећи пут начине светињу што је постојала још од Косовског боја. Сељаци улас пристану, усправиће је, вала, па да ће сви под јатаган отићи“*.[89]

---

[84] М. В. Коцић и Д. М. Елезовић, Успон Махмуд-паше Бушатлије као одраз кризе Османског државног система, Баштина, 46, Приштина-Лепосавић 2018, стр. 294.

[85] А. Лаиновић, Француска штампа о Махмуд-паши Бушатлији и Црној Гори с краја XVIII века, Историјски записи, 8, св. 11, књ. 1-2, Цетиње 1955, стр. 342; Коцић, Елезовић, стр. 298; Гошњић, 2025-а, стр. 20-21.

[86] Стојановић, стр. 280-281 и 291-292, записи бр. 3650 и 3601; Б. Маринковић, Хаџи Рувим - Пре целине, пре смисла, I и II, Ваљево 1989, стр. 371, Ваљево 1990, стр. 65-66; Библиотека манастира Ћелија, Скрижал, Москва 1656.; Гошњић, 2025-а, стр. 20-21.

[87] Стојановић, стр. 293 (записи бр. 3650-3655).

[88] Јанковић, стр. 1-2.

[89] Милојковић, 1991, 62.

О овом феномену сведоче и покушаји колебљивих сељана да одврате мајсторе од градње, али и топоним *Авдина рупа* настао према Турчину кога су Миличанци убили и бацили у *„вртачу у Понору, која се прозвала „Авдина рупа“. Турци дуго нису знали за судбину Авдину, а кад су сазнали да је у Миличиници страдао, нису могли пронаћи убицу, али су казнили цело село да плати неких 7 кеса гроша његову погибију. Ова је сума била велика, и сама Миличиница је не би могла поднети. Зато јој је Голочело драговољно помогло са две кесе гроша.“*[90]

Мирко Милојковић зна за више детаља: *„Изабрани људи се измакну у шумовите Ртове да стешу јапију и све ваљано приреде. Ондак ће журно саставити храм, те Турцима неће бити баш удесно да га нађо сагоре. Док су они на вису пословали, доле, на путељку, мотрио је стражар, да им гласне за случај какве грожње.“*[91] Када је на стражи неки Живановић[92] у беспослици и на летњој јари заспао, путем је дошао злогласни Турчин Авдо који је стражара упитао шта ради ту, док је из шуме одјекивао звук секира. Живановић је након безуспешног изговора да је заспао на путу, на крају морао да упуца Турчина са леђа и да га баци у јаму под Оштриковачом, говорећи само Митру Миличанцу о својој погрешци. Када је Авдин коњ стигао у Каменицу, Турци су у потрази за њим доспели у Миличиницу где су, након узалудног испитивања, на крају разрезали глобу на село од три кесе. Миличанци некако скупе две кесе, а трећу им дају Голочелци.[93]

Црква брвнара сграђена у супротности са вишевековним ригорозним одредбама шеријатског закона би пре или касније била запаљена да убрзо нису ступиле верске реформе Селима III по којима се Србима коначно дозвољава олакшана обнова цркви, уз пређутну могућност да се могу градити и на местима где никада нису биле. Захваљујући овој срећној околности доспела је до нашег доба и добила статус споменика културе

[90] Јанковић, 1933(?), 10.

[91] Милојковић, 1991, 62.

[92] Предак Живановића (Кукићи) се доселио као слуга из Кука у Округу београдском. (Павловић, 1991, 797).

[93] Милојковић, стр. 62.

од великог значаја[94] сведочећи о нараштају који је у тежњи да искаже верске потребе, упркос опасности због незаконите градње и у оскудици да подигне богатији храм, одлучио да то учини од дрвета из околних шума.

Поред цркве, наспрам *"женске припрате"* постојао је звоник висок око 15 м на четири храстова стуба укопана у земљу, у конусу, са кровом од шиндре и три звона. Када су стубови пропали, онда су зазидани у висини од 1,5 м. Упркос томе, око 1895. сва три звона су морала да буду спуштена ниско да не би пала.[95]

Следеће године је слеме на цркви због прокишњавања обновио Антоније Мијаиловић из засеока Крањани у Миличиници.[96]

Током ноћи 16-17. октобра 1890. црква је провољена *„потко-павањем са северне стране западних врата али из цркве није ништа однето, јер ничега згодног од вредности у цркви није било."*[97]

Радови мањег обима су вршени 1952, 1976. и 1995. (поправљен кров и тротоар око цркве). Током 1996. су израђена нова врата у истом стилу на западном порталу, док је Миодраг Марковић конзервирао престоне иконе.[98]

Поред цркве брвнаре, на југоисточној страни постоји некропола коју чине *„3-4 гроба са положеним споменицима"*.[99]

Поред сеоског гробља *„постоји плац који се зове „Мађарско гробље". На њему и сад има доста камења-споменика, и овај плац нико не користи*".[100] На једном од надгробника је натпис *„Здје почивајет раб Божији Нико Сиров(ље)вич, поживи 49 год. Служио кнеза Милоша 12 год. умре 27. јануара 1864 год"*.[101]

---

[94] Решење Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије, бр. 389/50 од 7. априла 1950, бр. 389/50.

[95] Јанковић, стр. 3.

[96] Исто.

[97] Исто .

[98] Завод за заштиту споменика културе Ваљево, Цркве и манастири - Црква брвнара у Миличиници, приступљено 4. децембра 2025. (https://vaza.co.rs/nepokretno-nasledje/crkve-i-manastiri/crkva-brvnara-u-miliinici/).

[99] Јанковић, стр. 10.

[100] Исто, стр. 8-9.

[101] Исто, стр. 10.

Када је 1906. у Миличиници изграђена четврта црква (од тврдог материјала, зидана), црква брвнара је добила статус споредног храма у коме се богослужење вршило само појединим данима у години. За 114 година појања цркве брвнаре (1792-1906) служило је 15 пароха:

Јевтимије (Јевта) Бошковић (1791-1794) - Служио као свештеник током градње цркве брвнаре. Највероватније се замонашио у манастиру Враћевшници.

Стефан Бошковић (?-?) - Не зна се када је тачно служио. Умро у 41. (51?) години и сахрањен близу цркве. На споменику је натпис *„Зд почиваетъ раб Божи свештенојерej Стефан Бошковић, поживе 51 год. Престави се...*“[102]

Јеротије ? (?-?) - За време његовог пароховања 1799. је освећена црква.[103]

Иван Гајић (?- 1826?)[104]

Јован Кремановић (1826?-1830?) - Свештеник који је дочекао Јоакима Вујића и примио га на преноћиште („*Ја код ї. оца Јоана Кремановича, пароха, пребудем на преношчију.*“).[105]

Ђорђе Поповић (1830-1845) - Добио синђелију 26. априла 1830. од ужичко-ваљевског митрополита Герасима на Миличиницу и Црниљево[106] за која се претпоставља да су чинила парохију.[107] Започео вођење црквених протокола. Оставио потомке у Крањанима.[108]

Бранко Лукић (1845-1851) - Пореклом Ужичанин.[109]

Јаков Протић (1851-1862) - Пореклом из Буковице.[110]

Илија Симић (1862) - Пореклом из Црниљева.[111]

---

[102] Исто, стр. 5 и 10.

[103] Ђоровић Љубинковић, Љубинковић, стр. 155.

[104] Јанковић, стр. 5 и 10.

[105] Вујић, II/34.

[106] Н. Радосављевић, Шабачка епископија по Попису из 1836, Гласник МИАВ, бр. 34, Ваљево 2000, стр. 81

[107] Деценијама касније (1874) Миличанску парохију и даље чине Миличиница и Црниљево, а нови парохијани су из Влашчића (заселак Оглађеновца), што је случај и 1895. (Радосављевић, књига прихода, стр. 19).

[108] Јанковић, стр. 5.

[109] Исто.

[110] Исто.

[111] Исто.

Илија Младеновић (1862-1868) - Оставио запис у једној црквеној књизи: „произведен би за свештеносл҃жителя на парохиѵ миличанскѵ на сошествіе св. дѵха ѵ шапцѵ“, а прву литургију у Миличиници одслужио 17. јуна 1862. године.[112]

Никола Миловановић (1868) - Привремени парох.[113]

Стеван Поповић (1868) - Привремени парох. Пореклом из Осечине.[114]

Гаврило Протић (1868-1872) - Показао се као добар свештеник, али је дошао у сукоб са делом парохијана који су депутацијом од 40 људи код епископа издејствовали његов премештај.[115]

Лазар Јанковић (1872-1907) - Као син сиромашног земљорадника Обрада[116] из Милине на Церу служио је док није завршио Богословију у Београду. Каријеру је почео као учитељ (Конатице и Орашац код Дрена), а након рукополагања постао је парох у Миличиници у којој је служио до смрти (10. јануар 1907.), након чега је сахрањен у северо-источном делу порте. Упркос сиромаштву, са попадијом Марицом из Смедерева је успео да ишколује шест синова[117] и да збрине кћери (Катарина и Милица, док судбина треће кћери није позната).[118] За његово време изграђена је последња црква, за коју је настојао да буде *„по новом плану“*, а не попут Црниљевске и Каменичке. Одиграо је велику улогу у поновном отварању школе у Миличиници.[119]

---

[112] Исто.

[113] Исто.

[114] Исто.

[115] Исто.

[116] Исто, стр. 7. По Обраду који је користио презиме Панић, његови потомци су се називали Обрадовићи, али је коначну превагу однело презиме Јанковић.

[117] Иван је завршио Духовни семинариј у Русији. Михајло се након завршетка Учитељске школе, Богословије и Богословског факултета у Атини замонашио као Мирон, упокојивши се као архимандрит манастира Боговађе у којем је сахрањен. Владимир је завршио подофицирску школу, Боривоје Правни (Београд), Петар Машински (Београд), а Милорад Медицински факултет (Грац).

[118] Исто, стр. 5.

[119] Исто, стр. 5-6.

Иван Јанковић (1907-1922) - Родио се у Миличиници 4. новембра 1879. године. Основну школу је завршио у селу, гимназију у Шапцу, а Духовне семинарије у Русији. За свештеника је рукоположен на рођендан 1904. када је додељен оцу за капелана, а по његовој смрти је и сам постао миличански парох. Учествовао је у градњи последње цркве. За време Првог светског рата био је интерниран у логор у Нежидеру (новембар 1915. - новембар 1918.) где умало није умро од глади, због чега му се здравље нарушило. По повратку, убедио је парохијане да се 1921. подигне споменик палим борцима за слободу, на који није уписано неколико имена, попут Бранислава Павловића (јединац у мајке), јер су њихови најближи веровали да ће се вратити. Упркос везаности за Миличиницу, измолио је премештај на Мишарску парохију због школовања деце и лакше службе, на коју је отишао 20. маја 1922. године. У Миличиници су му остали сахрањени родитељи и троје деце. Аутор непубликоване монографије *„Црква миличанска“*.[120]

Четврта црква - Стање касе цркве брвнаре у Миличиници је могуће пратити у периоду 1846-1863, јер је сачувана књига прихода која се у Србији почела водити од 1837. године. На основу ове књиге могуће је видети да су црквени приходи потицали од закупа земљишта,[121] механе,[122] воденице,[123] дућана,[124] вашаришта,[125] камате на позајмљени новац појединим парохијанима[126] и других извора (звона,[127] тас, освећење уља, восак,...).[128]

[120] Исто.

[121] У миличанској цркви је 1836. поред нешто драгоцености, књига и новца, било и „3 дана ораће земље и 1 нова кућа“ (Н. Ђокић, О. Думић, Списак цркви наодећи у Окружју ваљевском и описаније сваке цркве понаособ у целом њеном состојанију, Колубара - Велики народни календар за преступну 2012. годину, Ваљево 2012, додатак 23-24).

[122] Механа почиње да се издаје највероватније од 1847-1848 године.

[123] Воденица почиње да се издаје нејвероватније од 1850-1851 године.

[124] Дућан почиње да се издаје највероватније од 1858-1859 године.

[125] Павловдански вашар се у књизи прихода региструје од 1858-1859 године.

[126] Од 1862-1863 новац почиње да се улаже у Управу фондова.

[127] Приходи од звона се појављују од фебруара 1847. што указује да су у блиско доба набављена.

[128] Радосављевић, књига прихода, стр. 25-28.

Од 1846. приходи (534,32 гроша) непрекидно расту, а врхунац достижу 1860. (3.861,26), после чега следи мањи пад до 1863. године. Расходи су били знатно мањи и кретали су се од 0,00 до 765,10 гроша, с тим да једино у обрачунској години 1858-1859 имају значајнију вредност (1.921,32), што је вероватно било у вези са радовима на цркви. Када се од прихода одбију расходи, види се да црквени капитал непрекидно расте, те од 22 гроша и 18 пара у 1836.[129] и 1.962,02 гроша у 1846. нарастају на 27.403,47 гроша у 1863. години.[130]

Очигледно је да се управа домаћински старала о економском напретку цркве, а према пароху Ивану Јанковићу тако се наставило и у наредним деценијама, што је омогућило да се од створеног капитала подигне нова црква.[131]

На лицитацији од 19. јула 1904. у Окружном начелству у Ваљеву посао градње нове цркве са предрачунском вредношћу од 10.512,25 динара,[132] добио је извесни Цветко, пореклом из Старе Србије, а план је израдио инжињер Општине шабачке Фрањо Рајт, по угледу на цркву у Цветуљи, са нешто измена. У јесен 1905. су урађени темељи, а наредне године је црква завршена за 13.500 динара црквеног капитала. Народ је обезбедио превоз цигле (испечена у црквеној луци), камена (извађен у Оштриковачи), песка (донет из Козарице) и додатних 2.500 динара за уређење унутрашњости. Иконостас је израдио столар Божа Митровић из Косјерића, иконе су дело иконописачке радионице Ивковић из Новог Сада, а књиге и друге утвари су пренете из старе цркве. Рођени брат миличанског пароха Ивана Јанковића архимандрит Мирон (Јанковић) је са Свете Горе донео оковано јеванђеље, сребрни путир са дискосом, кашичицом и копљем, неколико пари дарака и једно одјејање. Када се вратио са ходочашћа из Свете Земље, донео је и делић Часног

[129] Ђокић, Думић, додатак 23.

[130] Радосављевић, књига прихода, стр. 25-28.

[131] Јанковић, стр. 4.

[132] З. Ранковић, Црква и свештенство 1904, старе вести, Колубара - Велики народни календар за преступну 2004, Ваљево 2004, стр. 194; Радосављевић, књига прихода, стр. 20.

Крста и мошти св. мученика Памфила (празнује се 16. фебруара / 1. марта).[133]

Цркву је осветио епископ шабачки Сергије 24. септембра 1906. у присуству 21-ног свештеника и бројног народа који је за сабор донео храну и пиће, док је црквена општина обезбедила јуне и 150 литара вина.[134]

Део народа на челу са председником општине Луком Радовановићем је наметнуо градњу новог храма у близини цркве брвнаре, што је било у супротности са жељом митрополита Димитрија и пароха Лазара и Ивана Јанковића који су се залагали да се сруши црква брвнара да би се на њеним темељима подигао нови храм. Иван Јанковић је сматрао да прави разлог није било спашавање старе цркве, већ тежња да се спречи подизање нове кафане која би угрозила ону коју је преко реке држао председников пријатељ Љубомир Обрадовић из Забрдице, јер је према тадашњим законима растојање кафане и цркве морало бити најмање 95 м. Овиме су Радовановићи којима се приписује нехотично паљење друге миличанске цркве пре готово два века, овог пута спасили трећу цркву од рушења.[135]

Подизање нове звонаре је прекинуто због ратова (1912-1918), а када су Аустроугари 1916. однели три звона, градња је за дуже одложена. Непријатељ је оштетио библиотеку и архив у којем је уништио протоколе венчаних и умрлих, док су протоколи рођених на време скривени. Један од аустроугарских војника је испалио два метка у икону св. архангела Михаила на северним дверима.[136] Након амортизације обвезница ратне штете (49.000 динара)[137] купљена је за цркву 1933. кућа са плацом од пароха Ивана Јанковића који је прешао на другу парохију.[138]

[133] Јанковић, стр. 4.

[134] Исто.

[135] Исто.

[136] Исто, стр. 4.

[137] М. Исић, Страдање основних школа ваљевског краја у Првом светском рату, Гласник МИАВ, 19, Ваљево 1984, стр. 143.

[138] Јанковић, стр. 4.

Новосаграђена црква је преузела улогу главног храма, а после Ивана Јанковића и Милоша Јовановића (1922-1924) који је прешао у Пироман на парохији је служило неколико руских избеглица (свештеник Николај Рафалски [1924-1927],[139] јеромонах Јежов [1927][140] и свештеник Данило Новоселцов [1927-1943][141]). После њих, као пароси службују српски свештеници са овог простора.

У Миличиници је од 6. јуна 1824. до 31. јануара 1825. постојала школа коју је водио учитељ Јаков, родом из Руме.[142] Љубомир Павловић је скренуо пажњу да је то *„најстарија школа у овом крају... зграда је била уз поток више цркве, а отворио ју је неки Јаков Аднађевић, родом из Руме“*.[143] Свештеник Иван Протић је у мемоарима записао, на основу сећања оца Петра који је био ђак школе, да је зграда *„била начињена од кољa (кочева) пободеног у земљу и уплетеног прућем грабовим, а изнутра олепљена балегом. Мађистар (учитељ) био је из прека, а звали су га Швабом. Учили су писати и без таблице и арције овако: на средини школе посуо би се пепео и уравњао, па са једним шиљатим дрветом уместо писаљке писали би слова. Од књига је био само старословенски буквар и псалтир.“*[144] Поред ђака Петра, зна се и за Живана Антонића (Митровић) из Ликодре, Веселина Милићевића из Мојковића, Нешу из Грачанице, Ивана Миловановића из Каменице и Петра Томића из Ћелија (Драчић). Сви су се касније запопили, осим Живана Ликодре који је постао капетан и начелник у Ваљеву.[145]

---

[139] Рођен 1882, рукоположен за свештеника 1912. године. Умро у шабачкој болници. За време његовог парохованја купљено је звоно. Свети архијерејски синод, Шематизам Источно православне српске патријаршије по подацима из 1924. године, Сремски Карловци 1925, стр. 317; Јанковић, стр. 5-6.

[140] Служио је само један месец. Јанковић, стр. 5-6.

[141] Дошао је из Рибарске бање. Имао је најмање седморо деце. Купио је за цркву кућу са плацем (Јанковић, стр. 5-6). Убијен је 13. априла 1943. од непознатих починиоца (https://balkanist.rs/milicinica/ приступљено 4. децембра 2025.).

[142] Ћоровић Љубинковић, Љубинковић, стр. 159.

[143] Павловић, стр. 795.

[144] П. М. Протић, Црква Каменичка у срезу подгорском, округу ваљевском, епархије шабачке, Глас Цркве - Службени орган Епархије Шабачке, часопис за црквени и просветни живот, 4-5, Шабац 1928, стр. 64.

[145] Исто.

Марија Исаиловић сматра да је Јакова наследио Алекса Стојшић, *„сигурно после 1825. године"*, што се не уклапа са књигом прихода Суда ваљевског у којој је убележено 2 гроша и 20 пара добијених од учитеља Алексе из Миличинице за 2 тепа хартије, али 1. августа 1823, у време када Јаков није ни дошао.[146] Ако се овај извор упореди са тврдњом Ивана Протића да је његов отац Петар био ђак школе *„од 1823.*(?) *до 1826. год."*[147] отвара се могућност да је миличанска школа нешто старија и да је њен први учитељ био Алекса (Стојшић?).

Делатност учитеља Алексе (Стојшић?) се можда може повезати и са тврдњом Обрада Мићића из Миличинице, по којем је школа поново отворена 1830-их. Неки од ђака су били Панта Миловановић, предак Илића из Крањана и један од првих судија у Лозници и неки Симић из Црниљева који је постао свештеник и адвокат. Исти за прву школу није знао где се налазила (престала са радом око 1838.), али за ову у којој је последњи учитељ био Максим звани Грк, карактеристичан по томе што је носио ћурче, каже да је била *„западно од старе цркве, одмах преко потока, у садашњем јабучњаку"*. Зграда је била *„двоспратна, и по њеним развалинама деца су се играла око 1845 год."*.[148]

Парох Лазар Јанковић је по доласку у Миличиницу био принуђен да децу шаље на школовање у Ваљево, док су остала деца ишла у Осечину или Каменицу. Због удаљености датих школа, свештеник Лазар Јанковић је 1881. на црквеном плацу, са западне стране тадашње општинске суднице основао трећу школу.[149] Први учитељ је био Андрија Перић, потомак ктитора Митра Мајића, који није био обучен за овај позив, због чега га је јерej Лазар увече спремао за наредни учитељски дан. Народ је због удаљености школа у Осечини и Каменици почео радо да шаље децу у нову школу,[150] што је након изградње зграде са учиони-

[146] М. Исаиловић, Школе у ваљевском крају 1804-1918, Ваљево 1986, стр. 55.

[147] Протић, стр. 64.

[148] Јанковић, стр. 7.

[149] Јанковић, стр. 7; С. Радић, Културно-просветне прилике у Ваљевском округу 1944-1947. године, Гласник МИАВ, бр. 30, Ваљево 1996, стр. 204; Исић, стр. 341.

[150] Прве године школа је имала 77 дечака и 42 девојчице (Радић, стр. 204).

цом, ходником и две собе (*„у шепер“*) око 1883. олакшало прелазак на државно финансирање. Зграда је због слабог материјала примљена за привремену, а за потребе ђака који су долазили из даљине, црква је уступила парохијску кућу. За првог учитеља је постављен Стеван Поповић Ужичанин који је учио децу око 7 година.[151]

Уз све десад изложено навешћемо да је Јоаким Вујић забележио и то да покрај цркве постоји извор лековите воде *Дворишше*, што је општа појава код многих православних храмова, али је необичан хидроним који је употребљен, јер је пре назив за стара утврђења и сличне грађевине, него име за извор? [152]

Милан Ђ. Милићевић помиње извор поред цркве, сматрајући да је реч о правом извориште Тамнаве,[153] док Феликс Каниц наводи да му је изузетно пријала кисела вода из северног Црниљева,[154] што се вероватно односило на овај извор.

Љубомир Павловић описује *Понор* у средини Миличинице који је уствари обична карсна понорница која под висом Оштриковачом понире у једну вртачу: *„Са северне сшране ове чукаре из једне мале ūећинице избија врелом мала речица, ūознаша ūод именом Миличиница, која није ништа друīо до ūрекинуши Понор.“*[155]

Иван Јанковић региструје извориште *Киселу воду* у средини Црниљева, у котлини испод Влашића. Од извора у околини помиње извор у *Голубњари* (јаз код воденице), затим извор у потоку источно од школе (подигнута 1832. са два одељења након одвајања од Миличинице) и још неколико извора северно од главног извора у њивама Бељића и Павловића којима се народ служи.

Главни извор са 80 ари плаца је око 1870. купио за багателу ваљевски окружни лекар Машин, али на стублини из које се захватала вода није ништа радио. Његов син Александар је 1897.

[151] Јанковић, стр. 8.

[152] Вујић, 34/2.

[153] Милићевић, стр. 409 и 420.

[154] Каниц, стр. 408 и 420.

[155] Павловић, стр. 67, 76, 388 и 392.

дошао да се убаштини доводећи мајстора вичног раду са цементом да озида чесму. Након вађења стублине и копања (1,5-2 м) наишло се на камене плоче између којих је избијала кисела вода, мешајући се са слатком водом која је извирала изнад плоча. Радници причају да су пробали само киселу воду из дубина, али се она није дала пити, јер је била исувише кисела. Иако се испод плоча чуо хук, Машин није смео да плоче разбије, јер се бојао да не остане без воде, те је зидање започео са њих. Пошто је вода слабо текла на постављену цев, нарочито лети за време суше, народ је поново почео да захвата воду.[156]

На средини имања Бељића и Павловића постоји још неколико извора са водом која је избијала на површину и пиштољином од 2-3 ара која се гибала под ногама, због чега власници нису дозвољавали да се очисте и направе резервоари да народ не би газио земљу, разваљивао ограду и правио путеве. Стока је волела овде да пасе зими, јер се снег није држао, а земљиште се није мрзло. Када је дошло до глобалне економске кризе (1828-1929), Бељићи су дошли на помисао да закопају и очисте извориште да би га експлоатисали као минералну воду. Приликом радова, на дубини од 1-1,5 м, пронађена су три потпуно очувана сантрача од борових облица.[157] У једној од бушотина вода је *„била бела као млеко, шт̄о је свакако и знак да има мноīо уīљене киселине“*.[158]

ЗАКЉУЧАК

Црква брвнара у Миличиници привлачи пажњу архитектонским одликама које су појединим елементима постале узор малом броју сличних грађевина. Међутим, главна јединственост ове цркве је везана за градњу, јер је подигнута у турском добу (кр. XVIII) без знања османских власти и у одсуству тешко доступних дозвола. Неуспех Турске да нелегалну и тајну градњу препозна и сузбије као напад на сопствено устројство, што је у ранијим вековима било незамисливо, био је један од симптома

[156] Јанковић, стр. 8.

[157] Постојање борове шуме у блиској околини није потврђено.

[158] Јанковић, стр. 9.

дубоке унутрашње кризе, а истовремно и знак васпостављања српске државности и почетак духовности на новим основама. Ово је један од кључних разлога због којих цркву брвнару у Миличиници треба трајно сачувати као јединствени споменик српске културе.

Извори

- Библиотека манастира Боговађе, *Пролоī за јун, јул и авīуси*, Русија пре 1789.
- Библиотека манастира Ћелија, *Скрижал*, Москва 1656.
- Библиотека цркве у Лесковцу (колубарски), *Триод*, Лавов 1730.
- Ј. Вујић, *Путешествије по Сербији*, I-II, Београд 1902.
- Н. Ђокић, О. Думић, *Списак цркви наодећи у Окружју ваљевском и описаније сваке цркве понаособ у целом њеном состојанију*, Колубара - Велики народни календар за преступну 2012. годину, Ваљево 2012.
- Решење Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије, бр. 389/50 од 7. априла 1950.
- И. Л. Јанковић, *Миличанска црква*, непубликован рад, Шабац(?) 1933(?).
- Т. Јовановић, *Поменик манастира Раче*, Бајина Башта 2005.
- *Мемоари проте Матије Ненадовића*, Београд 1893.
- Д. Пантелић, *Попис поīраничних нахија Србије после Пожаревачкоī мира*, Београд 1948.
- Н. Радосављевић, *Стара црква у Миличиници - Књиīа прихода и расхода 1846-1863*, Београд 2012.
- З. Ранковић, *Црква и свештенство 1904, старе вести*, Колубара - Велики народни календар за преступну 2004, Ваљево 2004.
- Свети архијерејски синод, *Шематизам Источно православне српске патријаршије по подацима из 1924. īодине*, Сремски Карловци 1925.
- Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, II, Београд 1903.
- Devlet arşivleri genel müdürlügü - Osmanh Arsivi, *MAD 506 numarali Semendire livâsi icmâl tahr^r defteri (937/1530)*, Ankara, 2009.

Литература

- М. Васић, *Мартолоси у јуīословенским земљама под турском владавином*, Источно Сарајево 2005.
- Б. Вујовић, *Старине цркве-брвнаре у Миличиници*, Гласник МИАВ, 19, Ваљево 1984.
- Б. Вујовић, Уметност обновљене Србије 1791-1848, Београд 1986.
- С. Гавриловић, *Ка српској револуцији*, у: Историја српског народа, IV-1, Београд 1986.

- В. Гошњић, *Архимандрит хаџи-Рувим (Нешковић-Ненадовић) - Живот и књиторске тежње*, Српске старине, Својново-Крушевац 2025.
- В. Гошњић, *Колубарски властелин Детош*, у: Крај Другог светског рата у Србији: Осамдесет година од Светосавског конгреса у селу Ба, тематски зборник радова, уредници А. Лукић и А. Ђукић, Љиг-Ваљево, 2025.
- Завод за заштиту споменика културе Ваљево, *Цркве и манастири - Црква брвнара у Миличиници*, приступљено 4. децембра 2025. (https://vaza.co.rs/nepokretno-nasledje/crkve-i-manastiri/crkva-brvnara-u-miliinici/).
- М. Исаиловић, *Школе у ваљевском крају 1804-1918*, Ваљево 1986.
- М. Исић, *Страдање основних школа ваљевског краја у Првом светском рату*, Гласник МИАВ, 19, Ваљево 1984.
- М. Исић, *Основно школство у Србији 1918-1941*, књига друга - грађа, Београд 2005.
- В. С. Караџић, *Као српски Плутарх или Житија знатни Србаља у Србији нашега времена*, Даница – Забавник за годину 1829.
- М. В. Коцић и Д. М. Елезовић, *Успон Махмуд-паше Бушатлије као одраз кризе Османског државног система*, Баштина, 46, Приштина-Лепосавић 2018.
- А. Лаиновић, *Француска штампа о Махмуд-паши Бушатлији и Црној Гори с краја XVIII века*, Историјски записи, 8, свеска 11, књиге 1-2, Цетиње 1955.
- К. Лане, *Црква брвнара у Миличиници - симбол вере која је пребродила вековна искушења*, 20. новембар 2020, приступљено 4. децембра 2025. (https://balkanist.rs/milicinica/).
- А. Лома, *Старосрпско вьсь "село" и његови трагови у топонимији*, Ономатолошки прилози, 16, Београд 2003.
- А. Лома, *На именословним врелима II - Осврт на нова издања старосрпских извора*, Ономатолошки прилози, XVIII, Београд 2005.
- Б. Маринковић, *Хаџи Рувим - Пре целине, пре смисла*, I, Ваљево 1989.
- Б. Маринковић, *Хаџи Рувим - Пре целине, пре смисла*, II, Ваљево 1990.
- М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1874.
- М. Милојковић, *Миличиница*, Колубара - Народни календар за просту 1991. годину, Ваљево 1991.
- Љ. Павловић, *Колубара и Подгорина*, Ваљево 1991.
- Д. Поповић, *Србија и Београд*, Београд 1950.
- П. М. Протић, *Црква Каменичка у срезу подгорском, округу ваљевском, епархије шабачке*, Глас Цркве - Службени орган Епархије Шабачке, часопис за црквени и просветни живот, 4-5, Шабац 1928.
- С. Радић, *Културно-просветне прилике у Ваљевском округу 1944-1947. године*, Гласник ИАВ, 30, Ваљево 1996.
- Н. Радосављевић, *Шабачка епископија по Попису из 1836*, Гласник ИАВ, 34, Ваљево 2000.
- М. Ћоровић Љубинковић, Р. Љубинковић, *Миличиница*, у: Археолошки споменици и налазишта I - Западна Србија, Београд 1953.

УДК 394:681.26(497.11 Ваљево)"19"

Борис Миливојевић
архивист
Међуопштински историјски архив Ваљево

КАНТАРСКА ВАГА У ВАЉЕВСКОМ КРАЈУ И ЊЕН УТИЦАЈ НА ЖИВОТ ГРАДА ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА

Апстракт: Анализира се значај пијаце и увођења кантарске ваге у Ваљеву почетком 20. века као значајних чинилаца друштвеног и привредног развоја вароши. На основу архивских извора разматра се процес експропријације земљишта, изградња пијаце и кантарских павиљона, као и улога локалне управе у уређењу трговине. Посебно се истиче улога кантарске ваге као симбола модернизације, правичнијег мерења робе и јачања поверења међу учесницима трговачког живота, што је условило и поспешило напредак града у значајан регионални економски центар.

Кључне речи: Ваљево, почетак 20. века, пијаца, кантарска вага, кантарски павиљони, трговина, урбани развој.

Ваљево почетком 20. века – трансформација вароши и значај пијаце у друштвеном и привредном животу

Почетком 20. века Ваљево је била варош у развоју, која је постепено прелазила из традиционалног у модернији начин живота. Град су претежно чиниле приземне и једноспратне куће грађене од цигле и дрвета, са двориштима, помоћним објектима и баштама. Улице су биле уске и неравне, сачињене од калдрме или земљаних стаза, које су се у време кише претварале у блатњаве путеве који су пешацима и запрежним колима задавали бројне потешкоће.

Међутим, чаршија у центру града, са бројним дућанима, занатским радионицама, кафанама и гостионицама, била је срце Ваљева. У њој су се сусретали трговци, занатлије и становници града, размењивали вести, склапали послови и одржавали друш-

твени односи. Саобраћај се одвијао запрежним колима, чешће пешке, а ритам града био је усклађен са пазарним данима и верским празницима.

Посебан значај у животу Ваљева имала је пијаца, која је представљала главно привредно и друштвено средиште града. Ту су се окупљали варошки житељи, али и људи из околних села Колубарског краја. Пијаца је била место сусрета, размене вести и извор економске активности. Сељаци су износили жито, поврће, воће, млечне производе, јаја, стоку и домаће прерађевине, док су трговци и занатлије нудили индустријску робу, тканине, ручно израђене производе, алате и разне ситнице потребне за домаћинство.

Ваљевска општина добила је зајам од Управе фондова за уређење и улепшавање града. Ови послови започети су рушењем зграда на „Малој пијаци", са обе стране Колубаре, код „Мале ћуприје". Овај простор био је бетониран. Уз то је био подигнут кеј дуж Колубаре, и са једне и са друге стране, а преко ње био је подигнут гвоздени мост. Овај простор служио је за модерну сточну пијацу, а уједно и као трг за продају намирница.[1]

Радећи на томе, Ваљевска општина одржала је у зиму 1905. већи број седница, на којима су разматрани поменути варошки послови. Програм седнице одржане 31. марта обухватао је следеће тачке: регулацију и зидање другог моста преко Љубостиње, подизање касарне на Крушицама, куповина Дабића и Бошковог поља и њихово уступање војсци, довођење додатних војних јединица у Ваљево, подизање дивизијске зграде, зграда за начелство, гимназије и суда, као и свега што је ишло уз њих. Програм је обухватао и унапређење општинских финансија, уређење водовода, калдрме, пијаце и друга комунална питања. Све ове мере је подржавао и активно се за њих залагао Матија Ненадовић, председник суда општине ваљевске. Он је сматрао да ће остваривање ових планова значајно побољшати живот грађана, јачати институције и уредити варош, и својим ауторитетом и саветима допринео је да се програм прихвати и спроведе.[2]

[1] Колубара – Велики народни календар за просту 2005. годину књига 15-Градитељство 1905. Старе вести страна 46-47.

[2] Међуопштински историјски архив Ваљево (у даљем тексту МИАВ),

Дописом од 14. јуна 1905. године Суд општине Ваљевске наложио је Начелству округа ваљевског да се забрани калдрмисање одређеног места на пијаци са десне стране Колубаре. Наведено место је већ било обележено кочићима и предвиђено за подизање кантарских павиљона. У документу је забележена и изјава Николе Илића, локалног предузимача, који је потврдио да му је одлука саопштена истог дана у Ваљеву.[3]

Пијаца није била само место продаје и куповине. Ту су се одређивале цене, склапали трговачки послови и размењивале вести о околини и актуелним догађајима. Становници града су на пијаци могли да се информишу о политичким и економским приликама, али и да се друже и одржавају међусобне везе. Захваљујући пијаци, Ваљево је почетком 20. века имало важну улогу регионалног трговачког центра, повезујући град и села.

Историјски извори указују да су занатлије биле уважени и респектабилни чланови заједнице. Оне су, посебно након регулисања занатских односа еснафским уредбама у 19. веку, формирале еснафске организације, подизале квалитет занатске израде и организовале учење заната. Занати попут ковања, поткивачког, ужарског, сарачког занимања, али и текстилни и одевни занати (нпр. абаџијски, терзијски) били су распрострањени и тражени, што говори о ширини занатских активности које су се одржале и на почетку 20. века.

У варошком језгру Ваљева, на старој пијаци и у кружним улицама које су некада чиниле централни трговачки простор (данас познат као Тешњар), занатлије су држале радње у који-

---

А.1.2-4.5 Општина града Ваљева (1839-1944), 1903-1906. Кутија инвентарни број 110, предмет бр. 84.

Колубара – Велики народни календар за просту 2003. годину књига 13- Текст Љубомира Павловића Преседниковање Марјана Бирчанина стр.38-39. Преседници суда Марјан Бирчанин и Матија Ненадовић су наследили један од другог већи број општинских послова и грађења објеката у Ваљевској општини почетком 20. века.

[3] МИАВ,А.1.2-4.5 Општина града Ваљева (1839-1944), 1903-1906- Суд општине Ваљевске. Допис Начелству округа ваљевског о забрани калдрмисања одређеног дела пијаце.Ваљево, 14. јун 1905. године. Кутија инвентарни бр. 114. Предмет број I, А2, 13022/ 1905.

ма су израђивали и продавали своје производе, док су трговци нудили робу из других крајева. Трговачки послови су обухватали дистрибуцију прехрамбених артикала, материјала за занатске радње, али и финансијску подршку за локалне потребе, будући да се кредити и зајмови често давали трговцима и занатлијама за проширење њихових радњи или подизање нових пословних објеката.

У том периоду, трговци и занатлије имали су и своје економске изазове: због лоших жетви и других тешкоћа захтевали су од локалних власти смањење пореза или финансијску помоћ. Ове делатности су осим економске имале и важну улогу у социјалном, културном и просветном животу заједнице; занатлије су често потпомагале локалне школе и доприносиле развоју локалне средине.[4]

Експропријација плаца за варошку пијацу у Ваљеву (1900–1905)

Документа о поступку експропријације плаца ради проширења и уређења општинске пијаце у складу са регулационим планом вароши и Законом о експропријацији, чине службена акта Суда општине ваљевске и Начелства округа ваљевског, настала у периоду од 1900. до 1905. године.

У првој фази поступка власник плаца, Чедомир Р. Суботић, трговац из Ваљева, обраћа се Општинском суду 24. фебруара 1900. године и наводи да је спречен у подизању грађевине на свом имању јер општина намерава да плац откупи за јавну потребу. Извор показује да је власник био спреман да прихвати откуп, али је инсистирао на правичној накнади и брзој исплати.[5] Даљи ток докумената сведочи о формално уређеном правном поступку. Општински суд, позивајући се на Закон о експропријацији, одређује

[4] В. Дамњановић, *Сто десет година занаства и трговине у Ваљеву 1824-1934*, Пешчаник, год. XXII, бр. 25

[5] МИАВ,А.1.2-4.5 Општина града Ваљева (1839-1944), 1903-1906. Решење Суда Општине Ваљевске о продаји плаца Чедомира Р. Суботића од 24. фебруара 1900. године. Кутија инвентарни број 110.Предмет бр. I, А2, ФІ-368/1905.

вештаке ради процене вредности земљишта. Проценом из маја 1900. године утврђујена је вредност плаца у висини од 1.500 динара, уз прецизно навођење општинског и власниковог дела. Незадовољство власника и процедуралне неправилности довеле су до наставка поступка под надзором окружних власти.[6] Извор даље открива промену власништва над плацем. Године 1902. Чедомир Суботић продаје имање Ивану Нешковићу, опанчару из Ваљева. Нови власник прихвата да учествује у поступку експропријације, што указује на честу праксу промета непокретности и у условима административних спорова. Нова процена, извршена исте године, повећава вредност плаца на 1.700 динара, под условом да бунар и помоћни објекти остану у власништву општине.[7] Завршни део документа датира на 1904. и 1905. годину, када је поступак окончан. Општина Ваљево је званично експроприсала плац, а утврђена накнада исплаћена је преко надлежних судских органа. Документа потврђују да су објекти на плацу — бунар, кречана и нужник — постали власништво општине.[8]

Увођење кантарске ваге – симбол модернизације трговине

Августа 1901. године Суд општине Ваљевске расписао је конкурс за општинског кантарџију, на који се пријавио већи број кандидата. Општина је поседовала мали кантар још од 1891. године, који је служио за мерење мањих количина робе, најчешће сувих шљива, прехрамбених намирница и других производа. Међутим, како он није задовољавао потребе за мерење већих количина жита, стоке и буради, општина Ваљевска је почетком 20. века донела одлуку да се у граду изграде два кантарска павиљона.[9]

---

[6] Исто. Решење Општинског Суда од 13. маја 1900. године-утврђивање вредности плаца. Кутија инвентарни број 110. Предмет бр. I, А2, ФИ-368/1905.

[7] Исто. Решење о продаји и процени плаца априла месеца 1902. године. Кутија инвентарни број 110. Предмет бр. I, А2, ФИ-368/1905.

[8] Исто. Решење грађевинског одељења од 31. Априла 1905. године бр. 1549 Експропијација плаца. Кутија инвентарни број 110. Предмет бр. I, А2, ФИ-368/1905.

[9] Исто. Документа о расписивању конкурса за општинског кантарџију и

Са повећањем обима трговине јавила се потреба за увођењем кантарске ваге, која је омогућила поуздано мерење робе. Пре њеног увођења трговци и сељаци често су се суочавали са проблемом непоузданих мера, што је доводило до спорова. Кантарска вага је омогућила да се производи мере на исти начин, чиме је трговина постала правичнија и уређенија. Коришћење ове ваге доприносило је јачању поверења између сељака и трговаца, стабилизацији цена и повећању обима трговине. Захваљујући овом, пијаца је могла да се развија као модерно и организовано трговачко место, што је представљало битан корак у економском напретку Ваљева.

Планови за изградњу зграде за кантарску вагу

У складу са усменим захтевом председника општине, израђени су план и предрачун за изградњу зграде за смештај општинских вага, као и канцеларије и посебне ваге за мерење буради. План и предрачун су, након израде, поднети суду ради даље употребе, уз потребу да се појасне одређени аспекти у вези са трошковима и начином изградње.

Први увид у предрачун открио је да су трошкови изградње зграде износили више од дванаест хиљада динара. Ова цена се чинила превисоком, јер се на лицитацији могло уштедети и до две хиљаде динара. Међутим, након пажљивијег разматрања, утврђено је да износ од 12.192 динара, предложен на лицитацији 28. јануара 1905. године, обухвата бројне различите радове. Укупни трошкови укључивали су земљане, зидарске, каменорезачке, дрводељске, лимарске, столарске, браварске, стакларске, молерске и гвожђарске радове, као и трошкове грејања и набавке неопходних материјала.[10]

Ипак, узето је у обзир да би изградња једне обичне дрвене зграде, која би се користила само у кратком временском пери-

предлог да се у вароши Ваљеву изграде два кантарска павиљона. Предмети бр. Од 107 до 112. Кутија инвентарни број 84.

[10] Исто. План и предрачуна за изградњу зграде општинске ваге од 28. јануара 1905. године- окружни инжењер Чедомир Гагић. Кутија инвентарни број 110. Предмет бр. 82.

оду, коштала између три и четири хиљаде динара. Таква зграда, након седам до десет година, више не би била употребљива. Насупрот томе, планирана зграда била је пројектована као трајна и практична. Није постојала потреба за сталним премештањем терета, а опрема унутар зграде није била изложена влази.

Поред функционалности, нова зграда требало је да буде и естетски вредна и да служи као украс пијаце. Спољашњи изглед био је изузетно важан, јер је требало да се уклопи са осталим елементима и да буде привлачна посетиоцима. Њен средишњи део био је благо уздигнут, што је доприносило визуелној равнотежи и симетрији. Тавански простор могао је бити искоришћен као магацин, или за смештај радника и занатлија. Уз поменуте естетске елементе, потреба за набавком покретне ваге за мерење буради изискивала је јаче изграђену зграду. Стога је било јасно да је боље уложити више средстава у изградњу трајне и квалитетне грађевине него штедети на изградњи и касније се суочавати са честим поправкама и заменама.

Марта 1905. године члан Суда општине ваљевске предложио је изградњу кантарских павиљона на обе ваљевске пијаце, са обе стране стране Колубаре, како би се олакшало мерење робе. Општински одбор прихватио је овај предлог, али је донета одлука да се сточна вага са леве обале премести на десну, чиме је лева страна остала без кантара.[11] Предлагач се није слагао са овом одлуком сматрајући је неумесном. Истицао је да је на десној страни реке већ постојао велики број касапница и месарских радњи, те да је кантар на тој страни био неопходнији. Такође је сматрао да Општински одбор није имао овлашћење да донесе овакву одлуку, већ да је то било у надлежности самог суда. Због тога је затражио од Начелства да обустави извршење ове одлуке. Спор између чланова суда и Општинског одбора одразио се на касније кораке поводом изградње и постављањакантара, али је уједно указао на значај пажљиво размотрених одлука у погледу изградње и коришћења јавних објеката.

[11] Исто. Решење Суда општине ваљевске о зидању два кантарска павиљона од 12.марта 1905. године. Кутија инвентарни број 110.Предмет бр. 82.

Одлуком Општинског одбора од средине марта 1905. године решено је да се на обе пијаце изграде по два кантарска павиљона. У њима су биле смештене ваге за кола, бурад и стоку, као и канцеларија. Павиљони су били димензија 6 × 9 метара. У одлуци је наведено да у левом павиљону не треба да буде сточна вага.[12]

Пошто је овом одлуком наложено хонорарним инжењерима да израде планове и предрачуне, затражено је појашњење следећег:

1. да ли су план и предрачун израђени за оба павиљона исте величине и намене или само за један;
2. да ли је хала за сено била под истим кровом са павиљоном или одвојена и непокривена;
3. уколико је хала за сено била под истим кровом, павиљони су морали бити већих димензија (7–11 м и 6 м), а не 6 × 9 м, како је раније одлучено;
4. уколико је хала била изван зграде, она је остала непокривена.

Наредбом суда од 16. марта 1905. године, број 2449, инжењерима је наложено да израде план и предрачун за два једнака кантарска павиљона са четири децималне ваге, по узору на павиљоне у Обреновцу. У поднеску је била приложена и скица обреновачког павиљона ради увида. Он је имао пет децималних вага, канцеларију и халу за сено која је била одвојена од зграде. Уколико би суд прихватио овај тип павиљона, није било потребе да се вага за сено налази под истим кровом са вагама за стоку и бурад. У том случају усвојена је скица број 1, док је скица број 2 одбачена, а павиљон за стоку и бурад могао је бити грађен по скици број 3. Ако се, пак, не би прихватило да вага за сено буде уз павиљон по скици број 1, она је могла бити постављена уз павиљон по скици број 3, са равним кровом. Финансијски је било повољније изградити два павиљона по скици број 1 и два по скици број 3, без ваге за сено, задржавајући вагу за сено само код павиљона по скици број 1.

[12] Исто. Одлука Општинског одбора обр. 44 изградња два павиљона 17. март 1905. године. Кутија инвентарни број 110.Предмет бр. 82.

Општински одбор је на седници одржаној 22. марта 1905. године, под бројем 50, донео одлуку да се кантарски павиљони израде на исти начин као и павиљони у Обреновцу, по један на обе пијаце; да се уз њих подигну ваге за сено и бурад, ван самих зграда; да се на сточној пијаци, с десне стране Колубаре, изради само једно одељење за сточну вагу; као и да се поред улаза изграде рампе за товарење. План и предрачун за изградњу требало је да израде хонорарни инжењери, који би га након тога доставили министру на одобрење.[13]

Неколико дана касније план и предрачун за изградњу зграде општинске ваге били су састављени. Документ је представљао детаљан преглед свих радова и материјала неопходних за изградњу објекта, као и процену трошкова по категоријама радова.[14] Предрачун је обухватао земљане, зидарске, дрводељске, лимарске, столарске, браварске и гвожђарске радове. Укупна сума за лицитацију износила је 5.920 динара и 90 пара.

Као што је већ наведено, првобитна цена изградње зграде два канатска павиљона на пијаци у Ваљеву износила је 12.192 динара. Међутим, захваљујући раду грађана, тачније њиховом учешћу у земљаним радовима, преносу грађевинског материјала, трошкови су смањени на 5.920,90 динара. Истовремено, предузетници су обезбеђивали циглу и камен по најнижој лицитационој цени. Лиферант камена за ваљевску пијацу био је Милан Пејачевић, а предузетник за циглу био је Стеван Петковић.[15]

Након што су планови и предрачуни одобрени, Суд општине ваљевске приступио је расписивању лицитације за израду два кантарска павиљона. Услови су били детаљно утврђени и обухватали су предрачунску суму од 24.384,32 динара, од ког износа је започето јавно надметање. Сваки лицитант био је у обавези

[13] Исто. Одлука Општинског одбора за израду кантарских павиљона од 22. марта 1905 године. Инвентарна кутија бр. 110. Предмет бр. 82.

[14] Исто. Предрачун за грађење зграде општинске ваге у Ваљеву од 29.марта 1905. године- окружни инжињер Чедомир Гагић. Инвентарна кутија бр. 110. Предмет бр. 82.

[15] Исто. Инвентарна кутија бр. 110, предмет бр. 83 лиферант Милан Пејачевић набављао је камен за Општину и за калдрмисање улица и оивичења тротоара у Ваљеву 1905. године- напомена аутора.

да пре лицитације положи кауцију у висини од 15% од понуђене суме, у готовом новцу или државним хартијама од вредности, чиме је гарантовао уредно извршење радова у складу са планом, предрачуном и прописаним условима.

Лицитација је одржана 12. септембра 1905. године, а учешће су узели Николић и Вујић, Крста Унковић и Никола Спаић. Надметање је текло у више кругова, при чему су понуде постепено снижаване. Најнижу цену, у износу од 23.579 динара, понудили су Николић и Вујић, овдашњи трговци. Остали учесници су одустали и преузели положене кауције.

Условима је било предвиђено да се радови морају извршити у року од десет месеци од дана почетка градње, без могућности продужења, као и да се сав грађевински материјал претходно прегледа и одобри од стране надлежног инжењера. Предузимач је био у обавези да отклони све уочене недостатке, а у случају кашњења био је дужан да плаћа општинској каси по тридесет динара за сваки дан закашњења. Такође је било прописано да се радови не могу пренети на другог извођача без одобрења надлежних власти и да се исплата врши тек након пријема радова од стране комисије и одобрења окончаног рачуна.

Суд општине ваљевске је 20. септембра 1905. године о резултатима лицитације званично известио Одбор општине ваљевске, уз прилагање целокупне документације и молбу да се донесе потребна одлука. На тај начин створени су правни и финансијски услови за отпочињање изградње кантарских павиљона.[16]

Током 1906. године Суд општине Ваљевске водио је поступак у вези са израдом и одобрењем плана и предрачуна за изградњу два кантарска павиљона у Ваљеву.

На основу преписа министра грађевине и Начелства округа ваљевског од 17. и 18. маја 1905. године, Суд је преко свог хонорарног инжењера израдио план и предрачун. Планом је било предвиђено да павиљони буду снабдевени рампама, али је Суд оценио да су рампе непотребне. Због тога је 9. марта 1906. годи-

[16] Исто. Услови по којима су грађена два кантарска павиљона са вагама Инвентарна кутија бр. 113, предмет бр. I, А2, Ф VII- 275/1905. Један од кантарџија који је ту радио био је Стеван Глишић.

не предложио Одбору да се рампе из плана изузму, да цокла за улазак у павиљоне буде од тесаног камена, а да се све остало из плана и предрачуна прихвати и, са тим изменама, упути преко Начелства на надлежно одобрење. Предлог је потписао председник суда Ристо Топаловић.

Решењем од 12. марта 1906. године министар грађевине одобрио је подношење плана зграде за грађење општинске ваге. Министарство грађевина је 13. јула 1906. године (бр. 3843) упутило Начелству округа Ваљевског одобрени план, предрачун и остале прилоге, са препоруком да се исти предају Суду општине Ваљевске ради расписивања и спровођења лицитације. Акт је потписао начелник Света Поповић.

Већ 14. јула 1906. године Грађевинско одељење Начелства округа ваљевског (бр. 1099) проследило је Суду сав писани материјал о плановима и предрачунима ради даљег поступка. Акт је потписао окружни инжењер Чедомир Суботић. Међутим, већ следећег дана забележено је да је министар грађевине одбацио план и предрачун за израду два кантарска павиљона. Према овом предрачуну, укупна вредност радова износила је 15.101,72 динара. Како није постојала могућност да се овај издатак покрије из општинског зајма, Суд је предложио Одбору да се павиљони ипак одмах дају на лицитацију по одобреном плану и предрачуну, да се након одобрене лицитације приступи изради, а да се средства за исплату предузимачу предвиде у буџету за 1907. годину. И овај предлог потписао је председник суда Ристо Топаловић.

На основу општинске одлуке бр. 89 од 16. јула 1906. године, Суду је стављено у дужност да од Инжењерског одељења прибави сва остала акта која се односе на кантарске павиљоне. Стога је убрзо упућена молба Инжењерском одељењу Начелства округа ваљевског да достави сву преосталу документацију како би се могло приступити даљем поступку.[17]

[17] Исто. Препис Министра грађевине бр. 2812 од 17. маја 1905; акт Начелства округа ваљевског бр. 594 од 18. маја 1905; акт Министарства грађевина бр. 3843 од 13. јула 1906; Начелство округа ваљевског, Грађевинско одељење, бр. 1099 од 14. јула 1906; акт од 15. јула 1906; Начелство округа ваљевског

Суд општине ваљевске упутио је предлог Одбору општине да се, с обзиром на то да су у вароши већ постојале две уређене и довољно простране пијаце са леве и десне стране Колубаре за довоз шљива, укине општински кантар код магазе Спасоја Вујића, те да се привремено за ту сезону на обе пијаце поставе по два кантара (две ваге) и покрију мушемама. Истог дана донето је и одобрено решење да се кантари код Вујића укину, да се на пијацама са обе стране Колубаре поставе по два кантара, као и да се сви они регулишу. Верност извода потврдио је председник суда Ристо Топаловић. За привременог кантарџију постављен је Станко Ивановић, са платом од 60 динара месечно која се рачунала од 1. септембра текуће године и била исплаћивана из буџета.[18]

Током 1907. године на челу са председником Топаловићем Суд је покренуо поступак за набавку нове колске ваге, као и поправке постојећих општинских децималних вага. Целокупан процес може се пратити кроз сачувану преписку са београдским кантарџијом и браваром Стеваном Грујићем и фабриком Ранка Гођевца. Почетком априла 1907. године Стеван Грујић из Београда упутио је Суду прву понуду за израду колске ваге. У допису од 10. априла нудио је вагу носивости до 3000 килограма, са детаљним описом конструкције, гаранцијом и ценом, као и израду децималних вага. Након тога, 14. априла, на захтев општине, доставља нову понуду за већу колску вагу до 4000 килограма, дужине 4,40 и ширине 2 метра, са гаранцијом од три године. Укупна цена са превозом и монтажом износила је 1680 динара. Истовремено, своју понуду доставља и фабрика Ранка Гођевца из Београда, која је за израду исте ваге тражила 1800 динара, са роком од пет до шест недеља и обавезном капаром од 600 динара. Суд општине је 10. маја 1907. године обе понуде проследио Одбору општине на одлучивање. Одбор је два дана

бр. 8675 од 14. августа 1906. године. Предмети бр. 30, 36, 37, 165. Инвентарна кутија број 120.

[18] Исто. Одлука о укидању кантара код Спасоја Вујића и постављању привремених кантара на пијацама, 29. август 1906. Предмет бр.155, 159. Инвентарна кутија бр. 119.

касније донео одлуку да се вага поручи од Стевана Грујића, као повољнијег понуђача. Грујић је 21. маја потврдио прихватање посла и затражио исплату капаре у висини једне трећине уговорене суме. Навео је да ће рок за израду бити 35 до 40 дана. Почетком јула обавестио је општину да је уговорио превоз ваге за Ваљево и да очекује исплату наредне рате новца. Истовремено је тражио да зидарски радови за постављање буду изведени према плану који је доставио, како би се избегла кашњења и додатни трошкови. Испорука ваге била је планирана између 8. и 10. јула 1907. године.

Поред набавке нове колске ваге, општина је код истог мајстора поручила и поправку пет децималних вага, као и једне француске ваге од 1500 килограма. Током августа и септембра 1907. године дошло је до спора око цене поправки. Грујић је у почетку испоставио рачун од 443,80 динара, образлажући да су на вагама мењани ножеви и лежишта, да су исправљене значајне разлике у мерењу (6-8 кг на 1000 килограма терета) и да су дрвени и метални делови двоструко фарбани. Наглашавао је да даје гаранцију од једне године и да су ваге доведене у потпуно исправно стање. Општина није прихватала првобитни износ, сматрајући га превисоким. Уследила је обимна преписка током августа, септембра и октобра 1907. године, у којој је Грујић постепено снижавао своја потраживања — најпре на 361,80, затим на 311 динара, да би коначно у октобру испоставио нови рачун од 275 динара за поправку пет децималних вага. У дописима је истицао да је претрпео губитак због додатних радова приликом постављања колске ваге, јер зидарски радови нису били изведени по његовом плану, те да није правично да ради испод цене. Посебан део преписке односио се на куповину половне француске ваге од 1500 килограма, коју је Грујић, по налогу општине, набавио за 200 динара. Након пријема јавиле су се примедбе да вага није прецизна. Грујић је одбацивао такве тврдње, наводећи да је она исправна и да је могућа грешка у самом мерењу, те је нудио поновну проверу уз присуство стручних лица и државно жигосање.

У новембру 1907. године Суд општине ваљевске одобрио је исплату 50 динара Грујићу, а крајем новембра он је поново мо-

лио да му се пошаље још 50 динара ради коначног поравнања. Последњих дана децембра одобрено је слање тог износа, чиме је окончан финансијски део спора у вези са поправком вага. [19]

Нови пијачни кантарски павиљони са обе стране Колубаре подигнути су 1907. године, један на женској или зеленој пијаци, а други на сточној, житној пијаци. Ово су за тај период биле лепе и модерне грађевине, размере 10 пута 12 метара. У исто време у Ваљеву су подигнути и многи други вредни објекти попут зграда Ваљевске гимназије, Општинског (Основног) и Окружног (Вишег) суда, Команде Дринске дивизије, старе железничке станице и други.[20]

Општински кантари били су и архитектонски интересанта здања и један од симбола града. Објекти овог типа грађени су у свим већим центрима Србије и сведоци су значаја које су у тадашњим градовима имале пијаце. Ове ваге биле су значајне и за извозну трговину, као и у промету стоке, житарица и већих количина воћа, . Какав је приход остваривaн показује податак да је ваљевски крај у родним годинама извозио и по 2000 вагона сувих шљива, чиме се афирмисао као најзначајнији шљиварски крај.

Кантари су посебно били у употреби за време откупа жита и сувих шљива, током вашара. Они су трајали и по неколико дана, без обзира на то да ли су падали у недељу или у радне дане. О измереном терету издавана је потврда на посебном обрасцу, која је била својеврстан документ и гаранција о стварним количинама купљене робе. У њима су службовали општински чиновници-кантарџије.

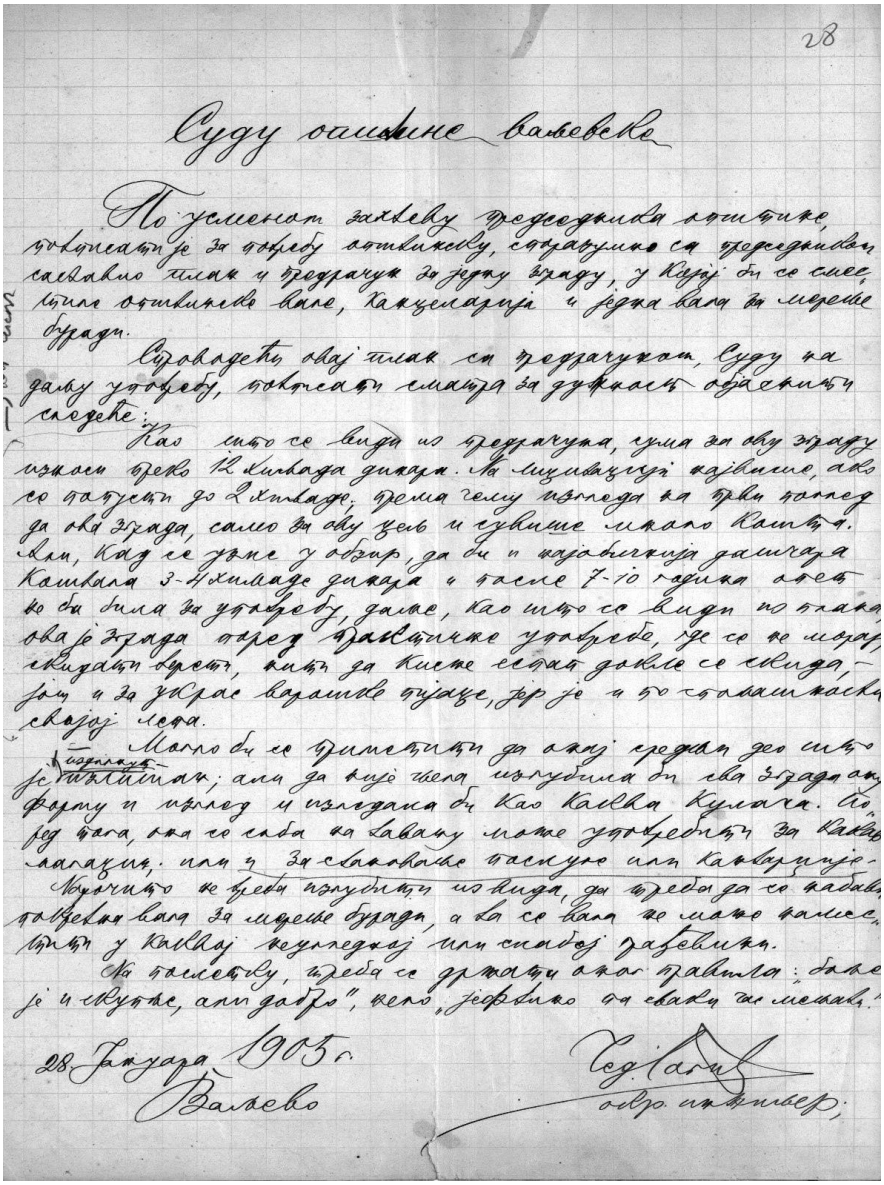
[19] Исто. Документација Суда општине ваљевске за 1907. годину: преписка са Стеваном Грујићем, кантарџијом и браваром из Београда, и фабриком Ранка Гођевца поводом набавке колске ваге од 4000 кг и поправке пет децималних вага; акти од 10. априла до 29. децембра 1907 година..Предмет број 171. Кутија инвентарни бр.123

[20] М. Радојчић, *Ваљево које нестаје*, Књижевна заједница Ваљева, Ваљево 2014, стр. 187-188.

Резиме

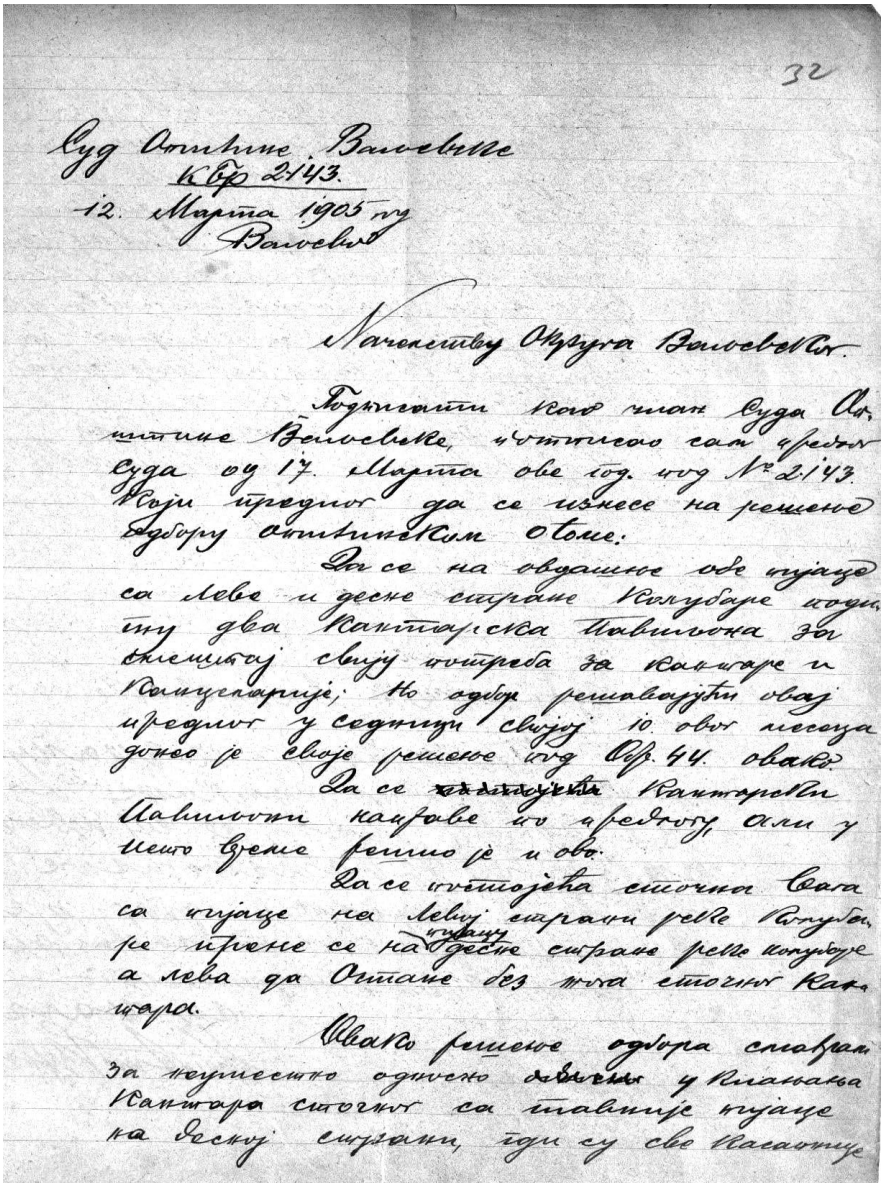
Све до сада наведено указује да је развој пијаце кроз увођење кантарске ваге и изградње павиљона представљао важне кораке у погледу модернизације и економског напретка Ваљева почетком 20. века. Пијаца је постала централно привредно и друштвено место града, симбол уређене трговине и поверења међу грађанима. Суд и Општински одбор својим одлукама и планирањем обезбедили су да Ваљево постане пример модерне и организоване вароши, која спаја традиционалне вредности и потребе становништва са захтевима модерног и функционалног трговачког живота.

Прилог бр. 1

МИАВ,А.1.2-4.5 Општина града Ваљева (1839-1944), 1903-1906. План и предрачуна за изградњу зграде општинске ваге од 28. јануара 1905. годинеокружни инжењер Чедомир Гаић. Кутија инвентарни број 110. Предмет бр. 82.

Прилог бр. 2

Суд Општине Ваљевске
Бр 2143.
12. Марта 1905 ту
Ваљево

Начелству Округа Ваљевског.

Подписани као члан Суда Општине Ваљевске, чиним сам предмет Суда од 17. Марта ове год. под №2143. који предмет да се изнесе на решење Одбору општинском овоме.

Да се на овдашње обе пијаце са лево и десне стране Колубаре подигну два Кантарска Павиљона за смештај свију потреба за Кантаре и Кантеларије; но одбор решавајући овај предмет у седници својој 10. ових месеца донео је своје решење под Бр. 44. овако.

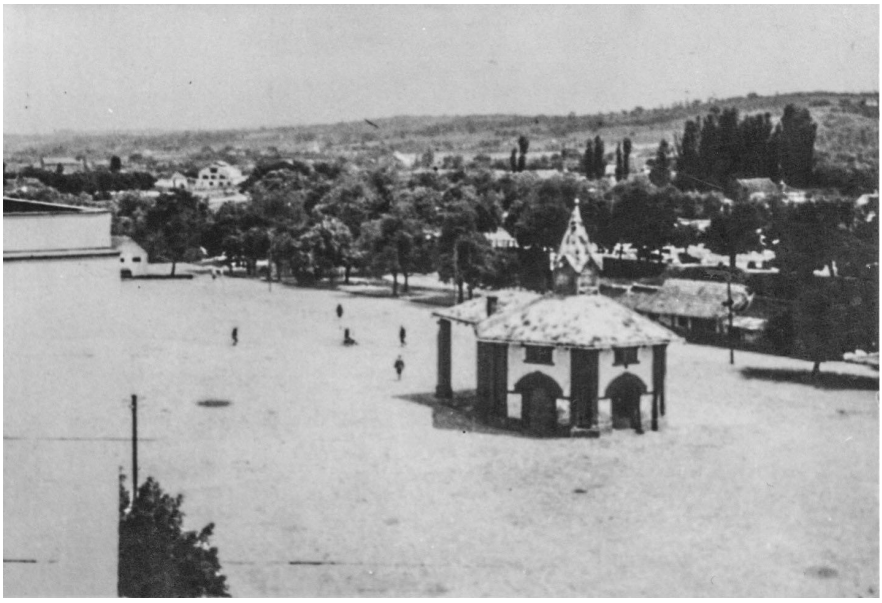
Да се ~~одбацујетва~~ Кантарски Павиљони кадрове по предлогу, али у исто време решио је и ово.

Да се постојећа сточна Вага са пијаце на левој страни реке Колубаре пренесе на ~~пијацу~~ десне стране реке Колубаре а лева да остане без икаква сточног Кантара.

Овако решење одбора спадрам за поштовано одлучено ~~одлучи~~ у Вилаиета Кантара сточног са главније пијаце на десној страни, који су све Касапице

МИАВ, А.1.2-4.5 Општина града Ваљева (1839-1944), 1903-1906.Решење Суда општине ваљевске о зидању два кантарска павиљона од 12.марта 1905. године. Кутија инвентарни број 110. Предмет бр. 82

Прилог бр. 3

МИАВ- Збирка фотографија – Кантарска зграда сазидана 1907. године

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

Међуопштински историјски архив Ваљево

- Фонд А.1.2-4.5.Општина Града Ваљева(1839-1944), 1903-1906; 1905. година кут. инв. бр.110, 113, 114, 119, 120, 123.
- Збирка фотографија кутија инвентарни број 7

Литература

- Милорад Радојчић, Ваљево које нестаје, Књижевна заједница Ваљева, Ваљево 2014.
- Владимир Дамњановић, Сто десет година занаства и трговине у Ваљеву 1824-1934, Пешчаник, год. XXII, бр. 25
- Колубара – Велики народни календар за просту 2005. годину књига 15-Градитељство 1905.
- Колубара – Велики народни календар за просту 2003. годину књига 13-Текст Љубомира Павловића Преседниковање Марјана Бирчанина
- Колубара – Велики народни календар за просту 2000. годину књига 10-Трговци и занатлије почетком 20. века

УДК=343.3/.35:94(497.11)"1915/1916"

Дејан В. Поповић
Ваљево
dejan.popovic0@gmail.com

СУДСКИ ПРОЦЕС ПРОТИВ СТАНИСАВА МИЛОВАНОВИЋА
(ратног председника стублинске општине 1915-1916. године)

Апстракт: У раду се говори о судском процесу вођеном против Станисава Миловановића, ратног председника стублинске општине 1915-1916. године у поратно доба, пред судовима различите истанце. У врло специфичним околностима, где су се тужиоц и тужени, али и добар део сведока нашао на удару Суда, судским органима је било јако отежано да дође до истине и да адекватно извага судску одлуку. Томе је свакако погодовао и недостатак валидних докумената и доказа који би свакако убрзали доношење одлуке. Миловановићу се судило по више основа: за утају пореза и ратну шпекулацију, користољубље, шпијунажу, интернацију грађана, лиферантску службу за рачун непријатеља, велеиздају и много тога другог. На основу обимне документације, која је углавном настала радом Суда улазимо у сам ток суђења. Како се бранио Миловановић тема је овог рада.

Кључне речи: судови, тужени и тужиоци, искази сведока, оптужбе и контраоптужбе, интернације грађана, проневере, сарадња са окупатором, ослобађајућа пресуда

О Станисаву Миловановићу, ратном председнику општине стублинске (председниковао је од новембра 1915. до марта 1916. године) нема много података[1]. Рођен је у Стублинама 1854. године, био је ситан трговац и кафеџија, а по политичком уверењу аустрофил. Имао је тројицу синова, од којих је само један прежи-

[1] Стублине су село у некадашњем посавском срезу, на десетак километара јужно од Обреновца – нап. аут

вео Први светски рат, док су два старија сина погинула. Име његове супруге није познато; не зна се да ли се бавио политичким радом пре рата. Након председниковања стублинском општином постао је конфидент (повереник) у служби непријатеља. Потом је добио концесију од окупатора за набавку основних животних намирница у обреновачком крају, а био је и лиферант стоке за потребе непријатељских трупа[2]. Након рата, децембра 1918. године, подигнута је тужба Александра Перића против њега пред Судом општине стублинске, а месец дана касније покренут је процес пред Начелством у Обреновцу[3]. Дана 30. јануара 1919. године пред Начелством среза посавског у Обреновцу поднета је тужба Александра Перића и Љубомира Сујића против бившег окупационог председника стублинске општине Станисава Миловановића[4].

Поднета тужба имала је 16 тачака. Миловановић је оптужен између осталог да је без одобрења окупационих власти прикупио 172 метра кукуруза (5 вагона) у зрну и вагон пшенице од богатијих грађана у Општини у намери да исти раздели сиромашним породицама оскудним у храни[5]. Поменуто жито Станисав је

[2] У судским документима на више места се помиње да је у овим пословима велику помоћ имао од појединих људи у селу који су се нашли у окупационој служби, па је и против њих подигнут судски процес. Наиме, многи од помагача били су у разним притворима, а није мањкало ни међусобног оптуживања. Приметно је да у документацији било веома зле крви између Миловановића, осталих оптужених (и сам подносилац тужбе Александар Перић налазио се у притвору) и бројних сведока. Оптужени Миловановић у појединим пословима имао је помоћ и снахе Лепосаве – нап. аут

[3] Из докумената сазнајемо да је Миловановић утицао на ток суђења у стублинској општини, где је имао велики број сведока који су сведочили у његову корист па је покренут нови процес пред Начелством у Обреновцу, где је тужени имао мање утицаја. Из сведочења пред стублинском општином налазимо исказе да је „Станисав чувао своје сељаке колико год је могао“ – нап. аут

[4] Тужба је заведена под бр. 2226 код Начелства среза посавског, а Миловановић је тужен за разне злоупотребе у службеној дужности, за издају народних интереса и за потпомагање непријатељске живе силе – нап. аут

[5] Подносилац тужбе Александар Перић, који је радио као деловођа, а потом и председник стублинске Општине у време окупације, навео је да оптужени у свом деловању није имао одобрење окупационе Среске команде, а да

преко жандарма пренео у школски квартир у селу, претворен у магацин. Прикупљену количину хране Станисав је потом преко својих људи шверцовао у Ваљево и ужички крај и продавао по цени од 50 до 70 круна по метру зрна, а у своју корист[6]. Тужиоци су тврдили, што је потврђивано и исказима сведока, да је оптужени Миловановић оштетио појединце и општинску касу за преко 6.500 круна.

По другој тачки оптужнице Миловановић је у својству председника општине од грађана прикупио на име прireза око 2.000 круна, у циљу да са том сумом плати реквирирани кукуруз, али није поднесен никакав рачун о том новцу, те је поменута сума утајена или злоупотребљена. Тужилац Перић је наводио да никаква ваљана документација о прирезу није вршена, а да бивши председник општине није имао право прикупљања прireза без наредби тадашњих власти, па се теретио за проневеру и злоупотребу власти у званичној дужности, а на своју корист, па му се судило по параграфима 114,132 и 225 Кривичног законика.

По трећој тачки оптужнице Миловановићу је наложено од тадашњих војних власти да извесну количину соли подели грађанству општине. Исти је мање количине соли издао грађанству по свом нахођењу по цени од 1 круне килограм, а већину соли је продавао као своју по селима обреновачког краја по цени од 4 круне килограм. Станисав је на себе навукао мржњу сељана, а

већини власника реквирирано жито није платио. Наиме, гладном становништву жито није могла да да стублинска општина, већ само више државне инстанце у Обреновцу или Београду. Поменути кукуруз вредео је 22 круне по метру, а новац за исплату, која није учињена тужени је самовласно узео из општинске касе. Станисав је само неколицини имућнијих грађана стублинске општине издао меницу (квиту), које су при Суду служиле као доказни материјал. Да би имао алиби, Станисав је мањем броју сиромашних грађана поделио жито, на шта се касније позивао у тужби против њега – нап. аут

[6] Поменути кукуруз, по изјави тужиоца Миловановић је шверцовао ноћу преко Илије Илића, ваљевског опанчара, затим Љубе Бурмаза из села Попадића код Мионице колима Милисава Радовановића до стублинске железничке станице, а одатле за Ваљево и даље. Љуба Бурмаз, трговац, имао је своја шинска кола, па је у велику металну бурад сипао кукуруз, да се не би видело шта се преноси, јер по тадашњим окупационим законима није било дозвољено трговати храном међу срезовима – нап. аут

на овај начин је себи приходовао 5.000 круна, на штету целе Општине и народа, због чега му је суђено по параграфима 113, 114, 132 и 229 Кривичног законика.[7]

По четвртој тачки оптужнице Станисав је приликом одступања српске војске октобра 1915. године опљачкао магацине стублинске железничке станице у коме се налазила храна.[8] Ову храну је Миловановић таљигама ноћу преносио у своју кафану, где ју је користио као своју. Миловановић се оптуживао да је оштетио српску државу, што су потврђивали и бројни сведоци[9].

По петој тачки оптужнице Миловановић је био лиферант окупационе војне силе стоком, а у том послу сарађивао је са главним лиферантом посавског среза оберлајтантом Петрачиком. Стоку је прикупљао присилом, по вишеструко умањеној вредности коштања. Тежину ове тачке оптужнице у свом исказу је потврђивао и накнадни председник општине Драгутин Степић. Он је поднео Суду оверени списак реквирираних 72 комада говеда у укупној тежини од 18.000 кг, а у коме се види да ниједно грло није исплаћено сопственицима, те је сума око 20.000 круна подељена између оберлајтанта и Миловановића. Концесију за продају стоке добио је од аустроугарских власти, те се гонио по параграфу 225 Кривичног законика[10].

Шеста тачка оптужнице тицала се интернације 13 лица које је Миловановић издао и оптужио аустроугарским војним власти-

[7] Када је народ тражио со, Миловановић је рекао да су количине исте биле одвећ мале и грађанству већ подељене. Сведоци су оптуживали да је већа количина соли завршила у селима Трстеници, Пироману и Великом Пољу – нап. аут

[8] Сведоци су изјављивали да су се у магацинима налазиле веће количине масти, соли, шећера, брашна, а да поменуту храну српска војска није благовремено евакуисала због нагле и брзе најезде непријатељских снага. Укупна вредност хране у магацинима износила је око 4.000 круна.

[9] Сведок Станица Агочевић је пред Судом изјављивала да је за Аранђеловдан 1915. године Миловановић вукао ноћу колима шећер из магацина српске војске својој кући. Кад је видео да га ова зачуђено гледа опсовао јој матер и рекао да гледа своја посла! – нап. аут

[10] По изјавама сведока, године 1918. Миловановић је из Ваљевског краја купио 100 комада оваца и 40 комада свиња, па их је препродао непријатељу у обреновачком крају – нап. аут

ма. Исте је тадашњи председник стублинске општине означио као опасне по тадашњи режим, због чега су интернирани 1915. и 1916. године.[11] Ови грађани одведени су од својих кућа пошто су претходно пријављени окупационој жандармерији[12]. Миловановић се плашио да велики број војних бегунаца, који су се вратили кући може да неповољно да утиче на његов положај.[13] Један број ових људи по повратку из интернације, морао је да ради код Миловановића у кафани или на имању јер им се у супротном претило новом интернацијом[14]. За све наведено суђено му је по параграфу 85 и 229 Кривичног закона „јер је оваквим својим радом, у времену кад је рат између Србије и Аустроугарске трајао помогао Аустроугарску непријатељску силу са знањем потпомагао а српској војсци наносио штету, што је поједине грађане од својих кућа терао у непријатељску земљу да робују.[15]“

По седмој тачки оптужнице Миловановићу се судило по члану 85, 158 и 229 Кривичног закона за шпијунажу и потпомагање непријатељске живе силе. Наиме, по изјавама сведока Миловановић је држао тесне везе са посавским детективом и агентом поручником Телеки Пал Нађем, те детективом Костом Стејићем, поруч-

[11] Тројица интернираца се никад нису вратила у Стублине, јер су умрли у логорима Двојне монархије – нап. аут

[12] Већином су то били српски војни обвезници, који су напустили своје јединице на територији Косова и Метохије, те се крајем 1915. године вратили у своја села. Поједини војни обвезници су заробљени у Подгорици, па су исти преко Босне и Београда интернирани прво у Макиш, где је 1500 заробљеника пробијало и градило пут у периоду од 5 месеци; само неколицина болесних је након тога пуштена кући да умре. Миловановић је у својој одбрани наводио да су његовом заслугом ова лица ослобођена радне обавезе – нап. аут

[13] У документима стоји Миловановићева изјава од јануара 1916. године у којој стоји „нећу у мом селу да имам ни младих ни старих људи, можда може бити какве побуне, па ја нећу да одговарам, већ хоћу да живим мирним животом“

[14] Интересантно је сведочење Живорада Пејића „ кад сам дошао из ропства 1917. године, све сам радио да ме дотични Миловановић не интернира, али је то он поново учинио 1918. године“

[15] Међуопштински историјски архив Ваљево (у даљем тексту МИАВ), Општински суд (у даљем тексту ОС), 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 739/25

ником аустроугарске војске Стеваном Продановићем и многим другим из аустроугарске војне и цивилне управе[16]. Миловановић је јавно говорио да је Србија пропала и да треба да постане Аустроугарска провинција, у којој би се много боље живело него под српском управом, да је окупациона власт боља и уређенија од домаће, да независна Србија не треба да постоји, јер нема кога да њоме управља.. Даље се у оптужници истицало да „све што је српско и српско се назива са подсмехом је исмево и подцењивао, а што је непријатељско фалио је и прецењивао. Увек је говорио да су сви Срби лопови, на челу са њиховим краљем и да имају новац, да их треба стезати и нагонити да даду све што треба, што тадашња власт тражи и да ову треба потпомагати.“[17] Станисав се у оптужници оптуживао за велеиздају сопствене државе, народа, те да је био на платном списку окупационих власти у време њихове владавине Србијом. Такође, стављало му се на терет да је оваквим говорима убијао дух, веру и наду код грађана да ће се ропства ослободити, па се гонио по параграфима 85, 85 а, 161, 162, 164 Кривичног судског поступка и члана 12 Закона о пороти.

Осма тачка оптужнице теретила је Миловановића да је године 1917. бившем надзорнику општине фелдвебелу (старијем нареднику) Филипу Томшићу пријавио општинске председнике Љубомира Лазаревића из Стублина и Љубомира И. Ранковића из Великог Поља као шпијуне и противнике тадашњег стања. За поменуте је тражена интернација, јер нису давали радну обавезу и довољан број стоке за државне потребе. На инсистирање Миловановића, Томшић је поднео пријаву срескоj команди у Обреновац, али она није верификована, јер је Томшић у међувремену добио премештај за Пријепоље, те ова двојица нису интернирани. Миловановић се теретио да је покушао да се окористи интернацијом општинских часника, што је у својим исказима потврђивао и већи број сведока.

[16] Више о делатности детектива Косте Стејића у рату вид. Дејан В. Поповић, Ваљево и ваљевски крај на размеђу векова (1870-1970), , стр. 202-211, Међуоптински историјски архив Ваљево, Ваљево, 2024.

[17] Сведоци су изјављивали да је Станисав јавно говоририо да „се војска српска и Краљ неће вратити из Солуна, а ни из ропства се неће вратити грађани, све ће то постати и остаће Аустрија“

По деветој тачки оптужнице Миловановић је учинио проневеру у износу од 3.000 круна према Управи фондова, јер је на бесправан начин, у време док је био председник стублинске општине преузео имање и кафану од претходног власника, не исплативши хипотеку. На имању срушио је самовласно помоћне објекте (магазе и чардак) и покрчио 200 стабала шљива са општинског имања.

По десетој тачки оптужнице Миловановићу је суђено што је крајем лета 1917. године оптужио окупационој војној власти тадашњег оптинског председника Симу Лазића да саботира прикупљање летине и одуговлачи са прегледом коња који су требали да се предају окупационим властима. По пријави Миловановића, Лазић је упућен војном суду Окружне команде у Ваљеву, где је стављен у притвор под истрагу.[18] Лично су га испитивали детектив Коста Стејић, тамнавски детектив и подофицир Филип Томшић.[19]

По једанаестој тачки оптужнице Миловановић је на рођендан цара Фрање Јосифа августа 1916. године код своје куће организовао весеље на које је позвао велики број непријатељских официра, службеника, војника и представнике српског општинског кора. Грађанство је позвано да увече одржава ватру и буде послуга, а код Миловановића била је организована богата вечера са ромским оркестром који је свирао до дубоко у ноћ. У оптужници се наводи да је“ Станисав у својем највећем расположењу испијао здравице за дуг и срећан живот цара Фрање Јосифа и величао Аустроугарску монархију и војску“. У својој одбрани Миловановић је истакао да за време те прославе он уопште није био у селу него у Београду, да је вечеру у његовој кафани наручио тадашњи председник општине Драгутин Степић, па би требало он да одговара за ову непријатељску активност.[20] Степић је

[18] У притвору је Лазић провео три месеца и једва преживео језиву тортуру окупационих жандарма. Након тога интерниран је у логор Ашах – нап. аут

[19] Први га је испитивао претећи му пиштољем, а други потапањем главе у металну бурад са водом. Године 1919. Лазићу је суђено при Начелству среза посавског за малверзације према народу у доба окупације због утаје средстава у вези са летином као и увреде Величанства краља Петра – нап. аут

[20] У свом исказу Миловановић је истакао да је свако вечеру плаћао за себе, те

у свом исказу изјавио да је Миловановић и те како одговоран за организацију прославе рођендана цара Франца Фердинанда, да му није познато да је оптужени био у Београду него је поменуте вечери испијао бројне здравице аустроугарском владару и окупационој управи. Навео је да је српску отаџбину, српску војску, владу и владаоца Миловановић псовао те да је многе грађане који нису дошли на овај скуп инкриминисао окупаторској полицијској служби[21]. Исто је у својој одбрани тврдио и тужиоц Александар Перић.[22] Драгољуб Гавриловић, општински деловођа стублинске општине 1916. године у свом исказу је објаснио Суду да је тадашња власт наредила председнику Драги Степићу да организује поменуту прославу. Том приликом посечена је шума за луминацију, а прекопута Миловановићеве кафане подложена је велика ватра, где се свет окупио. У кафани је Миловановић организовао прославу, где је печено јагње и делило се пиће и кафа. За столом владала је опуштена атмосвера у друштву аустроугарских официра и чиновника. Музика је свирала, а Миловановић је испијао здравице у част цара. Ову вечеру плаћали су учесници по цени од 6 круна[23].

По дванаестој тачки оптужнице Миловановић је оптужен да је разграбио грађевински материјал (циглу, даске, јапије) од бивше

да рачун није пао на народна плећа. Таксативно је набројао сва лица која су учествовала у општинској власти и била на вечери и тражио да се и она испитају, а ако треба казне. У том циљу позвао се на већи број сведока. Суду је била интересантна чињеница како је могуће да је тужени Миловановић био у Београду, а поименце је набројао свако лице које је било на прослави. Миловановић се бранио да је све то знао по причама других. Истрагу је водио начелник сресни Б. Пајић, а деловодни писар био је Б. Петровић – нап. аут

[21] Грађани су морали да присуствују овом догађају, јер су се бојали да у супротном ће да буду интернирани – нап. аут

[22] Перић који је био у војном притвору, своју изјаву је дао иследнику Дринске дивизије резервном пешадијском капетану II класе М. Вуковићу – нап. аут

[23] Приликом прикупљања судске документације Миловановић је предао државним органима документ који је компромитовао Перића; у истом говори се о сарадњи поменутог са аустроугарским официрима за безбедност Томшчићем и Лашкарином, те је против Перића проширен процес. Поједини сведоци стали су на страну Перића, сматрајући да је он народу помогао колико год је могао, а да се Миловановић стално тужио окупатору на Перића, што је резултирало да је овај последњи и био интерниран – нап. аут

српске пољске војне болнице, као и намирнице широке потрошње из магацина стублинске железничке станице приликом непријатељског одступања у јесен 1918. године. Подносилац тужбе је у оптужници наводио да Миловановић на ову отимачину имовине није имао право, јер је иста припадала српској држави, те се гонио по члану 229 Кривичног законика.

По тринаестој тачки оптужнице Миловановић се теретио што је за време јавне службе у доба окупације у више наврата и на више места јавно кудио краља Петра Карађорђевића, па му је суђено за јавну увреду Величанства.

По четрнаестој тачки оптужнице Миловановићу се судило зато што је након јавне функције коју је обављао постао непријатељски лиферант стоком, па се бавио шпекулативним пословима: једну је куповао у ваљевском крају а другу је одузимао од српских грађана у посавском крају, те се у веома кратком року обогатио[24]. У истој тачки оптужнице Миловановић је оптужен да је јавно сарађивао са детективима и непријатељском војном и јавном управом, па му се судило као шпијуну, а по параграфу 85 Кривичног законика[25].

По петнаестој тачки оптужнице Миловановић је уз помоћ жандарма одузимао по селу живержне намирнице од сељака, те их је користио у својој кафани, где је гостио непријатељске војнике, официре и чиновнике. Ово је нарочито разбеснело сведоке који су истицали да је у време опште оскудице народ гладовао, док су Станисав и окупациона војска живели као у најбоља времена[26].

---

[24] Сведоци су изјављивали да је Миловановић куповао стоку за рачун поручника Петрачика и поднаредника Ференца (непознато презиме) – нап. аут

[25] Веома тешке оптужбе за шпијунажу износили су сведоци против Миловановића. Доносимо један исказ: „тако је свака Општина имала је по неколико шпијуна, који су радили при Суду, који су наше људе непријатељу опадали и проказивали, гди ко шта има и шта мисли. Од ових лица први је био Станисав, а често је тим поводом ишао код непријатеља у Постају жандармеријску њиховом старешини сваке суботе, али нисам могао дознати шта су непријатељу доставили, но добро свакако нису“.

[26] По изјавама сведока „председник општине бијо је увек немилостив према свом народу, јер је увек више волео Швабе него нас. Код њега су увек настањивали детективи и жандарми и он је на селу одузимао јаја, кокоши, маст, сланину и њима служио за јело“

По шеснаестој тачки оптужнице Миловановић је насрнуо у судници на Александра Перића, чиме је овом нанео јавну увреду по члану 121 Кривичног законика зашта је тражио да се поред казне за учињена недела у рату осуди и за овај поступак и да му за нанету увреду плати[27].

Миловановића је оптуживало 27 лица за одузете бакарне предмете (највише бакраче) које је председник општине по непријатељевим наређењима морао да преда до 1. фебруара 1916. године. Миловановић није дао признанице ни новац грађанима за овај одузет материјал, а поводом тога остала је само једна белешка без датума,са потписом општинског деловође Јеротија Аћимовића.

Сведоци су оптуживали Миловановића да је овај у току 1917. године, када је добио од окупатора концесију за набавку прехрамбених артикала, у срезу саградио пекмезару. Она је била сграђена од старе цигле скинуте са пољских војних пекара. У њеном раду је преко своје воље учествовао већи број сеоских жена.[28] У овом послу Миловановић је по срезу сакупљао веће количине шљиве од сељака којима није издавао признанице ни давао новац.

Доказни материјал је убрзо преплавио органе Начелства и Суда среза посавског, а убрзо су поједине тачке оптужнице против Миловановића проширене, па поново покретане. Обим судских докумената добио је позамашан број страна[29]. Сведочила су и лица која су живела широм посавског среза.

У својој одбрани Миловановић је навео да је прикупљао прирез за време мандата свог председниковања, али не по наређењу окупационих власти већ по наређењу српске владе из августа 1915. године[30]. Све наведене суме кукуруза, жита и прireза у

[27] По документима, Миловановић је насрнуо на Перића да се физички обрачуна. Међутим, жандарми су раздвојили двојицу завађених људи, а Миловановић је пљунуо Перића и изрекао салву псовки и увреда на његов рачун – нап. аут

[28] Сиромашне жене у селу су морале да раде у Миловановићевој кући да би преживеле – нап. аут

[29] Документацију коју смо пронашли у МИАВ-у заузима скоро целу архивску кутију – нап. аут

[30] Ово сведочење оптуженог одлучно су побијали Дамњан Лазаревић, који је био сеоски кмет 1916. године и Живко Сaцаковић, општински жандарм,

новцу или натури уредно је водио у списковима. Навео је да му је тадашњи срески старешина Селеш усмено наредио да сиротињи у свом селу обезбеди извесне количине кукуруза за прехрану. Пошто није имао писмене наредбе, Миловановић је по свом казивању оформио Одбор који је одлучио да од најбогатијих људи у селу и околини прикупе храну и прирез. Сва количина кукуруза је исплаћена (4695 кг) по цени од 30 динара за 100 килограма мере. Миловановић је од Суда гоњен по параграфима 113, 114 и 132 Кривичног закона[31].

који су истицали неистиност Миловановићевог исказа. Наиме, сведоци су указивали Суду по којој основи је могао Миловановић да прикупља кукуруз и прирез у новцу, кад он августа 1915. године није вршио било какву јавну функцију, јер је постављен од аустроугарских власти новембра исте године на место председника – нап. аут

[31] Овај исказ одлучно је побијало 28 сведока, који су истицали да је Миловановић узимао новац или храну без признанице, али да је кукуруз платио само тринаесторици сељана у укупном износу од 1408, 50 динара. Миловановић је тврдио да је признанице оставио Драгутину Степићу, потоњем председнику стублинске Општине са захтевом Начелству да се Степић судски испита. Овај исказ одлучно је побијао и Сима Лазић, благајник Општине у време председниковања Миловановића који је истицао да су признанице, а потом и новац давани Миловановићевим пријатељима. Навео је да је Одбор био само параван за Миловановићеве малверзације. Миловановић је сакрио списак општинског прireза, који је после уништен (Суд је истакао да је већина пореских књига изгорела у рату, па је представка о утаји пореза недоказана, па нема места ни за кривичну пријаву). Колику је суму новца Миловановић утајио, Лазић није знао, али је потврдио да му је овај дао исфабриковане признанице. Лазић је Суду предао признаницу од 1. фебруара 1916. године на исплаћени кукуруз са Миловановићевим потписом у укупном износу од 462,35 динара. Приликом ислеђења утврђено је да је бивши председник општине наплатио општинског прireза у износу од 769,76 динара од 27 људи, којима није дао признанице, а које је својим потписом оверио Лазић. Миловановић је негирао исказ Лазића, наводећи да је Лазић у својству благајника од народа отимао новац, храну и коже, те да је он тај који треба да одговара пред законом, јер није вршио исплату. Миловановић је оптужио Лазића да је он узимао за себе прикупљани прирез..Недуго потом Сима Лазић, који се налазио у војсци а по оптужбама Миловановића нашао се у притвору Дринске дивизијске области (због сукоба двојице општинских часника Миловановић је уз помоћ окупационе силе 1916. године интернирао Лазића). Миловановић је тражио од Суда да се испита у својству сведока оних 13 лица којима је исплаћен прирез, те да се њихов исказ уведе као доказни материјал – нап. аут

По трећој тачки прерађене оптужнице Миловановић је у својој одбрани навео да је од окупационог команданта Обреновца дана 1. децембра 1915. године добио наређење да равномерно становништву Стублина раздели 121 кг соли, али је он није разделио народу, него аустријски официр поручник Стеван Продановић (родом из Суботице). За ову тврдњу Миловановић се позвао на већи број сведока, а суђено му је по параграфима 132, 161 и 162 Кривичног закона.[32]

Приликом одступања српске војске у октобру 1915. године из магацина и подрума стублинске железничке станице однете су веће количине гаса, шећера, сланине, дувана пиринча, брашна, соли, масти, кафе и осталих намирница чија је вредност износила између 10 и 15 хиљада динара.[33] Сведоци су пред органима Начелства оптуживали Миловановића да је помоћу свога положаја пренео намирнице у своју кафану, а потом је део истих продао у срезу. За сведоке су између осталих позвани Никола Костић, помоћник начелника стублинске војне станице, Добривоје Иштвановић, заступник шефа железничке станице у Стублинама и С. Теофиловић, начелник интендантуре Дринске дивизије II позива. Миловановић се теретио да је учинио дело крађе, утаје из користољубља, зашта су тужиоци тражили да се Миловановић иследи, да се начини полицијски извештај и коначно осуди уз плаћање свих кривичних трошкова[34].

По петој тачки оптужнице сведоци су изјављивали да је Миловановић снагом свог положаја уз помоћ жандарма одузимао

[32] Сведок Дамјан Лазаревић, некадашњи сеоски кмет је истицао да је Миловановић продавао со по цени од 5-6 круна грађанима суседних општина а гас по цени од 8-10 круна, иако му је редовна цена била 2 круне по литру. Сведоци су истицали да није укупна количина соли била 121 килограм, него далеко више. Миловановића кафана је било место где су ортачки зараду делили Миловановић и Продановић. Миловановић је у својој одбрани истицао да је то гнусна лаж и да све то „ све то говоре продане душе, који ми желе да нашкоде, из личне пизме према мени“

[33] Ове намирнице нису могле бити благовремено евакуисане због наглог надирања непријатељских снага са севера. – нап. аут

[34] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под. бр. 856 и 10264. Иследни судија Начелства обреновачког био је М. Јовановић, а деловодни писар П. Радовановић – нап. аут

стоку народу, која никад није исплаћена.[35] Миловановић је понекад издавао народу квите, али је наплату остављао за боља времена, која никада нису дошла. Миловановић је „објашњавао" сељацима да је боље да он купи говеда по било којој цени, него да Аустријанци отму народу иста без икакве наплате[36].

Нарочито су била тешка и суморна сведочења по шестој тачки оптужнице, у којој су жртве и преживели сродници давали исказе о интернацији својих најмилијих и начину на који су они процесуирани од стране Миловановића и његових жандарма. Миловановић се бранио да он није имао никаквих овлашћења по питању интернације и да је све радила окупациона власт која је преко детектива и жандарма имала искључиво право да хапси, ислеђује и интернира грађане среза. Истицао је у својој одбрани, да је морао да извршава наредбе јер ако то не би чинио био би и он интерниран као и остали. Миловановић се гонио по параграфима 161, 164 и 229 Кривичног поступка[37].

---

[35] Драга Степић, председник стублинске оптине у 1917. години је поднео Суду списак одузете стоке у коме је тврдио да су Миловановић и Петрачик сељане оштетили за 20.000 круна

[36] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 487. Сведок Драгољуб Ј. Стаменић изјавио је „ тужени је био председник под непријатељем и стајао је врло добро у вези са аустријским шпијунима и властима, стоку је од народа куповао за мали новац и са Аустријанцима продавао за већи новац у корист своју". Сведок Радован Томић је изјавио „ ја сам продао Станисаву једног вола за 250 круна и новац ми је одмах дао, али то је било у бесцење, јер рече Станисав, ако вола за ту суму не дам, да ће га непријатељ узети за џабе. Разуме се да је на такав начин све из наше општине све јефтиније и у бесцење куповао. После ми је Станисав узео једног бика од 4 године на име реквизиције, тога дана узимо је Станисав од целе општине стоку, за коју никоме, па ни мени није платио. После ми је узео 250 кг кукуруза у зрну да дели сиротињи, а није га платио. После ми је узео 25 кг брашна и мало сира па нисам имао шта да дам деци да једу".Сличан исказ дао је и Живко Саџаковић, сеоски кмет у доба окупације – нап. аут

[37] У својој изјави Суду Миловановић је изјавио да је по наређењу Драгутина Степића, потоњег председника општине интернирано много лица и да „није истина да сам ја ма кога од мојих грађана као бивши председник опадао тадашњим властима и интернирао, већ је то интернирање вршила сама власт без мог удела. Непријатељска власт чим је нашу земљу окупирала, пописала је сво становништво и наредила свим општинским судовима у срезу, па и мени, да се мора свако лице, које се из бежаније врати пријавити прво опш-

По седмој тачки оптужнице, оптужени је у одбрани пред судом среза посавског истицао да никад није говорио против српске државе, те да су то искази људи који хоће да му напакосте, и то највише оних против којих се воде судски процеси. У сведочењима је истицао да су многи општински службеници за време рата били најобичније издајице, који су се обогатили на леђима гладног народа и у том циљу позвао се на већи број сведока[38].

У својој одбрани Миловановић је наглашавао да никакав грађевински материјал није узео нити 1915, а још мање 1918. године, него да је исти купио пре одступања непријатеља од Ивана Лукића и Леона Руса из Обреновца и то око 750 дасака, које је купио за 5.600 круна. Већи број ових даски је продао још у току рата, а при полицијском извештају из 1919. године стајало је да је на имању Миловановића било остало нешто овог грађевинског материјала. Тврдио је да је летве купио од Стојана Антоновића и Љубе Вукајловића, коју су као својину покојног Петронија Тешића продали, јер су били стараоци његове масе. Од јапије било је неколико врата кафанских, као и неколико кафанских столова, 40 прозорских окова и два колута жице за везивање. На имању налазило се и нешто цигле за коју је Миловановић тврдио да је купио од Чедомира Јеротића из Стублина, а да свакако није украо од српске војне болнице[39].

тинском суду, па затим њиховој полицијској власти. Ја сам тако и поступијо и по наредбама упућивао сам њих неколико лица, која су ми се сами јављали полицији. Аустријски су жандарми се занимали за одбегле и сумљиве људе у селу, за набавку стоке и хране".

[38] Известан број сведока једне и друге стране налазио се у војсци, а њихови искази давани су пред војним судовима. Неки од истих се нису могли пронаћи у дотичним јединицама. Велики број сведока је по многим тачкама негирао било какву одговорност Миловановићеву у току окупације. Додатно је компликовало цео ток процеса што су тужени, тужиоц, и један део сведока и сами били у притвору и против њих се водила гомила судских процеса. Приметно је у овом процесу било пребацивање одговорности и кривице општинских чиновника једног на другог, што је све отежавало и одуговлачило рад судова различите инстанце. Неки од сведока, не желећи да се замерају ни једној страни, сведочили су „ја ништа не знам, вере ми"! – нап. аут

[39] На стублинској железничкој станици налазиле су се у току 1915. годи-

Црепљике нису нађене. На основу члана 73, 74, 75, 76 и 77 Кривичног законика и члана 15 Устава иследна власт среза тамнавског наредила је да се одмах изврши претрес стана, кафане, осталих зграда и целокупног имања оптуженог Станисава Миловановића у циљу проналажења грађевинског материјала и могућих компромитујућих докумената.[40]

Оптужени је истражним органима тврдио да у свом власништву не поседује никаква шпијунска документа, јер он и није вршио шпијунажу под непријатељем. Истицао је да су то највише говорили Живко Лазаревић , Драгољуб Гавриловић, Душан Гајић, Сава Крекић и Живорад Пејић, који су сами били највећи издајници народа, јер су изнуђивали новац грађанству и вршили невиђена злодела[41]. За Пејића је навео да је лажни сведок, који сведочи оно што му се каже и да је осведочени лопов.[42] О мо-

не зидане српске војне пекаре, са више кубика багремовог дрвета за потпаљивање војних хлебних фуруна. У близини пекара налазила се пољска војна болница сграђена од дасака. Поред болнице налазила се мала кафана Управе фондова, у суштини дашчара, прекривена бибер црепом са дрвеним клупама, столовима и столицама. Поред кафане, налазила се магаза и чардак којима су проценитељи 1919. године нашли скроз огољених зидова. Након рата кафана је била без врата, прозора, патоса и без појединих зидова! Оптуженог Миловановића сведоци су теретили да је овај материјал разграбио и употребио у сопствену корист. На дотичном месту након рата није се нашло ни трага од поменутих ствари – нап. аут

[40] Компромитована документа нису нађена. Документ Суда је датован 25.маја 1919. године. У потпису је име Начелника среза тамнавског Б. Петровића – нап. аут

[41] Пред Начелством среза посавског Крекић је изјавио да је као општински деловођа у 1917. и 1918. години имао увид у непријатељско деловање Миловановића и његовој тесној сарадњи са окупатором. Навео је да је Миловановић био аустријски шпијун, конфидент (повереник) у служби посавског детектива Телеки Пал Нађа и лиферант за аустроугарску војску. Осим сведочења навео је да нема шта да поднесе од докумената, јер је иста пре доласка српске војске у октобру 1918. године Миловановић спалио на свом имању – нап. аут

[42] У току окупације Пејић је провалио у магазу Драгутина Станковића те извршио крађу јаја, сира и кајмака; крађа и виновник су откривени, те је кривац завршио у интернацији. Управо на оваквом следу догађаја Миловановић је градио своју одбрану наводећи „ да ме свакакве секикесе и шпицлови туже“

ралном кредибилитету Лазаревића и Гавриловића наводио је и чињеницу да су исти од српских власти оптужени и осуђени на робију, док се Гајић налазио у војном притвору[43].

У вези оптужбе да је Миловановић интернирао више лица, у својој изјави бивши председник општине је истакао да он никада није никога проказао, те да је интернацију вршила сама окупациона власт, која је пописала целокупно становништво и наредила Општинском суду да се пријави свако лице које се вратило са фронта. Ова лица су стражарно упућивана у Обреновац, а потом у логоре Двојне монархије. Тврдио је да покретач оптужбе Перић интерниран зато што није сарађивао са новим властима[44]. Интересантно је било сведочење Милисава Човића који је тврдио да га је

[43] Интересантна је судбина Јеротија Аћимовића, деловође стублинске општине 1916-1917. године. По наређењима Миловановића морао је да даје извештаје окупатору о политичком и моралном стању народа у селу, те је стога грађанство сматрало Аћимовића шпијуном који за свој рачун проказује становништво. Кад је Аћимовић одбио да врши ове нечасне послове, Миловановић се заузео код окупационих власти да Аћимовића као неподобног интернира у логор Браунау, одакле се овај вратио болестан новембра 1918. године. Након годину дана, Аћимовићу је суђено од српских власти по параграфу 85 и 85 а Кривичног законика као шпијуну који је радио против српског народа и државе, а у том процесу као доказни материјал су се користила документа са Аћимовићевим потписима, па је осуђен на три године робије. У процесу против Аћимовића сведочио је у изузетно негативном контексту и сам Миловановић – нап. аут

[44] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 492. У својој одбрани Миловановић је истакао да је Перић интерниран јер на позив аустроугарских власти и среског старешине није отишао да положи заклетву као деловођа стублинске општине, јер није хтео да ради у окупаторској служби, па су га интернирали аустријски жандарми. Опет, пред војним судом Перић је изјављивао да га је лично интернирао Миловановић због сукоба око реквирирања стоке од народа, па је завршио у заробљеничком логору у Браунау. Сукоб двојице званичника стублинске општине је постојао још раније – наиме, Перић, као деловођа стублинске општине је оптужио среској аустроугарској власти Миловановића за утају, те је овај потоњи предат ваљевском војном суду, где је провео у затвору 15 дана. Перић и Миловановић су се више пута свађали и неколико пута физички разрачунавали у згради Општине за време окупације. Перић је давао свој исказ у притвору Дринске дивизије пред иследником артиљеријским капетаном II класе Влад. Недељковићем. Касациони суд је предлагао да се оптуженима Миловановићу и Перићу суди за заједнички акт против државе и народа – нап. аут

Миловановић интернирао због користољубља.[45] Лоши међуљудски односи владали су између чиновника на локалном нивоу. Тако су Дамјан Лазаревић и Душан Гајић (бивши кметови стублински), као и деловођа Александар Перић пред аустријским официрским кором оптужили Миловановића да је бунтовник, да ради само за себе, а не за интересе Двојне монархије, да наговара народ да не плаћа порез и не даје стоку на продају.[46] У сведочењу пред истражним органима у јесен 1919. године изјављивали су да је Миловановић уништавао службена документа, да се не би открише све чињенице које би могле још више да терете осумљиченог. У својој кафани састајао се сваке недеље са аустроугарским чиновницима, али ником од званичника стублинске општине није дозвољавао да присуствују тим разговорима.[47]

Према решењу Начелника среза посавског од 25. марта 1919. године извршен је претрес Миловановићеве куће и помоћних објеката у присуству полиције, сеоског кмета и грађана у својству сведока, где је пронађено нешто грађевинског материјала (даске, јапије и цигле) и неколико извода рачуна о приходу и расходу општине стублинске са почетка 1916. године, који су били непотпуни. Проценитељи су изнели свој суд да укупна вредност робе на Миловановићем имању вреди око 2600 динара, која је предата на чување Суда[48]. Поменути суд је дана 16. јуна 1919. године на основу параграфа 85, 112, 113, 114, 117, 118, 121, 127, 130, 131, 209, 210, 223, 293 и 294 Кривичног закона и члана 9 Устава решио да отпочне кривичну истрагу против оптуженог Станисава Миловановића за унапред означене кривице и да окривљени остане у притвору.[49]

---

[45] Човић је држао реномирану кафану, која је боље пролазила од Миловановићевог угоститељског објекта. Можда је и суревњивост била разлог Човићевог интернирања – нап. аут

[46] Ово је изјављено на стублинској марвеној пијаци у пролеће 1918. године. На ову оптужбу један аустријски капетан ударио је Миловановићу шамар и ставио у затвор, где је овај одлежао 10 дана и платио казну од 100 круна – нап. аут

[47] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 690

[48] Исто, зав. под бр. 5231. У потпису судски документ је оверавао начелник посавски Б. Петровић – нап. аут

[49] Ово решење потписали су иследник начелник среза посавског у Обреновцу Б. Пајић и писар Бош. Петровић – нап. аут

Дана 19. јула 1919. године Миловановић се жалио Првостепеном суду у Ваљеву на одлуку посавског суда бр. 6116 од 16. јуна исте године истичући да посавски Суд није навео доказе против њега, да је насумично и произвољно звао сведоке те да он није могао дати ваљан исказ. Како је навео, поједина дела за које се тужи апсолутно не могу да стоје јер како је могло да буде шпијунаже онда када српска држава није постојала, када није било ни српске војске ни власти. Питао се да ли је то шпијунирање ако се свуда у окупираној земљи морала давати почаст за рођендан цара Франца Јосифа по наредби тадашњих окупационих власти. Сматрао је да дело утаје новца у званичној дужности није утврђена ни доказана, јер су саслушани лажни сведоци на које се тужиоц позвао. Крађа и разграбљивање имовине српске државе не постоји, нити је доказана. Оптужени се питао ко ће да одговара за оне силне отимачине по Србији, које је или непријатељ заплењио или су то учинили српски грађани, пре него што је непријатељ дошао. Притом је упитао: „Зар је грабеж државне имовине кад нема српске војске? Српска војска напуштајући Србију у октобру 1915. године није могла ову државну имовину да понесе и de facto она је постала ничија. Као таквом, по Миловановићу, могао ју је свако да користи. Никаквих бакрача нисам реквирирао, већ су и то измислили лажни сведоци.“ Миловановић је истицао да никада ниједног српског грађанина није интернирао, да су то чиниле војне власти и аустријски детективи, у чији рад Миловановић није имао никаквог удела. Што се тиче увреде и клевете против тужиоца Перића, Миловановић истиче да судска пракса ове земље зна да се за таква дела не одлази у притвор. Или „можда посавски суд доноси свој суд, не поштујући законе матичне земље?“

Миловановић је у свом исказу тражио да Првостепени суд у Ваљеву поништи решење посавског суда у Обреновцу.

Дана 22. јула 1919. године колегијум судија Првостепеног суда је нашао да је ранији процес против Миловановића вођен по закону, па је на основу чл. 9 Устава и параграфа 131 Кривичног судског поступка оснажио претходно решење, а жалбу Миловановића одбио.[50]

[50] Поменуто решење донеле су судије Мих. Марковић и Рада Павловић – нап. аут

Општински суд среза посавског у Обреновцу а на основу акта Начелства среза бр. 6116 од 10. августа 1919. године је обавестио заинтересоване грађане "да ко хоће и кога је Станисав као председник општине оштетио или лажно тужио или који зна каква је дела све Станисав учинио да се пријави власти, а ко хоће да тужи, тужбу са доказима да преда"[51].

Пред судом Дринске дивизије осуђени су као Миловановићеви саучесници Драгутин Степић, Сима Лазић, Душан Гајић и Александар Перић, по ранијој одлуци Касационог суда од 19. маја 1919. године бр. пр. 1084[52]. Сви наведени налазили су се у притвору Дринске дивизије. Против Милисава Човића, Дамјана Лазаревића, Живорада Пејића и Живка Саџаковића водио се процес пред Првостепеним судом у Ваљеву, а Јеротије Аћимовић је правоснажно осуђен од Суда посавског на три године робије[53].

Новембра месеца 1919. године оптужени је поднео захтев Начелству среза посавског са захтевом да се лечи. Прегледом је

[51] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 2587. Тих дана пред Судом појавио се већи број грађана – Живан Лазић, Живко Лазаревић, Милан Пољарац, Милутин Игњатовић и други, али нису тужили Миловановића из најмање два разлога. Први је јер нису имали адекватних доказа за судски поступак, а други јер су сматрали да је Миловановић веома осветољубив, богат човек, са везама на многим странама, па би им се у случају прекида процеса могао осветити на разне начине – нап. аут

[52] Сима Лазић је пред Судом изјавио да се у децембру 1915. године вратио из бежаније (дезертирао је из српске војске), па када се вратио у село Миловановић га је одредио за таоца и упутио у Ваљево. После га је Миловановић приморао да постане благајник општински, где је радио најпрљавије послове за рачун Миловановића. Миловановић је оптужио Душана Гајића да је од свих прireза узимао проценат и да је он тај који је набављао стоку за рачун аустроугарских власти. У својим сведочењима назвао је Гајића „муфљузом, који се силно обогатио на рачун јадног народа". Гајић је у свом исказу тврдио да је куповао стоку (говеда, овце и свиње) за Станисава Миловановића, а да му је овај плаћао 10 динара од грла као награду за рад и труд. Станисав је преко својих момака ову стоку терао у Обреновац и продавао поручнику Петрачику, за неку механу аустријских официра која се налазила у Обреновцу – нап. аут

[53] Првостепеном и осталим судовима било је јако тешко донети пресуду на основу изјава сведока, од којих су многи судски гоњени и осуђени. Недостатак валидних докумената као и колоплет међусобних оптуживања и заћевица је значајно умањио оштрицу судова – нап. аут

утврђено да је оптужени боловао од хроничног запаљења плућне марамице и да је био потпуно изнурен, па је после лекарског прегледа упућен у ваљевску окружну болницу. Овде се Миловановић лечио до 26. јануара 1920. године. Начелство округа ваљевског у депеши бр. 812 од 26. јануара исте године проследило је документе Првостепеном суду у Ваљеву са решењем у којем је писало да пошто се именовани лечи у Ваљеву није потребно да се враћа у Обреновац, него се упућује његов процес на адресу Првостепеног суда.[54]

Фебруара 1920. године процес против Станисава Миловановића настављен је пред Првостепеним судом у Ваљеву. Позвани су сведоци обе стране, а Миловановић је ангажовао браниоца адвоката Петра Перу Марковића и судског помоћника Николу Симеуновића .[55] Адвокат Марковић је у свом експозеу Суду изјавио да је његов клијент болестан и да се налази у ваљевској окружној болници. Због старости Миловановића тражио је пуштање истог на домаћу негу и лечење, јер се здравствено стање Миловановића погоршавало из дана у дан. Стога је бранилац тражио да се формира лекарска комисија која би препоручила Суду да се до излечења Миловановић пусти на кућно лечење.[56]

[54] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 636

[55] Исто, зав. под бр. 5321 и 6650. Поступак су водиле судије Рада Павловић и В. Дабић, а деловођа је био Средоје Тешић, председник Суда био је А. Струнцалић. У то време оптужени Миловановић налазио се у притвору Првостепеног суда у Ваљеву. Петар Пера Марковић (1877-1942) био је адвокат и политичар, председник Окружног одбора Демократске странке у Ваљеву и посланик Окружне скупштине. За посланика Уставотворне скупштине изабран је 1920. године, а касније је био и потпредседник Народне скупштине. Године 1924. постао је министар пошта и телеграфа, а потом и министар грађевина, шума и рудника – нап. аут

[56] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 7545. По параграфу 177 Кривичног закона, лекари су имали обавезу да прегледају болесног притвореника. По закону, лекари су морали да утврде зашто није било погодно болничко лечење и да ли се оптужени притвореник може да пусти на кућно лечење. Притвореници су се могли да пусте на кућно лечење само у изузетним приликама, када би лечење у болници било немогућно. Према наредби Суда бр. 7399 одређени су лекари Др Јордан Стајић, окружни физикус, др Лека Деспотовић и др Влад. Поповић, управник Окружне болнице. Пошто су извршили лекарски преглед установили су да притвореник Милова-

Суд је тражио је од Суда општине стублинске и Начелства среза посавског у Обреновцу документацију о овом процесу као и тужбу Александра Перића и Љубомира Сујића. Првостепени суд је установио да никаква документација из рата није сачувана, а да су финансијске књиге неуредно вођене. Суд је установио да ранији процес према Миловановићу није ваљано вођен, те да је пун разних контрадикторности и да закон у више случајева није испоштован. Зато је Поротни суд тражио да се преиспитају нови докази против Миловановића, и у том циљу је позвао већи број сведока који су посведочили да се у току окупације Миловановић заузимао за њих код непријатеља да не буду интернирани.[57] Исти су казивали да оптужени Миловановић није био човек одан окупаторским властима, но напротив, од њих гоњен и кињен, те да је неколико пута био хапшен и затваран. Они су сведочили да се у кући и кафани бившег председника општине није водила закулисна политика против грађана села, него да су се окупаторски чиновници састајали у кући Александра Перића, где су доношене многе гнусне одлуке и где је пијанчило и коцкало скоро свако вече.

Пре него што је упућен у болницу, Миловановић је дао исказ органима Првостепеног суда у Ваљеву, где је побијао тачке оптужнице. Истицао је да није од сељана купио 172 метра кукуруза, као што тужиоци и сведоци кажу, већ само 4695 килограма за најсиромашније, и то од 13 лица, којима је уредно дао признаницу и новац за исплаћену робу. Списак је предао Сими Лазићу, тадашњем општинском благајнику, а ако су утврђене неке неправилности или крађа кукуруза, треба да законски одговара Лазић, а не он. Гнусна је лаж да је издаван кукуруз Илији Илићу и Љуби

вић болује од артеро склерозе и едема плућа. Мишљење лекарске комисије било је да је Миловановићу потребно даље лечење у болници те да није неопходно потребно да се упути својој кући на негу и домаће лечење. Према мишљењу лекарске комисије и на основу параграфа 177 Кривичног Закона Суд је адвоката Перу Марковића одбио од тражења кућног лечења. Лекарском прегледу присуствовао је и судија В. Настић – нап. аут

[57] У децембру 1915. године Миловановић је спасао интернације Ранисава Арсенића из Пиромана саветујући му да се пресели у Велико Поље, где му није претила опасност од жандарма и лишења слободе - нап. аут

Бурмазу, већ је Илић сам куповао кукуруз у Стублинама.[58] За сакупљани прирез навео је да је имао наређење тадашњих власти да га прикупља, и да су свим особама од којих се исти прикупљао издате менице. Овим готовим новцем исплаћен је општински кукуруз. И за овај готов прирез постојала су документа, која су предата благајнику Лазићу. Што се тиче соли, одлуком окупационих власти које је потписао Петрачик, добијено је 121 килограм соли, али је Миловановић није делио него поручник Стеван Продановић и то по цени од 1 динар килограм. Негирао је да је продавао ову со у своју корист, као и да није истина да је узимао било шта из магацина железничке станице у Стублинама ни од српске, нити од аустроугарске војске. Помињао је да није ништа од грађевинског материја украо, него је поштено платио Леону Русу и тадашњим властима. Признао је да је за окупатора купио 7 говеда, јер је морао, а ако то не би учинио био би интерниран, као и да је године 1916. реквирирао од грађана стублинских 72 говече, које је предао поручнику Петрачику по списку у коме је било забележено од кога је колико говеда одузето, колико су говеда била тешка и колико је плаћено дотичним лицима. Негирао је да је био аустријски лиферант, да је радио у ортаклуку са аустријским поручником Петрачиком. За наведених стотину оваца категорички је тврдио да је купио за потребе кафане, а не за непријатеља. Такође је изричито негирао да је иједно лице његовом кривицом интернирано у селу, а да су окупационе власти интернирале све наведене. Такође је истицао да се није бавио шпијунажом против народа и да се није дружио са детективима Пал Телеки Нађем, детективом посавским и Костом Стејићем ни наредником Филипом Томшићем као и да никад није говорио против отаџбине, краља и владе. Тврдио је да је имање и кафану купио од покојног Петронија Тешића, стублинског трговца, пошто је ово имање које је одранише било под дуговањем Управи фондова, већ био узео у закуп. На имању није рушио чардаке, а није ни шљивик посекао. Истицао је да он није давао вечеру у

[58] Овај податак био је у контрадикторности, јер окупационе власти нису дозвољавале на велико куповање намирница из другог среза. Ову чињеницу Суд није узео у обзир – нап. аут

част цара Фрање Јосифа, јер тада није био председник општине, већ је то учинио Драгутин Степић, па је предлагао властима да се он гони. Истакао је да никад у току рата од народа није узимао бакраче нити храну за прехрану непријатељских војника и чиновника. На крају, истакао је да никада у Суду није вређао тужиоца Александра Степића, већ да жандарми не говоре истину. У циљу одбране, позвао се на већи број сведока.

Првостепени суд у Ваљеву дошао је до документа датованог 28.децембра 1916. године у коме стоји да је тог дана у Ваљеву учињено убаштињење на плац Станисава Миловановића које је купио у току рата од трговца стублинског Петронија Тешића. Том приликом Миловановић је купио механу и чардаке. У документу је стајало да је Цесарско Краљевски војни генерални Гуверман у Србији потврдио да је Петроније Тешић, трговац из Ваљева продао преко Управе фондова и адвоката Љубинка Станковића имање, кафану и чардак Станисаву Миловановићу из Стублина.[59] По предмету поведене истраге над дужником Станисавом Миловановићем, Управа фондова са центалом у Београду је известила Суд да неће са своје стране поднети кривичну пријаву, јер сматра да је дужник као сопственик имања чувао своју имовину од непријатеља на све могуће начине, па је на дати начин и поступио. Управа фондова је препоручивала Суду да сва нађена врата и прозоре од Управине залоге преда закупцу Миловановићу и нареди му да исту употреби за оправку зграде, а ако зграда више није за употребу, нека се изложи јавној продаји, а новац пошаље Управи. С обзиром на то да Миловановић није имао средстава да поправи механу и чардак, стављена је кафана и ствари из ње на јавну лицитацију. [60]

Суд је на основу увида у постојећа документа, а узимајући у обзир ислеђења код Начелства среза посавског и Команде Дринске дивизије стао на становиште да није утврђено да ли је

[59] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 1092 од 1916. године. На основу овог документа Миловановић је тражио алиби и у другим оптужбама поведеним против њега – нап. аут

[60] На лицитацији се нашло шесторо врата и 40 прозорских крила. Сва покретна имовина продата је за дуг у процењеном износу од 4200 динара – нап. аут

окривљени Миловановић као грађанско лице био у саучесништву са другим осумљиченим лицима, против којих је и подигнута оптужница. Суд је истакао да у случају проналаска нових валидних докумената може бити подигнута друга оптужница.

Првостепени суд је у наредном периоду позивао већи број сведока.[61] Тако су Никола Костић, бивши помоћник начелника војне станице у Обреновцу и Видоје Ђерић, бивши управник војних магацина у Обреновцу истакли су да је приликом евакуисања Србије у октобру 1915. године обреновачка војна станица све намирнице за исхрану војника и војни фураж евакуисала у Стублине, одакле су оне из војног магацина и пољских војних болница пребачене најпре у Лазаревац, па у Лајковац. Тако у Стублинама није ништа остало, само војне пекаре од цигле, неколико дрвених буради и нешто дрва. Сведоци су наводили да су евакуацију намирница лично вршили по наређу Дринске дивизије.

Задатак ваљевског Првостепеног суда био је да прикупи све доказе и документе за и против оптуженог и да непристрасно и по закону донесе судско решење спора.[62] Сада се Миловановић није гонио по 16 тачака оптужнице, јер исте нису могле бити доказане, већ само по две: због интернирања појединих лица у функцији конфидента – повереника окупатора и што је у својству председника општине стублинске више пута изјавио да је Србија пропала, да она треба да буде провинција Аустроугарске. Оптуженог је по овим тачкама оптужнице тужио државни тужилац Вој. Пањић, а његов заступник био је адвокат Раде Радосављевић[63]. Адвокат оптуженог Пера Марковић у свом обраћању Суду напоменуо је да његов штићеник не признаје да је извршио ова два дела. Стога је одбрана тражила да Суд ослободи туженика оптужби и плаћања судских трошкова. Државни тужи-

[61] Суд је узео у обзир сведочења 109 сведока – нап. аут

[62] Поротни суд (у саставу Првостепеног суда) чинили су поротници Младен Лаловић, Драгосав Јосиповић, Вујица Томић, Милован Крстић и Радосав Пантелић. Нови судија у процесу био је Вој. Томић, судија Првостепеног суда, деловођа је био Св. Ђукановић а тужиоц Александар Перић ангажовао је браниоца ваљевског адвоката Рад. Радосављевића – нап. аут

[63] И ово је представљало извесну контрадикторност у поступку, јер је Радосављевић био адвокат тужиоца Перића – нап. аут

лац је поднео Суду списак поротника на основу чл. 15 Закона о пороти. Сведоци су изјављивали да је Александар Перић био рђав човек, а да Миловановић није много изостајао иза њега.[64] Миловановић је приложио два документа, која су добијена од општине стублинске у којима је стајало да је имао два сина који су учествовали у рату и оба су храбро положила свој живот на олтар отаџбине. То су били наредник Драгутин Миловановић, умро од последица тифуса у Пожаревцу 1915. године и Манојло Миловановић, који је погинуо на Кајмакчалану и био посмртно одликован Карађорђевом звездом са мачевима.[65] Други документ је био доказ да је Миловановић за српску војску у рату дао два коња, те да су исти у току рата угинули, а за исте није тражио од државе никакву накнаду.[66] Извршним решењем Првостепеног

[64] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 1946/20. Сведоци Мијаило Ференчевић и Иванка Симеуновић су изјавили пред Судом да је Миловановић све сумљиве људе у селу интернирао по кратком поступку,да је многе младе људе још недорасле за војну службу интернирао, да је опањкавао људе и у другим селима и проказивао их аустроугарској окупационој власти. Перић је био у дослуху са аустријским детективима, а окористио се у проневери са житом. Редов регрут X пешадијског пука Живорад Пејић дао је своје сведочење „мене је Станисав пријавио непријатељској жандармерији кад сам се вратио из бежаније. Ја сам се пријавио њиној команди, јер је она објавила да ће нас после пустити кући да радимо, како је и било. Али то председнику Станисаву није било мило, што се пре нисам јавио њему, него је одмах послао жандарме мојој кући, али не само мојој него и мог брата Милорада, те Михаила Јаковљевића, Грују Станковца, Милорада Давидовића и Миливоја Дамњановића. Сви смо отерани у Аустрију све до поткрај 1917. године били смо у интернацији, а за то време овај Станисав, у окупаторској државној служби од мог оца је одузео 7 метара кукуруза, али о томе не знам ништа, јер ми је отац за време окупације умро, и нисам га затекао у животу. Председник Станисав био је увек немилостив према свом народу, јер је увек волео Швабе више него нас, а ко би поменуо да ће српска војска доћи, тај је морао извући 50 до 100 батина по табанима. Код њега су увек били детективи и жандарми и он је по селу одузимао јаја, кокоши, маст, сланину, месо, млеко и њима спремао јело“

[65] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 1461. Уверење је потписао председник Суда стублинског Мил. Петровић и чланови И. Давидовић, Драгић Симеуновић и деловођа Марко Којић – нап. аут

[66] Исто, зав. под бр. 1460. Општински суд у Стублинама је по захтеву Првостепеног суда у Ваљеву, а на молбу Миловановића је издао ове документе – нап. аут

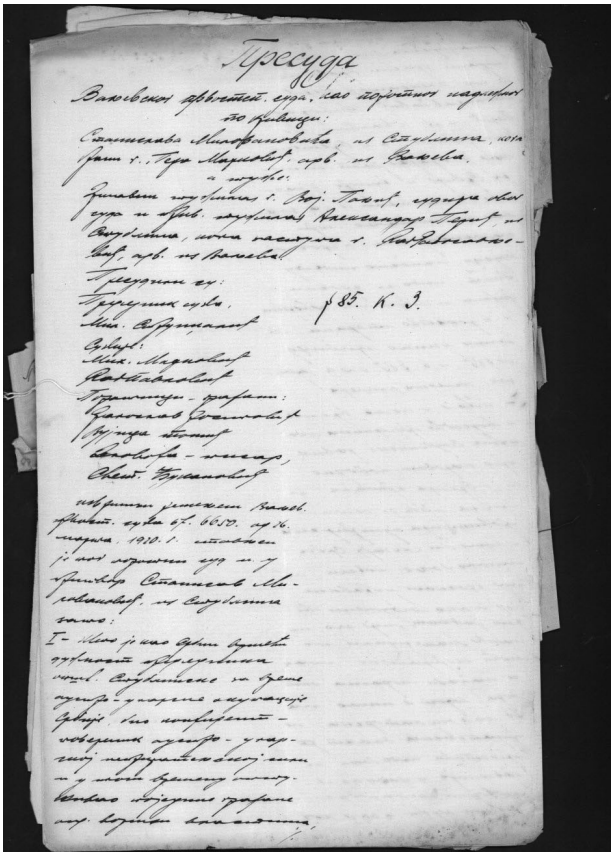
суда бр. 6650 од 26. марта 1920. године стављен је под поротни суд и у притвор оптужени Миловановић. Процес се полако приводио крају. По свршеном извиђању поротни суд је на основу целокупног ислеђења и поднетих доказа нашао следеће:

1) није утврђено да је Миловановић био добављач – лиферант непријатељској власти. Суд је био мишљења да су сведоци тужбе своје исказе дали по чувењу, а једини сведок Дамњан Лазаревић остао је при свом исказу и тврдио је да оптужени наређивао деловођи Општине Михаилу Ференчевићу да овај приведе тужиоца Перића као опасног за режим. Међутим, ова изјава је остала усамљена, а због заваде Лазаревића и Миловановића не може се веровати горњем исказу. Суд није доказао да је Миловановић интернирао друге појединце. За многе грађане Станисав је био човек који их је спасавао од интернације и да се за оптужене код аустроугарских власти залагао. Поротни суд је по својој слободној савести и уверењу донео решење да Миловановић за своја дела по овој тачки оптужнице није крив.

2) Поротни суд из поменутих исказа није могао да утврди да ли је Миловановић био одан аустроугарским властима, те да ли је био њихов повереник. Није пронађен никакав конкретан доказ у документима да је говорио да би за Србију било много боље да постане аустријска провинција. Све изнете изјаве, по Суду, заснивале су се на претпоставкама сведока. Искази Саве Крстића, Чеде Миловановића и Живорада Пејића и осталих заснивали су се на претпоставкама других сведока, те за ово није било никаквих доказа.[67] За наведено није било никаквих материјалних доказа, него је то пре била ствар личног расположења према оптуженом. У документу Суда се каже да „ према свим расположивим чињеницама Поротни суд имајући у виду исказе сведока који су тврдили да је оптужени за време аустроугарске управе био врло кратко председник и да је после, од

[67] Управо наведени су били у интернацији у Аустроугарској. За неверицу је податак да Суд није узео у обзир њихова сведочења – нап. аут

те исте аустроугарске власти гоњен и кажњаван, те да није утврђено да је говорио да би Србија требало да буде аустроугарска провинција, поротни суд по својој слободној савести и уверењу сматра да оптужени Станисав за представљена дела није крив“[68]

Пресуда

§ 85. К. З.

Факсимил документа о ослобађајућој пресуди Станисава Миловановића, 1920. година

Миловановић је морао да плати Суду таксу по параграфима 321 и 326 Кривичног законика. На основу параграфа 1, 12, 85 193, 240, 241, 249 и 251 ваљевски Првостепени суд је пре-

[68] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 357/С. У потпису документа стајали су поротници Драгосав Јосиповић, Вујица Томић и Младен Лаловић. Суд је пресудио у колегијуму судија Мих. А. Струнџалића и Мих. Марковића – нап. аут

судио да се оптужени Миловановић за наведена дела ослободи казне, уз плаћање судских трошкова. Притворенички трошкови износили су 61 динар, а трошкови браниоца, адвоката Марковића, 150 динара. Поротницима Радосаву Пантелићу, Милована Крстићу, Драгосаву Јосиповићу и Вујици Томићу по 24 динара на име поротничке дијурне, исплатио је срез посавски. Такође, Миловановић је био у обавези да плати све болничке трошкове.[69] Начелство и Суд су били у обавези да наплаћене трошкове службено заведу.[70]

Миловановић је примио решење Првостепеног суда 19. маја 1920. године. На пресуду није имао жалби[71].

Септембра месеца 1920. године исплаћени су трошкови браниоца и судских поротника.[72] Међутим, од Првостепеног суда је тражио одлагање плаћања трошкова Начелству среза посавског, Првостепеном суду у Ваљеву и Касационом суду као и за болничке трошкове, јер финансијских средстава није имао. Време је пролазило, а Миловановић никако није враћао дугове, те их је пролонгирао. Стога је Првостепени суд а на претходни захтев Касационог суда поновио захтев за наплатом судских трошкова и болничких трошкова уз претњу новом тужбом.[73] Миловановић је коначно платио све трошкове суђења 11. септембра 1925. године. Сва акта су 16. септембра исте године као свршена стављена у архив ваљевског Првостепеног суда.[74]

---

[69] Одлука Првостепеног суда бр. 11273 донешена је 18. маја 1920. године, а заведена дана 9. јуна 1920. године.. У потпису решења је колегијум судија Мих. А. Струњалић, Мих. Марковић и Рада Павловић, а деловођа – писар био је С. Ђукановић – нап. аут

[70] ОС, зав. под бр. 11550 од 31. јула 1920. године – нап. аут

[71] ОС, зав. под бр. 11273

[72] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 17587. Документ је датован на 15.9.1920. и послат на адресу Првостепеног суда у Ваљеву. Потписан је од судије Св. Вуковића и деловође писара М. Алексића – нап. аут

[73] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 357/24. Захтев Суда послат је дана 26. августа 1924. године – нап. аут

[74] ОС, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. Ф/20/88/25. Даља судбина Станисава Миловановића није нам позната (у тренутку печатирања аката и затварања процеса имао је 71 годину живота) – нап. аут

Резиме

Станисав Миловановић био је председник општине стублинске у доба окупације 1915-1916. године. У рату је био конфидент, као и лиферант стоке за потребе непријатеља. Након Првог светског рата, децембра 1918. године, против њега је подигнута оптужница по 16 тачака. Због деловања на органе општинског Суда, процес је настављен пред органима Начелства среза посавског у Обреновцу, а 1920. године и пред органима Првостепеног суда у Ваљеву. Један део спора водио се и пред Касационим судом, а против дела сведока оптужбе и пред војним судовима. Оптужбе против Миловановића биле су озбиљне и врло тешке; међутим, због непоузданости и заваде оптуженог и бројних сведока, којима је суђено, а највише због недостатка ваљаних доказа, оптужница је обарана тачку по тачку. На крају је Првостепени суд гонио Миловановића по само две тачке: због интернирања појединих лица у функцији конфидента и што је у својству председника општине више пута изјавио да је Србија пропала и да треба да буде провинција Аустроугарске. Одбрана на челу са адвокатом Пером Марковићем није признавала ова дела и потпуно их је негирала као неоснована и недоказана. У том циљу, Миловановић је поднео Суду неколико докумената који су требали да потврде његову невиност. Коначно, због недостатка доказа, као и читавог сплета међусобних оптуживања, Првостепени суд у Ваљеву је 1920. године одбацио и ове две тачке оптужбе. Суд је донео решење да Миловановић за своја дела није крив, да се ослободи казне, али да плати све судске трошкове. Исплата трошкова се пролонгирала, због тврдње Миловановића да нема финансијских средстава. Прво су исплаћени адвокат и поротници, али се исплата других трошкова одлагала годинама. Коначно, под претњом нове тужбе, Миловановић је исплатио све трошкове суђења септембра 1925. године.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивски извори

Међуопштински историјски архив Ваљево

– Фонд:А.2.118 Окружни суд Ваљево (ОС), 1925. година, неинвентарисана грађа, 1 кутија

Литература

– Дејан В. Поповић, *Ваљево и ваљевски крај на размеђу векова (1870-1970)*, Ваљево, 2024.
– Божица Младеновић, *Град у Аустроугарској окупационој зони у Србији од 1916. до 1918. године,* Београд, 2000.

УДК 791.43/.45(497.11
Ваљево)"1942/1944"

Дејан В. Поповић
Ваљево
dejan.popovic0@gmail.com

БИОСКОП У ОКУПИРАНОМ ВАЉЕВУ 1942-1944. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду се анализира биоскопски живот у Ваљеву у периоду окупације 1942-1944 године. Биоскоп(и) су морали да се прилагоде новим условима рада и дистрибуције филмова, политичким и војним приликама, али и новом биоскопском „бонтону". Какав је био репертоар филмова у Ваљеву, како је филмска цензура утицала да се приказују већим делом немачка остварења, у циљу пропаганде, тема је овог рада

Кључне речи: окупација, филмски дистрибутери, биоскоп „Централ", нова правила рада биоскопа, Дирекција ваљевских биоскопа, филмски репертоар, пропагандни утицаји

Први стални биоскоп у Ваљеву основан је 1910. године, а о биоскопском животу до почетка Другог светског рата у нашем граду писано је у више наврата[1]. „Покретним сликама" је велику пажњу посвећивала и варошка међуратна штампа. Непосредно пред почетак рата у Краљевини Југославији марта 1941. године у Ваљеву је отворен биоскоп „Централ" у склопу истоименог хотела, а власници су били Карл Енгл и Мирко Грковић. Биоскоп

[1] С. Радић, „Живи људи на платну", календар „Колубара" за 2001. годину, стр. 103-118, Колубара, Ваљево, 2001;М. Совиљ, „Свет покретних слика у Ваљеву – ваљевски биоскопи и филмске пројекције тридесетих година XX века, Гласник МИАВ-а бр. 43, стр. 95-106, Ваљево, 2009; Н. Максимовић, „Ваљево и ваљевски крај у дринској бановини (1929-1941)", стр. 214-216, Историјски архив Ваљево, Ваљево, 2017; М. Радојчић, „Ваљево које нестаје", стр. 309, КЗВ, Ваљево, 2024.

је био опремљен бешумном филмском апаратуром марке „Гајсикон“ Ernemann II, са пропратном опремом већином немачког порекла, као и савременим дрвеним столицама и осветљењем. Кинооператер биоскопа „Централ“ био је Миливоје Петровић. Филмови су допремани преко већих дистибутерских кућа (већином из Београда и Загреба), а Државна филмска централа одобравала је и регистровала филмове за јавно приказивање.

Распадом Југославије престале су да постоје домаће филмске дистрибутерске куће, које су од немачких власти добиле забрану рада изузев компаније Tesla – Film AG. Осталим филмским фирмама су одузети филмови и други кинематографски садржај. Дистрибуција филмова у окупираној Србији била је регулисана наређењима немачког Војноуправног комаданта у Србији од маја 1941. године. Окупационе власти су биоскопске представе цензурисале, нарочито ако су биле англосаксонског, совјетског или француског порекла и директно утицале на то како и шта се може приказивати на филмском платну[2]. Знатно је увећан број немачких филмова у биоскопима. У току 1941. године немачка команда формирала је Пропагандно одељење за Југоисток AG, којим су се допремали немачки филмови, затим „Унион – филм“ који је дистрибуирао француске, италијанске и шпанске филмове, „Роса–филм“ која је дистрибуирала мађарске филмове и „Дунав – филм“ који је дистрибуирао италијанске филмове. Пошто је у биоскопским салама било највише филмова немачког порекла, то је представљало и одличну врсту политичке пропаганде. На територији окупиране Србије је 1943. године радило 134 биоскопа, а од тог броја само у Београду је била 21 биоскопска сала[3].

Немамо података о биоскопском репертоару у Ваљеву у току 1941. године[4]. Из докумената нам је познато да су од три стална

[2] М. Савковић, „Цензура кинематографије у Србији 1941-1944“, Ибис, Београд, 2001.

[3] Д. Н. Зец, „Свакодневни живот у окупираном Београду (1941-1944)“, стр. 289-298, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, 2019.

[4] У доступној архивској грађи нисмо пронашли репертоар ваљевских биоскопа за поменуту годину. Сачувана документа о Дирекцији биоскопа „Централ“ и „Србија“ воде се од марта 1942. године. Овом приликом захваљујем се на помоћи историчару Николи Радосављевићу који ми је помогао у прикупљању историјске грађе

предратна биоскопа у Ваљеву радила два – биоскоп „Србија“ и биоскоп „Централ“[5]. Биоскоп „Бранковина“ није радио у време окупације, јер је власник биоскопа Марко Бабић сакрио апарату-ру. Власници биоскопа који су радили морали су да имају полицијску радну дозволу издату од окупационих власти, а били су у обавези да се учлане у Удружење власника биоскопа.

Знамо да је биоскоп „Централ“ имао добру сарадњу са београдским биоскопима „Касина“ и „Палас“ одакле је и добијао део филмских наслова. Филмови су најчешће допремани железницом[6]. Немачке власти су строго водиле рачуна да се филмске ролне правилно означавају и пуштају, па су тражиле педантност у кинооператорском раду. Приказивању филма претходили су журнали (познати као UFA магазини) са најновијим ратним догађајима (недељни преглед) и кратки културни филм у трајању од пар минута. Биоскопске представе за грађанство у овом биоскопу одржаване су у два термина дневно од 14 и 16 часова, изузетно три са почетком од 18 часова и то по одобрењу Крајскомандантуре места.[7] Понекад редован филмски програм је био отказиван, јер се од 17 часова, а понекад и касније, биоскопска сала користила за потребе немачке војске. Постојао је и ванредни програм у биоскопу „Централ“ када су давани филмски хитови. Недељни термин приказивања филмова био је, у такозваном матинеу, од 10 часова[8]. Издавао се само оноли-

[5] Биоскоп “Србија“ у току окупације приказивао је знатно мање филмова од биоскопа „Централ“ , што се и наводи у изештајима рада. Делатност биоскопа „Србија“ везује се за 1941. годину, када је приказано само пар филмова. Сувласник биоскопа „Централ” био је Карл Енгл, по народности Немац, који је имао поверење окупационих власти, па је и тај податак свакако допринео да је овај биоскоп много више радио од биоскопа „Србија“ чији је власник био Тиосав Благојевић – нап. аут

[6] Биоскоп „Централ” и стара железничка станица налазиле су се у улици Вука Караџића, на раздаљини од два стамбена блока – нап. аут

[7] Полицијски час у граду је почињао је првих месеци окупације од 20, а од 1943. године од 22 сата – нап. аут

[8] Међуопштински историјски архив Ваљево, Фонд: Општина града Ваљева (у даљем тексту ОГВ), 1942. година, кут. бр. 212, пр. бр. 540 и 968. За приказивање филмова Дирекција биоскопа „Централ“ и „Србија“ уплаћивали су таксу Градском поглаварству Ваљево у износу од 20 до 70 динара по оства-

ки број улазница колико је у сали било седишта, те нико није могао да седи на подовима биоскопа. Билетарница „Централа“ се отварала на сат времена пре почетка филмске пројекције. Строго се водило рачуна о почетку филмских програма, јер свако ко би закаснио редари су имали право да дотичног избаце са врата биоскопа, чак и ако је имао купљену улазницу. Дирекција биоскопа је од грађанства тражила примерену тишину у сали, како би несметано могли да се прате филмски дијалози. Капацитет биоскопске сале у „Централу“ био је око 400 места, а поред партера имао је и балкон. Капацитет биоскопа „Србија“ био је знатно мањи и располагао је са око стотинак столица. Дирекција ваљевских биоскопа је штампала мале филмске плакате, а репертоар је објављиван грађанству путем добоша.[9] Сваког понедељка и четвртка у биоскопу „Централ“ мењао се филмски репертоар. Цене биоскопских карата биле су релативно високе и у 1943. години су износиле 24 динара (раније 21 динар) а у ту цену је била урачуната такса од 3 динара Зимске помоћи коју је наредило Градско поглаварство[10]. Деци испод 3 године било је забрањено довођење у биоскопе, а преко три године су плаћала пуну цену карата[11].

рењу, што је чинило редован износ намета и такси који су дистрибутери морали да плате по приказаном филму. Дотичну документацију водио је благајник Поглаварства Ј. Митровић, градски добошар је био Мај. Мијаиловић. Дирекција биоскопа водила се максимом – Не пропустите видети највећи филм ове сезоне! Највећи филм свих времена“ Највећи шлагер ове сезоне! Извршено убиство! Ко је убица!? Полиција трага на све стране! Не заборавите: Сви сутра у биоскоп! итд. Дирекција ваљевских биоскопа је у својим саопштењима истицала као врсту рекламе да долазак у биоскоп „Централ“ представља најбољи провод у граду и најлепшу разоноду, нарочито ако сте у женском друштву – нап. аут

[9] Филмски плакати су били малобројни, садржавали су најосновнију графику везану за тему филма, и више су имали текстуални додатак – нап. аут

[10] Инфлација у току рата је била врло висока, што се може видети и по ценама биоскопских карата – у 1941. години, цене карата на билетарницама београдских биоскопа биле су од 5 до 10 динара, а 1943. године већ су износиле 20 динара – нап. аут

[11] ОГВ, 1943. година, кут. бр. 215, пр. бр. 953

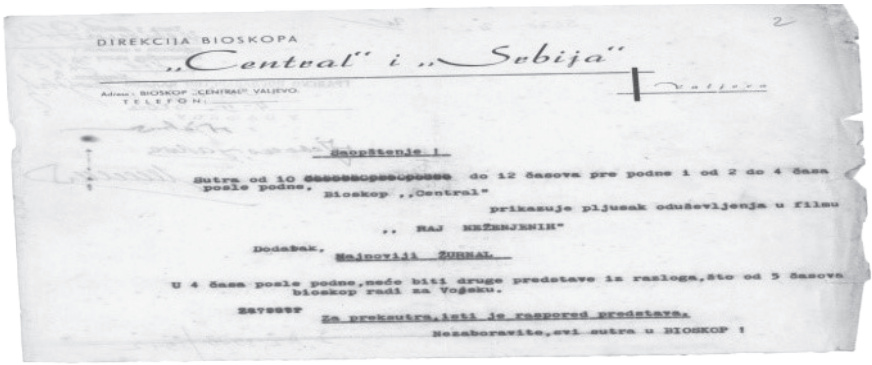
Филмски репертоар биоскопа „Централ“ можемо да пратимо од марта 1942. године. Из докумената сазнајемо да се по накнадном одобрењу Господина Команданта у Ваљеву давао немачки авантуристички филм „Нека Педро виси“[12] У оригиналним документима стоји да је ово мексички филм, што је била погрешка Дирекције ваљевских биоскопа. Следећи филм немачке продукције који је могла да гледа ваљевска публика приказивао се крајем марта месеца исте године са називом „Недовољна љубав“. За ускршње празнике приказивала су се немачка остварења „Рај нежењених“, „Њена велика жртва“ као и мађарски филм „Нага визија“. Априла 1942. приказивали су се фински колорисани филмови „Грех великог града“ и „Земља снова“, италијански хумористички филм „Напред има места“, „Жена у реци“, „Ноћ слободне љубави“, као и дуго очекивани италијански филм „Тоска“ са популарном аргентинском глумицом уметничког имена Империо Аргентина[13]. Маја 1942. године у сали биоскопа „Централ“ приказивао се италијански музички филм „Кавалерија Рустикана“, као и немачки филм „Соко девојка.“

Филмске објаве давале су поред назива филмова војне и политичке прилике на Источном фронту, али и прилике у поробљеној Француској из немачког угла. На тај начин се покушавало утицати на грађанство пропагандом у условима када се није знала истина са европских ратишта. Такође, немачки филмови у којима су се приказивали историјски догађаји у Енглеској, Француској, Русији обојени су били немачким тенденцијама и наративом.

За пролеће 1942. године везује се један несвакидашњи и изузетно храбар гест филмских радника. Дана 15. маја у сали биоскопа „Централ“ за немачке официре и војнике било је организовано приказивање немачког филма „Концерт по жељи“. Кому-

[12] ОГВ, 1942. година, кут. бр. 211, дел. бр. пр. I, A2, 2771/1942 и I, A2, 4013/1942. Дотични филм приказиван је 7, 8 и 9 марта 1942. године – нап. аут

[13] ОГВ, 1942. година, кут. бр. 212, пр. бр. 127 и 228. Колорисани филм није био филм у боји, него је посебном техником црна боја диспезирана у три нијансе сиве боје. Марија Магдалена Нил дел Рио била је чувена и врло популарна аргентинска певачица и глумица. И овде је Дирекција ваљевских биоскопа погрешила у биоскопској објави филма назвавши ову певачицу шпанском глумицом– нап. аут

DIREKCIJA BIOSKOPA

„Centval" i „Srbija"

Adresa: BIOSKOP „CENTRAL" VALJEVO.
TELEFON:

Valjevo

Obaveštenje !

Sutra od 10 časova pre podne do 12 časova pre podne i od 2 do 4 časa posle podne,

Bioskop „Central"

prikazuje pljusak oduševljenja u filmu

„ RAJ NEŽENJENIH"

Dodatak,

Najnoviji ŽURNAL

U 4 časa posle podne,neće biti druge predstave iz razloga,što od 5 časova bioskop radi za Vojsku.

Zavesa

Za prekasnu,ističe je raspored predstava.

Nezaboravite,svi sutra u BIOSKOP !

Репертоар биоскопа" Централ", април 1942. године

нистички симпатизер омладинац Никола Радошевић уместо поменутог подметнуо је Чаплинов филм „Велики диктатор". Када су кренули први кадрови, нацисти су уз дивљу дреку пуцали у биоскопско платно, па је представа прекинута. Радошевић је ухваћен, осуђен и послат у логор Алт Мавабит близу Берлина[14]. Међутим, у архивским изворима нисмо нашли никакве податке ни помињање овог догађаја[15].

[14] По лику Николе Радошевића снимљен је 2013. године кратки играни филм Great са Милошем Биковићем у главној улози. Радошевић се са 15 година запослио као физички радник у магацину Удружења биоскопа у Београду, где је на волшебан начин маја 1942. године пронашао Чаплиновог „ Великог диктатора". Одлучио је да оде у провинцију и да тамо Немцима пусти филм. Филм је возом допремио у Ваљево. Међутим, постоје деманти Зорана Петровића, сина Миливоја Петровића,тадашњег кинооператорa биоскопа „Централ". Наиме, у чланку „Ко је подметнуо „Великог диктатора" Политикиног новинара Буде Нововића од 11. 08. 2014. године поменути Зоран Петровић, а по причи свога оца тврди да Никола Радошевић није имао велику улогу у подметању Чаплиновог филма немачким официрима и војницима у биоскопу „Централ" 1942. године, него да је филм немачком грешком доспео до великог платна те пуштен, а да је Радошевић присвојио овај догађај за себе и изградио на томе богату и успешну каријеру у новом друштву. Вид. и чланак Горана Весића „Како је Велики диктатор приказан нацистима" у дневном листу „Политика" од 25. јануара 2019.

[15] ОГВ, 1942. година, кут. бр. 212, пр. бр. 270 и 408. У то време приказивани су филмови „Кавалерија Рустикана" и „Соко девојка"- овај последњи се приказивао у вечерњем термину од 18 до 20 часова по одобрењу Крајскомандантуре, што може да буде чудно ако се зна да се само дан-два раније десио чувени екцес са Чаплиновим филмом. Немачка окупациона власт је поступала врло строго у таквим случајевима. Тако, за много мањи прекршај пре-

Следећи филм који се појавио у биоскопу „Централ“ била је премијера мађарског филма „Кочијаш милионер“ који је приказиван јуна 1942. године[16]. Следи два месеца паузе, па се филмски репертоар биоскопа „Централ“ поново помиње августа 1942. године када је Дирекција биоскопа дала по први пут број гледаоца једног филма. Дана 13. августа укупно 765 гледалаца је погледало италијански филм „Мајка“, који је био један од гледанијих филмова међу ваљевским грађанством у тој 1942. години[17]. У току августа месеца давали су се италијански музички филм „Музика снова“ са чувеним певачем Бењамино Ђиљијем у главној улози, „Поноћна исповест“, затим немачки филмови „Борба у Дијепу“„Без завичаја“, „Д.III-88“, „Разблудна ноћ“[18]. Септембра месеца управа биоскопа „Централ“ као поклон разделила је публици 100 комада слика у боји мађарско-немачке глумице Марике Рек, као и програм долазећих филмова. Тог месеца давали су се немачки филмови „Мајстор плеса“ у коме је глумио комичар Ханс Мезер, „Бели робови“, „Без завичаја“ у којем је главну улогу тумачила позната немачка глумица Камила Хорн,“Краљичино срце“, „Бели јоргован“[19]. Међутим, права посластица за филмске сладокусце уследила је крајем септембра месеца 1942. године, када је после паузе од две године приказан један вестерн филм „.Вукови прерије.“Овај немачки авантуристички филм са вестерн тематиком изазвао је велико интересовање код публике, махом омладине, па је приказиван и у току наредног месеца октобра, што није била честа

продаје карата у Београду, ђаци тапкароши су доспели у Гестапо и кажњени, те су виновници били под појачаном полицијском контролом. Поводом овог догађаја, ученицима београдских средњих школа 15 дана је било забрањено посећивање биоскопа. У филму „Соко девојка“ глумила је дражесна Вини Маркус, која је красила велико платно својом лепотом, шармом и свестраношћу. Дирекција ваљевских биоскопа у својој објави филмског репертоара за мај 1942. године није помињала филм „Концерт по жељи“ – нап. аут

[16] ОГВ, 1943. година, кут. бр. 214, пр. бр. 484

[17] ОГВ, 1942. година, кут. бр 213, пр. бр. I, А2, 9639/1942

[18] У филму „Разблудна ноћ“ глумила је лепа Хилда Краљ, немачко-аустријска глумица, која је касније глумила у бројним југословенским остварењима, јер је родом била из Славонског Брода – нап. аут

[19] ОГВ, 1942. година, кут. бр. 213, пр. бр. 694, 836, 899, 950

пракса управе биоскопа. Новембра месеца 1942. у биоскопу „Централ“ приказивила се премијера мађарског филма „Не питам те ко си“.

Децембра 1942. године дошло је до померања полицијског часа у граду, који је по наређењу Крајхскомадантуре почињао од 19 часова увече[20]. Стога је биоскопски програм померан, па су биоскопске представе почињале у 13 и 15 часова, а недељни репертоар имао је два филмска термина од 10 часова пре и од 14 часова после подне. И у таквим околностима су се приказивали премијерни филмови као што су италијански филмови „Кћи зеленог гусара“, „Мост уздисаја“, фински „Сироче“[21].

Услед хладне и снежне зиме, филмске пројекције нису се приказивале у прва два месеца 1943. године, јер је грејање у биоскопу „Централ“ било јако лоше. Филмски програм је настављен марта месеца, када се приказивао шпански филм „Чежња за Шпанијом.“ За Ускрс 1943. године давао се филм „Анушка“. Април је био месец реприза, па су се приказивали стари филмови као „Грех великог града“, „Земља снова“, „Напред има места“[22]. Мај 1943. године донео је репризу италијанског филма „Гвоздена круна“ и премијеру филма „Аларм“.[23] Јун месец је донео премијеру спортског филма „Велика игра“, италијански филм „Био сам господин“, чешки филмови „Плави вео“ и „Силом милионер“, мађарско остварење „Искушење“ као и дугометражни ратни журнал „Заклетва Петог батаљона.“[24]

Јула месеца 1943. године приказивао се после паузе од две и по године француски филм „Њен први рандеву“ са шармантном

[20] У априлу 1943. године полицијски час је померен на 22 часа, што је резултирало и померањем биоскопских представа и њихових термина за грађанство вароши– нап. аут

[21] ОГВ, 1942. година, кут. бр. 214, дел. бр. пр.I, A2, 15110/1942 и I, A2, 14873/1942. Италијански филм „Кћи зеленог гусара“ био је на репертоару биоскопа „Централ“ три недеље тог децембра 1942. године. Можда је разлог томе што је у филму глумила заносна италијанска глумица Дорис Дуранти – нап. аут

[22] ОГВ, 1943. година, кут. бр. 215, пр. бр. 824 и 968

[23] ОГВ, 1943. година, кут. бр 216, пр. бр. 567 и 714

[24] ОГВ, 1943. година, кут. бр. 216, пр. бр. 874 и 906

француском звездом Даниел Дарије у главној улози. Посета овом филму је била масовна, стварали су се редови испред Централове билетарнице, па многи нису могли да дођу до карата. Интересантно је да је поменути француски филм од стране Министарства просвета и вера оцењен као штетан, те да није педагошки примењен српској омладини. Није нам познато колико се овај филм приказивао у ваљевским биоскопима.[25]

Септембра месеца у биоскопу „Централ“ давани су немачки филмови „Лађари плавог Дунава“ и „Тигар из Ешнапура“.[26]

Услед недостатака релевантних архивских извора број филмова у 1944. години је у приметном паду. Можда је разлог и у томе што је кинооператер биоскопа „Централ“ Миливоје Петровић у јесен 1943. године отишао у партизане. Нови кинооператери биоскопа „Централ“ били су Душан Илић и Љубомир Бељановић. У јесен 1944. године, приликом ослобођења Ваљева у кино-сали истоименог биоскопа пронађено је 5 немачких филмова и 2 журнала која су приказивани те године. Од филмова се спомиње „Судија“, „Плави вео“, „Фамилија Бухолц“, „Карневал љубави“ и „Млада Европа“.[27] Од септембра 1944. по ослобођењу нове власти су организовале филмски репертоар у ваљевским биоскопима.[28]

Из свега наведеног можемо да закључимо да је највећи број приказиваних филмова у доба окупације био немачког, потом, италијанског, мађарског, шпанског и финског порекла, али да је ту било и чешких и француских остварења. Већи део приказаних филмова у доба окупације у Ваљеву био је забавног или спортског карактера. Од филмова приказиване су комедије, романсе, мелодраме, музички филмови. Ипак, можемо да кажемо да је у овим условима био изражен филмски протекционизам немачких

[25] ОГВ, 1943. година, кут. бр. 216, пр. бр. 1128 и 1229

[26] ОГВ, 1943. година, кут. бр. 216, пр. бр. 1284

[27] Фонд: А.1.5.15 Окружни народни одбор Ваљево – Ваљево, (1944-1947), 1944-1947, Одељење за просвету 1944-1947, година 1944, кут. бр. 1 (записник о примопредаји апарата и постројења биоскопа „Централ“, без деловодног броја). Записник су примили Боривоје Петровић, техничар и Света Жеравчић, електричар – нап. аут

[28] С. Радић, наведено дело

власти које нису дозвољавале приказивање америчких, британских совјетских, француских и других филмских остварења[29].

Резиме

Немачка окупација донела је нови, ратни репертоар у ваљевске биоскопе. Грађанство је могло да погледа цензурисани филмски програм у коме је доминирао немачки филм. Дирекција биоскопа „Централ“ и „Србија“ добијала је филмове преко немачких власти и покушавала да путем плаката, објава, постера привуче већи број гледалаца. Филмови који су давани били су већином забавног карактера, тако да је одлазак у биоскоп представљао покушај да се бар на кратко забораве суморни ратни дани.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивски извори

Међуопштински историјски архив Ваљево

- Фонд: А.1.2-4.5. Општина града Ваљева (ОГВ), 1942. година, кут. бр. 211, 212, 213 ; 1943. година, кут. бр. 214, 215, 216
- Фонд: А.1.5.15. Окружни народни одбор – Ваљево (1944-1947), 1944-1947, Одељење за просвету 1944-1947 година, година 1944, кут. бр. 1
- Периодика – *Политика,* дигитално издање од 11.08. 2014. и *Политика*, издање од 25. 01. 2019.

Литература

- Дејан Н. Зец, *Свакодневни живот у окупираном Београду (1941-1944)*, Београд, 2019.
- Небојша Максимовић, *Ваљево и ваљевски крај у Дринској бановини (1929-1941)*, Ваљево, 2017.
- Снежана Радић, *Живи људи на платну*, Ваљево, 2001.
- Милорад Радојчић, *Ваљево које нестаје*, Ваљево, 2024.

[29] Тако су Чаплинов филм „Велики диктатор“ Немци могли при пут да погледају после рата 1946. године. Слично је било и са великим антиратним филмом Жана Реноара „Велика илузија“ из 1937. године који је од стране немачког Вермахта био забрањен и бункерисан све до ослобођења 1945. године. Огроман број филмова из савезничких земаља је у доба Другог светског рата у поробљеној Европи био је забрањен за приказивање , а многе филмске копије су уништене – нап. аут

– Мирослав Савковић, *Цензура кинематографије у Србији 1941-1944,* Београд, 2001.
– Милан Совиљ*, Свет покретних слика у Ваљеву – ваљевски биоскопи и филмске пројекције тридесетих година XX века*, Ваљево, 2009.

УДК 796.42(497.11
Ваљево)"1906/1980"

Никола Ранисављевић
виши архивист
Међуопштински историјски архив Ваљево

ИСТОРИЈАТ КРАЉИЦЕ СПОРТОВА У ВАЉЕВУ И ВАЉЕВСКИ АТЛЕТИЧАРИ (1906-1980)

Апстракт: Рад се бави историјатом и развојем ателтике у Ваљеву у периоду од 1906 до 1980. године, са посебним освртом на допринос ваљевских атлетичара развоју ове спортске гране у Србији и Југославији. Циљ истраживања био је да се , на основу примарних историјских извора, реконструишу почеци, развојне фазе и најзначајнија достигнућа ваљевске атлетике у посматраном периоду. Истраживање је засновано на анализи архивксе грађе, периодичне штампе, спортске документације, литературе и других релевантних историјских извора.Резултати указују да је Ваљево током скоро осам деценија представљало значајан центар развоја атлетског спорта, како кроз рад атлетских клубова тако и кроз масовна школска радничка и друштвена такмичења. Посебан допринос развоју атлетике дале су бројне спортске манифестације и трке које су окупљале велики број учесника.

Кључне речи: Атлетика, Ваљево, историја спорта, атлетичари, Југославија, спортска такмичења.

Почетком XX века Ваљево се убрзано развија на свим пољима: привредном, комуналном, културном, па и спортском. У Ваљеву су се организовале игре сличне олимпијским, па је београдска штампа град назвала „Српска олимпија“. Нове импулсе спорту давали су млади официри школовани у иностранству међу којима су били Драгутин Димитријевић, потпуковник и командант XVII пука, потпоручници Светомир Ђукић, Павле Павловић и Спасоје Тешић.[1]

[1] З. Трипковић, *Ваљевски спорт (1870-1990*), Ваљево 1995, стр 20. О Светомиру Ђукићу опширније: С. Ђукић, *Закон надмоћности у историји* (пр. М. Ј. Милићевић), Ваљево, 2025, стр. 6-30.

За почетке атлетике у Србији узима се 15. октобар 1906. године када су одржане прве пешачке трке у Ваљеву. Трке су одржане на иницијативу потпуковника Михајла Васића у организацији гимнастичког друштва „Душан Силни“.[2] На стази од периферије града, од Платана код Пиваре, до крчме у Јовањи и назад (око 10,5км) учествовао је 21 такмичар, од којих је 16 завршило трку. Победу је однео потпоручник Стојан Марјановић, испред поручника Светомира Ђукића и чиновника Вукајла Лазовића. О овом догађају известила је и београдска дневна штампа.

И наредне године 1. новембра 1907. у Ваљеву су организоване пешачке трке на деоници од вашаришта у Градцу до Беле Стене и назад у дужини од 15км.[3] Учешће је узело 14 тркача, а победник је опет био Стојан Марјановић. Поред овог догађаја организоване су и три мање трке за децу и омладину на 500м, 1000м и 2500м. Гимнастичко сруштво „Душан Силни“ организовало је до 1910. године још неколико трка и јавних часова у Ваљеву, Лазаревцу, Убу и Обреновцу, а постепено су увођене и нове атлетске дисциплине од којих је напопуларнија била бацање камена са рамена.

Прекретница за развој атлетике било је оснивање Српског олимпијског клуба 23. фебруара 1910. године. За председника је изабран генералштабни потпуковник Никола Стевановић, а за директора извршног одбора капетан Светомир Ђукић.[4] Већ у пролеће 1910. године у Србији је формирано 33 месна Олимпијска одбора, а међу првима одбор у Ваљеву. Председник је био капетан Боривоје Тошић, а секретар чиновник Љубомир Јевремовић. Задатак ових одбора био је ораганизација различитих такмичења у атлетици, стрељаштву, коњичком спорту итд...

Развој атлетике прекинули су ратови 1912-1918, тако да је прво званично атлетско такмичење одржано 1919. године на фудбалском терену на „Пећини“. Дисциплине су биле: кружно трчање око игралишта (од 5 до 10 кругова), пењање уз бандеру, скок из

[2] Историографски часопис „Гласник“ број 25, Зоран Трипковић, Гимнастика телесно и војно вежбање у Ваљевској гимназији, Ваљево 1990 година, стр 74

[3] З. Трипковић, Ваљевски спорт, стр 21

[4] Исто, стр 23

места и из трка, бацање камена са рамена и трчање у џаковима на 100 метара. Учествовало је око 70 такмичара, а цео догађај посматрало је више од 1000 гледалаца, што је у односу на број становника у то време, огромна посећеност.[5] За најбољег такмичара проглашен је Милорад Марјановић, који је победио у четири дисциплине.[6] Исте године одржано је и друго такмичење, под називом „Пешачка трка". Стаза је била дугачка 3000 метара од места „Скакаваца" до тадашњег стрелишта.[7] Најбоље резултате постигли су Александар Лаушевић, учитељ, Берко Томић, трговац и Воја Ивковић, судски службеник.

Годину дана касније почела су да се организују атлетска спортска такмичења између радничко-занатлијске и школске омладине Ваљева на брду „Крушик". Такмичењем је управљао раднички активиста и учитељ гимнастике у Ваљевској гимназији Крста Тачевић. Циљ ове манифестације био је да се код омладине створе навике за бављење спортом. Ова атлетска такмичења временом су постала традиционална и одржавана су сваке године уз велики број такмичара и огромну посећеност.[8]

Долазак Радивоја Миловановића, војно санитетског референта у болницу Дринске дивизије 1927. године представља прекретницу у организовању атлетског спорта у Ваљеву.[9] Као активни атлетичар Миловановић се прикључио раду Соколског друштва, а затим и набавио неопходне реквизите попут кугле,

[5] Ваљево је 1919.године имало око 8000 становника

[6] Међуопштински историјски архив Ваљево фонд Б.2.373. Зоран Трипковић (1933-2007), кутија инвентарни број 23

[7] Од садашњег Казненог поправног завода, до улице Мајора Илића број 24

[8] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

[9] Поред тога што је водио бригу о развоју атлетике у Ваљеву, Радивоје Миловановић је остваривао успехе и као такмичар. На атлетском првенству војске на свесоколском слету Југославије за освојено друго место у бацању кугле награђен је сребрним сатом и статуом победника. На првенству Соколске жупе у Београду заузео је треће место. На Покрајинском слету у Сплиту освојио је прво место у лакатлетици 1931. године. Заузео је треће место у бацању копља на првенству Сокола Југославије 1933. године, а на истом такмичењу наредне године осваја треће место у бацању кугле и копља. На првенству Соколске жупе Београд 1935. године у Панчеву био је првак у бацању копља, диска и кугле.

диска и копља. Својим свакодневним залагањем и популаризацијом атлетике успео је да привуче велики број омладине.[10] За кратко време формиране су прве атлетске секције при Радничком спортском друштву „Будућност“. У Пољопривредној школи основао је лакоатлетску секцију у којој су се истицале Марица Турк и Марија Љумовић, вероватно прве ваљевске атлетичарке. Резултат његовог рада видљив је већ маја месеца 1927. године када је одржан жупски слет у Београду на којем је учествовала група од 13 ваљевских атлетичара. Најбољи резултат постигао је Милорад Стефановић који је у скоку у даљ са резултатом 255 центиметара био трећи.[11]

Све до 1929. године тренинзи су одржавани на „Пећини“, након чега је отворено ново игралиште код „Шаргића кафане“ што је у многоме олакшало рад ваљевским атлетичарима. У наредним годинама постизани су све бољи резултати, а атлетика је била све популарнија. У прилог томе говори и податак да је на свесоколском слету у Београду 1930. године учествовало 111 такмичара из Ваљева, којима је одато признање за масовност и за постигнуте резултате у појединим дисциплинама.[12] Одржан је и јавни час атлетских десциплина свих категорија у јулу 1931. године у Ваљеву. На овом такмичењу по први пут учешће су узеле и женске екипе.[13]

У 1931. години ваљевски атлетичари учествовали су на такмичењима у Београду и Сплиту. На атлетском првенству Југославије августа 1933. године у Љубљани учествовало је 14 атлетичара из Ваљева. Активности се настављају и у 1934. години када је атлетска секција СК „Будућност“ организовала митинг, на којем су учествовали атлетичари Београдског спортског клуба (БСК). Укупно је учествовало 27 такмичара, 12 из Београда и 15 из Ваљева. У укупном пласману победила је екипа БСК, док су

[10] Н. Ранисављевић, Соколско друштво Ваљево – Ваљево (1906-1941) 1933-1941. историјска белешка, Гласник МИАВ број 50, Ваљево 2016, стр 259

[11] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

[12] Глас Ваљева, Ваљево 1930, бр. 18 стр. 2

[13] Омладинке су се бавиле атлектиком најдаље до 18 година старости, када су са завршетком средње школе престајале да тренирају и учествују на такмичењима.

Ваљевци били бољи у три дисциплине, Димитрије Губеревац у скоку у вис, а Радивоје Миловановић у дисциплинама бацања кугле и копља. Након овог такмичења СК „Будућност“ је послала захтев Атлетском савезу Југославије у Загребу за регистрацију атлетске секције.[14] У Панчеву је 1935. године одржано атлетско првенство Београдске жупе.[15] Из Ваљева су учествовале две групе од по 15 такмичара. Обе екипе освојиле су друга места, што је био велики успех. Исте године на смотри ваљевских сокола 10. новембра, у организацији Радивоја Миловановића, организована је у Ваљеву прва штафетна трка 6x200 метара, на којој је победила Пољопривредна школа.[16]

У периоду од 1933. године па све до Априлског рата поред Радивоја Миловановића било је више ваљевских атлетичара који су се истицали запаженим разултатима. Међу најбољима били су Љубинко Ивановић, Обрад Бутулија, Ратомир Вујић, Сава Јерминов. Један од најмлађих и најуспешнијих био је Слободан Јевтић који је био међу 10 најбољих спринтера на 100 метара у Југославији са резултатом 11,3 секунде. Атлетичар Аљоша Симеуновић је на окружном атлетском такмичењу у Београду 1939. године заузео друго место, након чега је прешао у атлетску секцију БСК у Београду.[17]

Поред званичних атлетских такмичења тих година била је популарна дисциплина пешачења. У организованим групама или појединачно ишло се до извора реке Градац, Јовање, Лесковица, Дивчибара и других ваљевских планина. У пешачким дисциплинама, посебно се истицао Злата Петковић.

Пораз Југославије у Априлском рату 1941. године и разбијање њене територије на више окупационих зона утицало је и на развој спорта. Сем фудбалских утакмица, активности у осталим спортским гранама готово да нису ни постојале. Забележено је само да је 17. октобра 1943. године одржан тромеч у лакоатлетици између екипа Гимназије, ВСК-а и Националне службе. Том

[14] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

[15] Лист „Дан“ , Нови сад, 24.10.1935. стр 6

[16] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

[17] Исто

приликом одржане су трке на 100, 200, 400, 1000 метара и такмичења у скоковима у даљ и вис.[18]

Након ослобођења Ваљева 15. септембра 1944. године отпочеле су велике акције за обнову града и оживљавање низа политичких, културних и спортских активности. Спортске гране се развијају убрзаним током, тако да су након ослобођења града организовани бројни кросеви, разноврсна такмичења у школама, предузећима, селима и при јединицама Југословенске армије. Атлетске секције се формирају при фискултурним друштвима „Будућност“, „Напред“ и Војно-техничког завода (Крушик).[19] Прво послератно спортско такмичење за првенство Србије одржано је у Ваљеву 12. августа 1945. Године. На њему су учествовали представници три округа, Београдског, Нишког и Ваљевског.[20] Ваљевски атлетичари освојили су прва места у дисциплинама: бацање бомбе Љубица Трипковић, бацање кугле и скок у вис Марија Радосављевић, трка на 400 метара Милорад Величковић, трка на 800 метара Павле Марић, бацање бомбе Верољуб Спасојевић, док је Драган Ђурић заузео друго место у скоку у даљ. Са постигнутим резултатима у појединачној конкуренцији Ваљевци су освојили друго место у екипном пласману, иза атлетске екипе Београда.[21]

Атлетичари из Ваљева учествовали су и на окружном такмичењу у Обреновцу 1946. године, где су заузели треће место у екипној конкуренцији. О популарности ове спортске гране у граду говори и податак да је на савезном слету у Београду 1947. године Ваљево имало представнике у свим атлетским дисциплинама мушких и женских екипа. Из популарности, масовности и квалитетног рада стварали су се врхински атлетичари. Марија Радосављевић је 1947. године била двострука првакиња Србије и Југославије, и државна рекордерка у дисциплини бацања кугле и копља. На балканским играма у Букурешту освојила је златну

[18] Недељник „Напред“, број 1941, Ваљево 4. април 1986. године, стр. 19

[19] У екипи“ Напред“ каријеру је започела будућа репрезентативка Марија Радосављевић

[20] Лист „Борба“, Загреб 21.06.1945.

[21] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

медаљу у дисциплини бацања кугле, а бронзану у бацању копља. Врхунац њене каријере је учешће на Олимпијским играма 1948. године у Лондону и 1952. године у Хелсинкију где је у дисциплини бацања кугле заузела 7. место.[22] Ваљевски студент Петар Пецељ је 1948. године исказао велики таленат у спринтерским дисциплинама. Врло брзо постао је репрезантативац и државни рекордер у спринту на 100 и 200 метара. На првенству Европе у Бриселу 1950. године заузео је 6. место на 100 метара са резултатом 10,8 секунди.

У циљу унапређења атлетике у Ваљеву обједињене су атлетске секције „Будућности“ и „Крушика“ 1950. године, од када су наступале под именом „Крушик“.[23] Ова сарадња није била успешна. Мушка и женска екипа су 1951. године учествовале у квалификацијама за Српску лигу, али није успела да се пласира у виши ранг. Након тога долази до застоја у развоју ваљевске атлетике.

Поновни успон атлетике у Ваљеву почиње 29. августа 1953. године када је на ушћу реке Градац у Колубару предузеће „Крушик“ отворило и предало стадион на коришћење спортском друштву „Раднички“. Стадион је имао травнати фудбалски терен са првом правом атлетском стазом, јамама за скокове, бацалиштима за бомбу, диск, копље, а набављени су и најсавременији реквизити. Истог месеца оснива се и атлетска секција при спортском друштву „Раднички“.[24] За тренера је изабран Мирослав Милићевић. На атлетском првенству Србије 1955. године учествовало је 30 екипа међу којима је био и Атлетски клуб „Раднички“. У екипном пласману екипа „Радничког“ заузела је 3. место.

Од 1955. године до 1959. године у Ваљеву стасава нова генерација атлетичара: Станиша Јакић у спринту, Бранислав Муњић, Света Кашиковић, Предраг Новаковић у дисциплинама скок у даљ, троскок и скок у вис. Ту су и Предраг Сретеновић, Владан Радосављевић у дисциплинама бацање кугле, диска и копља, Томислав Никић, Љубисав Бранковић, Паун Јовановић, средње

[22] З. Трипковић, Ваљевски спорт, стр 49

[23] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

[24] Исто

пруге 800-3000 метара и други. Из ове генерације велики број атлетичара је касније наступао за најбоље клубове из Београда.

Ваљево се показало и као одличан организатор великих атлетских такмичења. Првих дана јуна 1955. године било је домаћин Десетог првенства ЈНА у атлетици, након чега је састављена репрезентација војске за Балкански шампионат војних екипа. Две године касније 7. јула 1957. године Ваљево је било организатор „Седмојулског критеријума", традиционалног савезног такмичења женских репрезантација Србије, Хрватске и Словеније, на којем су наступале најбоље атлетичарке у земљи. Истог дана наступале су и мушке екипе „Партизана" и „Црвене Звезде" из Београда, као и екипе из Ваљева, Шапца, Горњег Милановца и других места. Стадион Радничког је специјално преуређен за ово такмичење.[25]

У Српски атлетски савез примљена су два спортска радника из Ваљева. Милићевић Мирослав испред среског савеза спортова и Бајић Драгутин као представник СД „Раднички".[26] Својим ангажовањем од атлетског савеза добили су средства за набавку атлетске опреме (штоперице, мотке за скок у вис, сталке за вис, кугле, кладива, копља и дискове). Од добијених средстава набављају се и нове тренерке, спринтерице и дресови за такмичаре.

На Среском атлетском првенству 1958. године, атлетичари „Радничког" били су трећи, иза атлетских екипа „Душановца" и ДТВ „Партизан". Исте године одржана је прва ноћна трка улицама града на 1500 метара у којој је победио Петронијe Митровић, ученик Пољопривредне школе. Такмичење под називом „Седмојулски критеријум" поново је организовано у Ваљеву у оквиру којег је одржано првенство Србије за жене и мушкарце. Учествовало је укупно 167 атлетичара и атлетичарки из 14 екипа. У екипном пласману победу је однела екипа „Црвене Звезде". Од ваљевских атлетичара истакао се Владан Радосављевић, који је заузео друго место у петобоју.[27]

[25] Напред, број 2527, Ваљево 4. јул 1997, стр 19

[26] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

[27] Напред, број 512, Ваљево 11. јул 1958, стр 6

Спајањем СД „Будућност“ и СД „Раднички“ августа 1959. године настаје СД „Металац“ у којем наставља са радом атлетска секција. За тренера је постављен 1960. године ветеран Станиша Јакић. Почиње се са подмлађивањем атлетског кадра, јер су многи атлетичари напустили Ваљево и отишли у клубове прве лиге, највише у АК „Партизан“ и АК „Црвена Звезда“. Ради омасовљавања и привлачења младих да се баве атлетиком организују се бројна такмичења основних и средњих школа. Овај систем је брзо дао резултате. На омладинском првенству Србије 1961. године у Новом Саду, екипа „Металца“ осваја прво место.[28] На крају те сезоне екипа овог клуба је најбоља у лиги зоне, а у „Б“ програму заузима девето у Србији, што се тада сматрало за велики успех.

Поред клупских успеха, ваљевске школе су учествовале на бројним градским, републичким и савезним такмичењима у атлетици, где су имали запажене разултате. Основна школа „Миша Дудић“, учествовала је на републичком такмичењу 1967. године, на којем је освојила прво место, и на тај начин изборила право да учествује на савезном такмичењу. Савезно такмичење организовано је у Сарајеву исте године. Учесвовало је 8 школа из свих република и покрајна. У великој конкуренцији екипа ОШ „Миша Дудић“ заузела је прво место. И наредних година ова школа осваја је шест пута прва места на републичким такмичењима. Године 1969. екипа ОШ „Андра Савчић“ освојила је друго место на републичком такмичењу у Новом Саду. Исте године на савезном такмичењу у Сплиту освојено је друго место у конкуренцији 12 екипа из свих република.[29] Из овога се може закључити да су школе давале највећи допринос развоју и унапређењу атлетике у граду, а из њихових редова је регрутован најбољи кадар за атлетски клуб.

На Скупштини АК „Металац“ одржаној 1972. године изабрано је ново руководство, а дужност тренера преузео је Владислав Марковић – Хари, некадашњи члан клуба.[30] Започео је рад са

[28] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

[29] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

[30] З. Трипковић, Ваљевски спорт, стр 69

новом генерацијом атлетичара и већ 1973. године, са мушком и женском екипом, укључује се у Прву лигу Западне Србије, у којој се такмиче Титово Ужице, Чачак, Краљево, Крагујевац, Светозарево, Шабац, Обреновац и „21 мај“ из Раковице. На крају такмичарске сезоне АК „Металац“ заузима четврто место у мушкој и женској конкуренцији, а наредне године треће место. Од 1975. године клуб учествује на кросу „Политике“, „Борбе“, и Белом кросу. На кросу „Политике“ АК „Металац“ освојио је шест златних и две сребрне медаље, што је био најбољи резултат у земљи.[31] У овом периоду најбоље резултате постизали су Љубивоје Тешић, Милован Живковић, Зоран Јеремић, Југослав Кандић, Ненад Кузмановић, Драган Минић, а у женској конкуренцији Дивна Марић, Дана Милинковић и Љиљана Симић. У овом периоду АК „Металац“ постизао је високе резултате на такмичењима градова, куповима и другим атлетским сусретима.

У периоду 1973-1977. године осам атлетичара АК „Металац“ прешло је у клубове прве лиге, што говори о озбиљном системском раду. Велике заслуге за успехе имао је тренер Владислав Марковић – Хари.

ВАЉЕВСКИ АТЛЕТИЧАРИ:

- **Светислав Јовановић – Перец,** по занимању машински техничар, радио је у Институту за испитивање материјала СР Србије. Од 1945. Године био је члан спортског актива Војно – теничког завода Ваљево и АК „Раднички“ за који је наступао више од 80 пута. Био је члан АК „Црвена Звезда“ Београд од 1948-1956. године, за коју је наступао на преко 300 такмичења. За репрезентацију Југославије наступао је пет пута. Најбоље резултате постизао је на тркама 2000, 5000 и 10 000 метара. Као члан репрезенатације учествовао је и на кросу Нација у Паризу 1953. Године.[32]
- **Марија Радосављевић,** радила је као радио техничар у Радио Београду. Пре него што је почела да се бави атлетиком иг-

[31] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

[32] Напред, број 1570, Ваљево, 23 фебруар 1979, стр 19

рала је фудбал и била је члан Соколског друштва. У дресу ФД „Напред“ са 19 година, освојила је првенство Србије у дисциплинама бацање кугле и скок у вис 1946. године. Следеће године 1947. као чланица ДФ „Будућност“ била је двоструки првак Србије и Југославије у дисциплинама бацање кугле и копља. На Балканским играма у Букурешту освојила је златну медаљу у дисциплини бацање кугле, а бронзану у бацању копља. На Олимпијским играма у Лондону 1948. године, заузела је седмо место (12,35 метара). Након Олимпијаде из Ваљева одлази за Београд где је наступала за АК „Црвена Звезда“. У периоду 1947-1952. године седам пута је обарала југословенски рекорд у дициплини бацање кугле. За најбољу атлетичарку Југославије проглашена је 1949. године. На Европском првенству у Бриселу 1950. године заузела је шесто место у дисциплини бацање кугле (12,75 метара), а седмо место у дисциплини бацање копља (42,43 метара). Учествовала је и на наредним Олимпијским играма у Хелсинкију где је поновила успех из 1948. године. „Спортске новости“ у Загребу прогласиле су је за најбољу спортисткињу Југославије. На првенству Европе у Берну 1954. године заузела је шесто место у дисциплини бацање кугле (13,71 метара). Наступала је за репрезентацију Југославије 22 пута.[33]

- **Радослав Раде Пејурковић,** по занимању инжењер. Обављао је функцију диретора у ООУР за производњу и транспортовање топлоте у Сарајеву. Био је члан спортског актива ВЗТ и АК „Раднички“ од 1945. године, за који је наступао више од 70 пута, такође један је од оснивача АК „Раднички“ Ваљево. На такмичењима школа, градова и металаца Србије постизао је одличне резултате на 100 (11,2 сек) и 200 метара (23 сек). Једно време био је члан АК „Сарајево“ и његов дугогодишњи председник. Конструктор је низа мерних инструмената у атлетици, који су први пут употребљени на атлетском првенсту Европе одржаном у Београду 1962. године, а користили су се и на балканским играма и на олимпијади у Мексику 1968. године.[34]

[33] Напред, број 2558, Ваљево 6. фебруар 1998, стр 19

[34] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

- **Богољуб Илић – Зец,** по занимању машински инжењер. Радио је у Војно – техничком институту Београд. Био је члан је АК „Раднички“ од 1947. године, за који је наступао више од 120 пута. Поред многобројних добрих резултата, на првенству металаца Србије 1949. године освојио је прво место у дисциплинама бацање кугла и диска и проглашен је за најбољег спортисту игара. Био је члан АК „Црвена Звезда“ Београд од 1950. године за коју је наступао преко 250 пута. Најбољи резултат постиже у дисциплини бацање кладива (53,35 метара), што је био трећи најбољи резултат у Југославији свих времена. Учесник је међународног атлетског митинга 1953. и 1955. године у Атини на којем је освојио прво место у дисцилини бацање кладива.[35]
- **Чедомир Томашевић,** капетан ЈНА, био је један од првих чланова Спортског актива „Крушик“ и АК „Раднички“. Учесник на преко 80 градских, окружних, републичких и савезних атлетских такмичења, на којима је постизао изванредне разултате на тркама 3000, 5000 и 10 000 метара и бацању бомбе (76 метара). Једини Ваљевац који је учествовао на маратону у Титовом Ужицу, где је освојио треће место у конкуренцији најбољих југословенских атлетичара. Наступао је и за АК „Сарајево“.[36]
- **Бранислав Муњић,** по занимању професор физичког васпитања. Радио је у Југословенском заводу за физичку културу у Београду. Био је члан АК „Раднички“ Ваљево 1955-1958. године за који је наступао преко 150 пута. Након преласка у Београд, за АК „Црвена Звезда“ такмичио се 15 година на 450 наступа. Као један од набољих петобојаца у земљи наступао је за репрезентацију Југославије, Србије и Београда 27 пута. Најбољи резултати су му скок у даљ (7,60 метара), троскок (15,40 метара) и скок у вис (190 центиметара). За АК Црвена Звезда“ наступао је на Европским шампионатима и другим важним интернационалним такмичењима. Касније је радио као тренер у дисциплини

[35] Напред, број 1570, Ваљево, 23 фебруар 1979, стр 19

[36] Исто

троскок. На стручном пољу дао је велики допринос развоју и унапређењу атлетског спорта.[37]

- **Света Кашиковић,** по занимању наставник физичког васпитања. Радио је у ОШ „Жикица Јовановић – Шпанац“. Био је члан је АК „Раднички“ 1950-1953. године, за који је наступао на преко 80 такмичења. У периоду од 1953. до 1956. године наступао је за АК „Партизан“ Београд на преко 70 такмичења и за АК „Црвена Звезда“ Београд у периоду 1956-1958. године на око 50 такмичења. Најбоље резултате имао је у дисциплинама скок у даљ (7,45 метара) и троскок (14,60 метара). Наступао је за рапрезентацију Југославије, Србије, Београда и Студентску репрезентацију Југославије.[38]
- **Предраг – Драган Новаковић,** по занимању архитекта. Радио је у самоуправној интересној заједници становања. Био је члан АК „Металац и АК „Раднички“ у периоду 1956-1961, за које је наступао на преко 140 такмичења. Године 1961. прешао је у АК „Партизан“ Београд, за који је наступао на око 120 такмичења. Такмичио се у дициплини скок у вис и са резултатом 185 центиметра освојио је треће место у Србији. На појединачном првенству Југославије прескочио је границу 193 центиметра, што му је био лични рекорд.[39]
- **Милован Плавшић,** по занимању КВ машинбравар, радио је у предузећу „Крушик“. Био је члан је спортског актива ВЗТ и АК „Раднички“ у периоду 1946-1950. године, за који је имао преко 180 наступа. Учесник је атлетских такмичења градских, окружних, републичких и савезних у дисциплинама 800 и 1500 метара. На првенству Србије у Крагујевцу 1949. године заузео је прво место и један је од најзаслужнијих што је екипа Ваљева у конкуренцији 19 градова у укупном пласману освојила друго место. На државном првенству 1950. године, одржаном у Београду на Хиподрому код Цареве ћуприје, освојио је 18. место у кон-

[37] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

[38] Напред, број 1570, Ваљево, 23 фебруар 1979, стр 19

[39] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

куренцији од 600 такмичара. За време служења војног рока у ваздухопловству учествовао је на два првенства ЈНА, где је два пута освојио друго место у трци на 800 метара. Био је члан је АК „Војводина“ 1950 -1952. године, за коју је имао преко 50 наступа.[40]

- **Мирослав Новаковић,** по занимању грађевински инжењер. За АК „Металац“ наступао је на преко 70 такмичења. Био је члан АК „Партизан“ Београд од 1961. године, где је наступао на око 60 такмичења. Најбоље резултате постизао је у дисциплинама 100 метара (11 секунди), 200 метара (23,4 секунде) и 400 метара (51,2 секунде). Са овим резултатима био је међу пет најбољих атлетичара у земљи.[41]
- **Предраг Сретеновић – Пеца,** по занимању адвокат. Био је члан АК „Раднички“ за који је наступао око 150 пута у периоду 1953 – 1957. године. У дисциплини бацања кугле био је вишеструки првак Србије, а најбољи разултат му је 15,10 метара. На Шумадијским спортским играма постизао је најбоље резултате као апсолутни рекордер. Наступао је око 30 пута за АК „Црвена Звезда“ Београд 1957-1959. године.[42]
- **Милан Бајић,** по занимању лекар. Радио је у Београду. За АК „Раднички“ Ваљево наступао је у периоду 1955-1958. године на око 100 такмичења. Најбоље резултате постизао је на средњопругашким стазама на 1500, 3000 и 5000 метара. Као члан „АК „Партизан“ Београд наступао је преко 200 пута 1958-1962. године. По завршетку каријере радио је као учитељ атлетичара АК „Партизан“ Београд.[43]
- **Сретан Котарац,** по занимању инжењер шумарства. Радио је у Београду. Био је члан АК „Металац“ 1969-1972. за који је наступао око 60 пута. Учествовао је на јуниорском првенству Југославије 1970. године у Цељу, где је у петобоју заузео треће место. За АК „Црвена Звезда“ Београд такмичио се од 1972. године, наступивши преко 200 пута. Најбоље

[40] Напред, број 1571, Ваљево, 2 март 1979, стр 19

[41] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

[42] Исто

[43] Напред, број 1571, Ваљево, 2 март 1979, стр 19

разултате имао је у дисциплинама скок у даљ (7,77 метара) и троскоку (15,60 метара). Бранио је боје АК „Црвена Звезда“ Београд у Купу шамиона 1975. и 1976. године. Наступао је 19 пута за репрезентације Југославије, Србије и Београда.[44]

- **Љубивоје Тешић,** по занимању лекар. Радио је у Београду. Наступао је преко 90 пута за АК „Металац“ 1970-1972. године, затим прелази у АК „Црвена Звезда“ Београд за коју је наступао више од 200 пута. Учествовао је на савезним и интернационалним такмичењима. У Купу шампиона учествовао је 1975. године. Најбоље разултате (омладински првак Србије) постизао је на средњопругашким тркама на 1000, 1500 и 2000 метара.[45]
- **Драган Поњевић,** био је члан АК „Металац“ 1970-1973. године за који је имао 114 наступа. Постигао је врхунске резултате на пионирским и јуниорским такмичењима у дисциплинама бацање кугле и диска. На првенству државе за пионире у Сплиту у дисциплини бацање кугле освојио је прво место. Прво место освојио је и на јуниорском првенству Србије у Београду у дисциплини бацање кугле. На појединачном јуниорском првенству Србије у Новом Саду у истој дисциплини освојио је прво место, а у бацању диска друго. У наступу за репрезентацију Србије у Темишвару у бацању кугле и диска освојио је прва места. Освојио је 15 златних, сребрних и бронзаних медаља на републичким, савезним и интернационалним такмичењима. У дисциплини бацање кугле постигао је у то време други најбољи јуниорски резултат свих времена у Југославији. Из АК „Металац“ прешао је у АК „Партизан“ Београд 1973. године.[46]
- **Милован Живковић,** по занимању машинбравар. Наступао је за АК „Металац“ око 150 пута у периоду 1971-1975. године. За јуниорску репрезентацију Југославије наступао је четири пута. Био је троструки првак Србије у дисциплини

[44] Исто

[45] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

[46] Напред, број 1571, Ваљево, 2 март 1979, стр 19

на 1000 метара, а вицешампион Југославије у дисциплинама на 800 и 1000 метара 1974. године. Традиционални крос „Политика“ освајао је пет пута, а на кросу „Борбе“ једном осваја прво место, а једном друго. Републичке кросове освајао је 1973. и 1974. године. Од 1976. године члан је АК „Црвена Звезда“ Београд.[47]

- **Миломир Стефановић,** радио је у ДП „Србијанка“. Био је члан АК „Раднички“ и АК „Металац“ од 1953. године. Више од 25 године учествовао је на градским, републичким и савезним такмичењима. Најбоље резултате постизао је у средњопругашким и другопругашким дисциплинама на 1500, 3000, 5000 и 10000 метара. Од 1969. године највише учествује на маратонским такмичењима. Три пута је учествовао на трци поводом Дана ослобођење Београда (стаза 33 400 метара). На маратону „Кадињача“ (стаза 28 000 метара) учествовао је девет пута. Учествовао је и у трци „Ослобођења Лудбега“ (стаза 24 000 метара) код Вараждина, где је стигао 11. од 56 такмичара. На трци поводом Дана ослобођења Краљева (стаза 22 000 метара) стигао је 14. од 30 такмичара. Након навршених 45 година живота и даље се активно бавио атлетиком.[48]
- **Станиша Јакић,** радио је као службеник у предузећу „Градац“. Био је члан АК „Раднички“ и АК „Металац“ 1954-1964. године. У том периоду имао је око 300 наступа на градским, републичким и савезним такмичењима. Био је првак Србије у спринту на 100 метара са резултатом 10,8 секунди и члан југословенске екипе у штафети 4x100 метара. Након такмичарске каријере радио је дуго година као тренер АК „Металац“, касније као секретар клуба. Регрутовао је и тренирао велики број младих атлетичара, који су постизали велике резултате. За две деценије активности два пута се налазио на листи најбољих спортиста града Ваљева.[49]

[47] Исто

[48] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

[49] Исто

- **Владан Радосављевић,** по занимању наставник физичког васпитања. Радио је у предузећу „Балканија“. Имао је преко 180 наступа за АК „Раднички“ и АК „Металац“ 1950-1965. године. Најбоље резултате постизао је у петобоју. На републичком слету у Крагујевцу 1956. године заузео је треће место у петобоју, а на првенству ЈНА 1961. године заузео је треће место у дисциплини бацање кугле и пето у дисциплини бацање диска. Дао је знатан допринос развоју атлетике у граду, како кроз рад у ОШ „Миша Дудић“ тако и у клубу као члан управе.[50]
- **Владислав Марковић – Хари,** радио је у Општинском суду у Ваљеву. За АК „Металац“ наступао је 125 пута у периоду 1960-1963. године. Забележио је 8 наступа и за јуниорску репрезентацију Југославије. Посебно је постигао запажене резултате против јуниорских атлетских репрезентација Италије, Чехословачке и Бугарске. Најбоље резултате правио је на средњепругашким дисциплинама на 1000 и 1500 метара. Радио је као тренер у АК „Металац“ од 1972. године. Под његовим вођством АК „Металац“ из годину у годину је бележио све боље резултате, а његовом заслугом у наредним деценијама велики број младих људи бавило се атлетиком. Многи од њих постизали су врхунске резултате у бројним атлетским дисциплинама.[51]
- **Љубодраг Продановић,** по занимњу пољопривредни техничар. Радио је у предузећу „Стрела“. Био је члан АК „Металац“ 1964-1972. године за који је наступао око 180 пута. Најбоље резултате постизао је у спринтерским дисциплинама, као омладински првак Србије на 100 метара (10,9 секунди) и 200 метара (22,1 секунде). Учествовао је и на штафетним тркама 4х100 метара.[52]
- **Душко Куновац,** радио је у предузећу „Крушик“. За АК „Металац“ наступао је око 180 пута у периоду 1964-1972. године. Био је пионирски првак Југославије на 60 метара

[50] Напред, број 1572, Ваљево, 9 март 1979, стр 19

[51] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

[52] Напред, број 1572, Ваљево, 9 март 1979, стр 19

(7,1 секунди). Освојио је прво место на омладинском првенству Србије и треће место на омладинском првенству Југославије у петобоју.[53]

- **Иван Дасовић,** по занимању инжењер, радио је у предузећу „Крушик“. Био је члан АК „Металац“ 1967-1973. године за који је наступао више од 160 пута. На савезоном финалном првенству основних школа у Сплиту у пионирској конкуренцији поставио је рекорд и освојио прво место у трци на 400 метара. У лиги ниже Србије био је вишегодишњи првак у тркама на 400 метара. Као члан омладинске репрезентације Југославије учествовао је на малој олимпијади у Риму 1970. године.[54]
- **Зоран Јеремић,** по занимању машинбравар. Наступао је за АК „Металац“ од 1973. године. До 1980. године забележио је 124 наступа. Након само две године рада и тамкмичења постао је вицешампион на савезном такмичењу јуниора у Велењу. Најбоље резултате постизао је у средњопругашким дисциплинама на 1000 и 3000 метара.[55]
- **Пантелија Новаковић,** по занимању пољопривредни техничар. Наступао је за АК „Металац“ више од 90 пута 1960-1963. године. Најбоље резултате постизао је на тркама 400 метара и дисциплини скок у даљ. Прелази у АК „Црвена Звезда“ Београд 1964. године за коју је наступао 20 пута.[56]
- **Милосав Ристић,** по занимању машинбравар. Радио је у Београду. За АК „Металац“ наступао је око 30 пута 1962-1963. године. Такмичио се на 100, 1500 и 3000 метара у стиплчезу.[57] Члан је АК „Црвена Звезда“ од 1964. године, а касније прелази у АК „Партизан“. За београдске клубове имао је око 75. наступа.[58]

[53] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

[54] Напред, број 1572, Ваљево, 9 март 1979, стр 19

[55] Исто

[56] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

[57] Израз стиплчез односи се на атлетску дисциплину 3000 метара са препонама

[58] Напред, број 1573, Ваљево, 16 март 1979, стр 19

- **Љиљана Симић,** бивша ученица Образовно пољопривредног центра „Бора Атанацковић“. Од 1975. до 1980. године наступала је за АК „Металац“ више од 70 пута. Најбоље резултате постизала је у тркама на 600 и 800 метара. Била је учесница Кроса „Политике“, „Борбе“ и „Практичне жене“ на 800 и 1500 метара на којима је заузимала од 3. до 7. места. У својим дисциплинама освојила је друга места на републичким такмичењима. До 1980. године освојила је 7 медаља, а 3 пута је била чланица јуниорске репрезентације Југославије.[59]
- **Даница Милинковић,** завршила је Техничку школу у Ваљеву. Била је члан је АК „Металац“ од 1975. године за који је имала више од 70 наступа. У 1977. години постала је јуниорски првак Србије на 600 метара (1:38,00) и 800 метара (2:21,00). Учествовала је на кросу „Борбе“ и „Политике“. До 1980. године освојила је 10 медаља.[60]
- **Миланка Симић,** бивша ученица Образоног центра „Бора Атанацковић“. Као чланица АК „Металац“ од 1977. године наступала је на кросевима „Политике“. За АК „Металац до 1980. године имала је око 50 наступа. Најбоље резултате постизала је у спринту на 100 метара, штафети 4х100 метара и 800 метара. До 1980. године освојила је две медаље.[61]

РЕЗИМЕ

У периоду од скоро осам деценија Ваљево је дало значајан допринос развоју, унапређењу и омасовљењу атлетског спорта, што потврђује учешће ваљевских атлетичара на многобројним такмичењима од општинских и републичких до савезних и интернационалних. Поред рада клубова, чији су чланови проглашавани за најбоље спортисте града, сваке године организовала су се све масовнија атлетска такмичења у школама, друштвима за физичку културу радних организација, сеоским спортским играма итд. На атлетским такмичењима у циљу што бољег унапређења атлетике Савез организација за физичку културу увео је нове активности као што су „Трка 1000 радника“, „Ноћна првомајска трка“, „Трке ослобођења“, „Трка 1000 вој-

[59] МИАВ, фонд Зорана Трипковића, кут инв бр 23

[60] Исто

[61] Напред, број 1573, Ваљево, 16 март 1979, стр 19

ника – 1000 омладинаца“ на којој је 1978. године учествовало 4637 такмичара. И поред тога што је примарни циљ ових трка била државна пропаганда, оне су у многоме допринеле развоју атлетике. Из активности захваћене на широком фронту, ваљевска атлетика регрутовала је плејаду најбољих југословенских атлетичара, који су бранили боје Југословенске репрезентације 114 пута, репрезентације Србије 53, репрезентације Београда 17 и Студенстске репрезентације 16 пута. Такође, ваљевски атлетичари учествовали су на Балканским атлетским првенствима 12 пута, Европским првенствима 9 и Олимпијадама 5 пута. За клубове Прве лиге наступали су 3107 пута. Наведени подаци одсликавају утицај и допринос ваљевских атлетичара на развој овог спорта у Југославији.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори:

– Међуопштински историјски архив Ваљево фонд Б.2.373. Зоран Трипковић (1933-2007), кутија инвентарни број 23

Литература:

– Зоран Трипковић, Спорт у Ваљеву (1870-1990), Ваљево 1995.
– Историографски часопис „Гласник“, број 25, Зоран Трипковић, Гимнастика телесно и војно вежбање у Ваљевској гимназији, Ваљево 1990.
– Историографски часопис „Гласник“ број 50, Никола Ранисављевић, Соколско друштво Ваљево – Ваљево (1906-1941) 1933-1941. историјска белешка, Ваљево 2016

Штампа:

– Лист Глас Ваљева, Ваљево 1930, бр. 18
– Лист „Дан“ , Нови сад, 24.10.1935
– Недељник „Напред“, године 1958, 1979, 1986, 1997, 1998, бројеви 512, 1570-1573, 1941, 2527, 2558
– Лист „Борба“, Загреб 21.06.1945.

Бојана Савчић
Међуопштински историјски архив Ваљево
Ваљево

ЈЕДНА ПРИЧА ТРАГИЧНОГ ДОБА ПЕТРОВИЋИ ИЗ ВУЈИНОВАЧЕ

Рачунање губитака на породичном нивоу врло ретко је, готово никада, било у средишту истраживања ратних страдања, односно настојања да се утврди број жртава и страдалих у ратовима. Изузетак представља романсирана историографија, у којој су главни јунаци несумњиво настајали сабирањем судбина мноштва стварних страдалника. Цифре о којима се говорило већ по завршетку Првог светског рата, како у извештајима које су државе учеснице износиле на мировним конференцијама, тако и у каснијим анализама, биле су само бројке, неретко великог распона.[1] Насупрот томе, захваљујући личном залагању појединаца и њиховом дугогодишњем раду на прикупљању података, бројеви су коначно почели да добијају имена, а имена породичне везе.

О општим демографским приликама у Ваљевском округу за време Првог светског рата већ је писано у историографији.[2] Колики су били људски губици у првим годинама рата у самом Ваљеву, довољно говори податак да је удео жена у њему 1916. године највише порастао у укупном становништву у поређењу са другим градским срединама у Србији.[3] О резултатима истраживања Милорада Радојчића објављеним у књизи „Да се не за-

[1] В. Ђурић, *Ратне жртве и страдали Краљевине Србије у Великом рату 1914-1918. години,* Гласник МИАВ бр. 56, Ваљево 2022, стр. 23-39

[2] Б. Младеновић, *Породица у Србији у Првом светском рату*, Историјски институт, Београд 2006, 31–37.

[3] Удео жена у Ваљеву порастао је за 22.4%, док је у Београду то повећање износило 20.3%, види: исто, 44.

бораве, Ваљевци у ратовима 1912-1918. – поменик ратним жртвама“ такође је писано.[4] Статистички преглед података који је овом приликом представљен, сигурно ће бити од великог значаја за неко касније поновно утврђивање броја жртава. Осим о људским жртвама, у историографији је писано и о материјалном страдању становништва ваљевског краја за време Првог светског рата.[5] Посебну пажњу како мемоариста, тако и историчара, изазвало је страдање становништва од заразних болести, попут тифуса (пегавца), који није заобишао ни ваљевски крај. У многим мемоарским списима забележена су потресна сведочанства о бројним жртвама ове болести међу војницима и цивилним становништвом. Тако је Катарина Клара Штурценегер, швајцарска новинарка и болничарка која је током 1914. и 1915. године боравила у Србији, у својим сећањима забележила:

„Али онда настаде рђаво време, земља се претвори у мочвару. У Ваљеву избио тифус, изазван стотинама лешева које су Аустријанци, у своме ружном повлачењу, били оставили несахрањене. Епидемија је била жестока: сви они који су још могли да беже учинили су то, и проширили болест по целој земљи... Болест је продрла у све слојеве становништва.“[6]

О жртвама тифуса у ваљевском крају сведоче и фондови ваљевског архива. На који начин архивска грађа може да помогне у реконструкцији историје једне породице, показује следећи пример. Решавање различитих захтева, попут издавања копија докумената, као и помагање истраживачима у проналажењу грађе, у истраживању података за израду родослова и слично, у архиву су иначе свакодневни послови. Ипак, један захтев разликовао се од оних свакодневних. У архив је дошао човек из Вујиноваче, који је трагао за именима својих предака умрлих у време епидемије тифуса 1915. године. Знао је само то да их је у породичној гробници укопано петоро. Желео је да им подигне споменик. Иако се небројено пута могло чути како су у време епидемије целе

[4] М. Милићевић, *Жртве града Ваљева у ратовима 1912-1918. године,* Гласник МИАВ бр. 58, Ваљево 2024, стр. 77-83.

[5] М. Исић, *Материјално страдање ваљевског становништва у Првом светском рату*, Ваљево 1996.

[6] Наведено у: Б. Младеновић, нав. дело, 155.

породице оболевале и умирале од пегавца, овај захтев навео нас је на можда прво конкретно истраживање овакве врсте. Први извор био је пописник Милорада Радојчића, из којег се већ могла наслутити размера трагедије породице Петровић из Вујиноваче.

Вујиновача је село надомак Ваљева, смештено на северном делу планине Јабланик, а по подацима пописа извршеног 1910. године имало је свега 679 житеља. На следећем попису, спроведеном 1916. године, тај број се смањио на 460.[7] У Радојчићевом пописнику жртава за период од 1912. до 1918. године забележено је 216 имена. Од овог броја, као узрок смрти страдалника у 61 случају наведен је тифус, у 80 друге болести (углавном богиње и шарлах), 32 житеља су преминула од непознате болести, а њих 38 настрадало је на ратишту.[8] Поред ових бројева, неколико њих се водило као нестало или умрло под неразјашњеним околностима. Ако у обзир узмемо податак да је у периоду од марта 1911. до јула 1915. године за село Вујиновача уписано осамдесет троје новорођенчади, онда је проценат страдалника далеко већи од оног који нам дају подаци из пописа.[9]

На страницама пописника за породицу Петровић стоје следећи подаци:

ПЕТРОВИЋ АРСЕН, стар 58 година, удовац, боловао од тифуса и преминуо 11. марта 1915. године у Вујиновачи.

ПЕТРОВИЋ Рајка КРУНИЈА, стара две године, оболела од тифуса и преминула 10. марта 1915. године у Вујиновачи.

---

[7] М. Радојчић, *Да се не забораве, Ваљевци у ратовима 1912-1918, поменик ратним жртвама*, Матична библиотека „Љубомир Ненадовић“ Ваљево, Међуопштински историјски архив Ваљево, 2022, стр. 270

[8] Према анализи М. Милићевића проценат страдалих војника и цивилног становништва за мионички и осечански крај и град Ваљево у многоме је другачији од података наведених за ово село (60:40 %). Уп. М. Милићевић, *Осечански крај у ратовима 1912-1918. Анализа губитака борачког и неборачког становништва,* Гласник МИАВ бр. 55, Ваљево 2021, стр. 89-96; Исти, *Жртве Миоичког краја у ратовима 1912-1918 – анализа губитака борачког и неборачког становништва,* Гласник МИАВ бр. 56, Ваљево 2022, стр. 129-137; Исти, *Жртве града Ваљева у ратовима 1912-1918. Године – Анализа губитака борачког и неборачког становништва,* Гласник МИАВ бр. 58, Ваљево 2024, стр. 77-83.

[9] МИАВ, Матична књига крштених Манастира Пустиња 1911-1915.

ПЕТРОВИЋ СИМАНА, рођена у Зарожју код Бајине Баште, стара 55 година, Арсенова супруга, оболела од тифуса и преминула 9. марта 1915. године у Вујиновачи.

ПЕТРОВИЋ Арсенија ЦВЕТА, стара 13 година, оболела од богиња и преминула 26. марта 1915. године у Вујиновачи.

ПЕТРОВИЋ ЦВЕТА, стара 20 година, Радојичина жена, преминула од богиња 26. марта 1915. године у Вујиновачи.

Највише недоумица настало је због различитих записа имена, јер на једном месту је уписано Арсен, док на другом стоји Арсеније. Исто важи и за имена Рајко и Радоица. Такође, требало је идентификовати две Цвете, приближних година, за које је уписан исти датум смрти. Увид у црквене матичне књиге Манастира Пустиња дао нам је јаснију слику и податке који су недостајали.

Арсеније (Арсен, Арсо) Петровић рођен је 17. марта 1860. године у Ребељу, од оца Ивка и мајке Милице. Када се тачно породица из Ребеља преселила у Вујиновачу није нам познато. Такође, немамо тачан податак о томе када се Арсеније венчао са Симаном, нити када је рођено треће њихово дете.[10] Арсеније и Симана били су тежаци. Сина Радоицу (Рајка) добили су 20. јануара 1890. године.[11] Ћерку Цвету у познијим годинама. Када се 28. марта 1901. године родила Цвета, Арсен је имао 42, а Симана 45 година. Како су обичаји и вера налагали, Цвета је већ 1. априла, на Воскресеније, крштена у Храму Ваведења Пресвете Богородице у Манастиру Пустиња. Петровићима је кумовала Дока, жена Теодора Вујића, тежака из Вујиноваче. У то време у Пустињи је службовао свештеник Марко Бирчанин, који је и крстио Цвету.

Када се Радоица оженио, у дом Петровића 1912. године дошла је још једна Цвета. Само годину дана касније рођена је Крунија, 23. јануара 1913. У тренутку њеног рођења Рајко је имао 23, а

[10] Матичне књиге крштених Манастира Пустиња нису сачуване за период од 1861. до 1897. године. У подацима пронађеним за Цвету Петровић, стоји да је она треће дете Арсенију и шесто Симани, што значи да су Симана и Арсеније имали још једно дете поред Цвете и Рајка, а да је Симани ово био други брак, јер у упису стоји још једно презиме – Ћатић.

[11] Општина Ваљево, Матична књига умрлих која се води за матично подручје Пољута, Ваљево; у подацима о родитељима уписано је име оца Арсо, а име мајке очигледном грешком Симона.

Цвета 18 година. У матичним књигама забележено је да је Радоица по занимању земљорадник. Крунију је 10. марта крстио свештеник пустињски Љ. Марковић, а овом приликом Петровићима је кумовао Спасоје Панић, тежак из Горњих Кошаља.

Немамо податке о томе ко је из куће Петровића за време Балканских и на почетку Првог светског рата био мобилисан. Судећи по годинама старости, Арсеније је по избијању Великог рата имао 54, а Радоица 24 године, највероватније да је само Радоица био мобилисан као првопозивац.[12] Ово поткрепљује и чињеница да је једини он из куће преживео рат и епидемију, највероватније из разлога што је у време пошасти био при војсци. Ипак, не можемо искључити ни могућност да је био са породицом, јер су велике војне операције биле обустављене од почетка децембра 1914. до 23. септембра 1915. године када почиње Немачки и Аустроугарски напад на Србију, па су у овом периоду поједини војни обавезници добијали кратке отпусте.

Судбина Петровића, како смо на почетку рада напоменули, била је истоветна судбини многих српских породица у време једне од највећих епидемија икада забележених, болести која је у Србији за само неколико месеци однела између 120 и 140 хиљада живота. Радоици Петровићу однела је целу породицу.

Болести је прва подлегла мајка Симана, која је преминула 9. марта 1915. године, у својој 58. години. Дан касније умире двогодишња Крунија, такође од тифуса. Арсеније Петровић од исте болести преминуо је 11. марта. У кући су остале две Цвете.

Према Радојчићевом пописнику, тринаестогодишња Цвета Петровић и њена двадесетогодишња снаха истог имена оболеле су од богиња и обе преминуле истог дана, 26. марта 1915. године. Како у то време у селима није било лекара који би прегледали болесне и утврђивали узроке смрти, уз то је велики број њих у јеку епидемије и сам подлегао болести, упитно је да ли су узрок смрти две Цвете биле богиње, или су и оне умрле заразивши се тифусом. Без обзира на узроке, Радоица Петровић је, у само петнаестак дана, остао без мајке, оца, сестре, супруге и двогодишње ћерке.

[12] По тада важећим војним прописима мушкарци старости од 21 до 31 године били су мобилисани у први позив

Да ли је Петровић био ту када су се гасили животи његових најближих, или га је пет хумки сачекало по повратку из рата, нисмо сазнали. Једино што можемо да тврдимо са сигурношћу је да је судбина ратних година наменила Рајку Петровићу терет који се тешко могао поднети. По подацима које смо добили од њиховог рођака, Рајко је по завршетку рата емигрирао у Сједињене Америчке Државе. Преминуо је 24. фебруара 1952. године у Вујиновачи. На имању је остало пет гробова, над којима ће, након више од сто година, осванути нови споменик.

Владимир Дамњановић
Међуопштински историјски архив
Ваљево

НАЧЕЛСТВО СРЕЗА КОЛУБАРСКОГ – МИОНИЦА (1837-1944), 1887 – 1940

АНАЛИТИЧКИ ИНВЕНТАР
1887–1940.

А.1.2-4.2. – 116.

Осеченица, 1897. јануар 15.

Спор пред Судом општине осечанске, између Велимира Станковића против Милке жене Обрена Станковића из Осеченице, због крађе тежине. *„Суду општине Осечанске између првоі и другоі октобра прошле 1896. годˑ. украдено ми је из моје зграде зовући старе куће и то неизвесна количина тежина а то јест уређени полесама од које сам исто посумњо да је украла Миљка жена Обрена Станковића из Осеченице од које сам ја јавио одма кмету села Осеченица Александру Богдановићу и истраžом тражио коју сам крађу тежине нашао и страžом код Спасоја Булића из Осеченице да у његовој згради што је казао да је донела Миљка жена Обрена Станковића и иста тежина одузео је кмет Александар и Суду об. спровео од које је и Милка све код Суда признала. Зато тужим Милку жену Обрена Станковића да је Суд осуди да ми плати исту тежину по процени вештака или моју тежину као као нађену мени врати и да је Суд казни за крађу према закону тражим да је Суд осуди да ми плати на име трошка и данžубе као и остали судске таксе 15. динара. Подносилац ове жалбе Велимир Станковић из Осеченице.“* Даљом анализом предмета, можемо видети изјаве сведока, саслушање,

пресуду, и на тај начин имати комплетну слику, овог судског поступка.

10 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 117.

Мионица, Планиница 1897. јануар 27.

Наређење начелника Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у вези сачињавања списка лица која болују од сифилиса, како би се спречило ширење те заразне болести. *„Приметио сам да скоро по свима општинама овога среза има по већи број лица заражених од сивилиса (врења) па да се ова заразна болест не би по народу ширила и већега маха заузела. Наређујем суду да има у року од 4. сата, брати списак свију оних лица која имају заразну болест, како би по овоме могао предузети нужне мере и притећи у помоћ да се ова по све заразна болест одклони и спречи.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 118.

Осеченица 1897. март 1.

Спор пред Судом општине осечанске, између Срећка Симовића из Крчмара и Игњата и Војислава Суботића из Осеченице, због дуга. Даљим увидом у предмет можемо видети изјаве странака, као и пресуду Суда општине осечанске.

4 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 119.

Мионица, Брежђе 1897. април 7.

Распис начелника Среза колубарског, упућен Суду општине брежђанске, са захтевом да се пошаље потпуни списак војничара за 1897. годину. *„Зашто тај суд сем свију других, ни до данас не посла попуњен списак војничара за годину 1897, који сам му послао а актом мојим од 27 -II.-97. бр.бр. 111. Рок за пошиљку*

тоīа сīиска био је одређен до 10. īр. месеца, од тада до сад има īотово месец дана. У року од 24. часа да ми суд сīоменути сīисак īоīуњен без икаквоī изīовора īошаље. Поред оноīа шīо је у акīу īр.бр. 111. казано, суд нарочиīо нека обраīи īажњу: да у сīисак уђу сви војничари из расīореда, или, ако којих има у сīиску, а нема их у расīореду, њих из сīиска суд нека īринови у расīоред са сумом војнице коју īреба да īлаīе.“

1 лисī, 34x21

Предмеī је орīиналан. Писан је руком, маслилом на папиру несīандардноī формаīа 34x21. Сам докумен има одређених оšīећења.

А.1.2-4.2. – 120.

Мионица, Брежђе 1897. мај 16.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине брежђанске, где се по наредби команде V пука, наређује суду општине да задужи војничаре Милоша Шујдовића и Душана Глишића из Брежђа. *„Услед наредбе Команде V Пуковскоī окруīа од 15-5-97 īод. Нº 4115, нека суд īе оīīīине, у īриновљенима расīореда да 6. за ову īодину, īо īравилима задужења са војницом задужи исīом војничаре Михаила Шујдовића и Душана Глишића из Брежђа. По извршеном задужењу нека ми суд јави са колико је īод војничара задужио војнице, колико сваки īлаћа неīосредноī īореза, колико има задруīара и īод којим је бројем расīореда задужен. Најдаље нека ове војничаре одда у сīисак војнице за ову 1897. īод. и извесīи ме о задужењу најдаље до 29 овоī месеца.*

1 лисī, 34x21

Предмеī је орīиналан. Писан је руком, маслилом на папиру несīандардноī формаīа 34x21. Сам докумен има одређених оšīећења.

А.1.2-4.2. – 121.

Мионица, Осеченица 1897. јун 17.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине осечанске, са захтевом за издавањем извода из књиге рођених из Крчмарске цркве за Милана М. Богдановића. *„Нека суд од свешīеника цркве Крчмарске īрибави извод рођених за Милана М. Боīдановића из Осеченице, īа ми исīи īраīи са овим акīом*

до 20. ов. месеца. Извод је дужан свештеник да даде по званичној дужности, јер се исти захтева по оптужењу милановом за горосечу.“

1 лист, 32x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ има озбиљна оштећења, по доњој ивици. Такође постоји одвајање и по средини. Напомена: Неопходно је извршити реставрацију документа.

А.1.2-4.2. – 122.

Мионица, Брежђе 1897. јун 17.

Жалба Јована (Немогуће утврдити презиме) из Горњег Лајковца, упућена Начелству среза колубарског, у вези неефикасности Суда општине брежђанске, око наплате дуга од Радоја Шуjдовића из Горњег Лајковца.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Предлог предмета за лечење.

А.1.2-4.2. – 123.

Мионица, Осеченица 1897. јун 21.

Распис начелника Среза колубарског, упућен Суду општине осечанске, са наређењем да се за три дана предају спискови лица која се баве било каквим занатом. *„ У року од три дана по пријему ове наредбе, нека ми суд безусловно прати списак свију лица који има какву радњу – занат на своју руку упражњавају, са назначењем какву радњу упражњава. Списак мора бити тачан и ниједно такво лице не сме изостати, јер ће зато председник бити лично одговоран.*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 124.

Мионица, Осеченица 1897. јул 2.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине осечанске, где наређује да се организује потера за одбеглим жандаром Светомиром Видићем из Рајковића због сумње да је убио

Јована Томашевића пиљара из Ваљева. *„Према депеши Начелства Окр.ваљев. од 30. пр. месеца Бр. 7642 пала је сумња да је Светомир Видић жандар родом из Рајковића овог среза извршио убиство над Јованом Томашевићем пиљаром из Ваљева. Ова је сумња пала зато што се именовани Светомир на време није јавио Команди а ни до данас, а по дознању он се сада налази у околини среза овога. Па пошто је пала сумња да је он извршилац овог грозног дела а и зато што се ни до данас власти нејавља. Зато најозбиљније наређујем томе суду да обрати озбиљну пажњу на овог бегунца и да одреди сваку дневну и ноћну патролу од неколико добри и сигурних там. Грађана којима ће дужност бити да кроз потесе шуме крстаре небили Светомира ухватили. Исто тако наређујем суду да ме одмах и то по нарочитом коњанику извести ако би се овај одбегли жандарм у тој општини дао видети са назначењем на ком је месту виђан јели сам и у колико сати те да би ја могао одмах предузети нужан корак за хватање именованог. За неизвршење ове наредбе председник ће ми одговоран бити јер ћу у извршењу ја лично или који други од мојих чиновника изненадно контролисати. Да је суд примиоп ову наредбу одговориће ми и то одмах.*

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 125.

Београд 1897. јул 4.

Распис бр. 14914 из 4. јула 1897. године свим властима које таксе наплаћују. *„Поводом молбе Управе савеза земљорадничких задруга у Смедереву, а на основу чл. 30 закона о таксама, објашњавам: да су Управе савеза земљорадничких задруга, као и све остале сеоске земљорадничке задруге ослобођене плаћања таксе по тач. 7. чл. 2 закона о таксама, кад се власти јављају као задруга. Нека се власти по овоме управљају.“ У потпису министар финансија Др. М. В. Вујић с.р.*

1 лист, 27x20

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 27x20.

А.1.2-4.2. – 126.

Осеченица 1897. јул 5.

Адвокат Стерија Воденић, тражи од Суда општине осечанске наплату туга, по адвокату Петру Томићу из Ваљева. Дужник Рајко Рашевић из Осеченице. „*Стерија Воденић адвокат из Ваљева пријемник плаћа поч. Петра Томића бив. адв. онд, тражио је да овај суд одобри забрану на ниже следећу непокретност Рајка Н. Рашевића земљоделца из Осеченице за обезбеду 140. дин. бранилачке награде што му Рајко има плаћати по пресуди од 13. јануара 1894. год. Но 73.*“

1 лист, 27x20

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 27x20. Недостаје оштећен део предмета, у доњем левом углу. Предлог предмета за лечење.

А.1.2-4.2. – 127.

Осеченица, Крчмар 1897. јул 14.

Писмо Суда општине осечанске, упућено свештенику Крчмарском, у вези достављања извода рођених за Милана Богдановића из Осеченице, заједно са повратним актом. *„Суд овај са актом својим од 20 јуна тек год Но 678 а по наређењу Начелника Среза Колубарског од 17 јуна т. г. Но 11824. тражио је од вас у повратку акта извод рођених за Милана Богдановића из Осеченице. Суд овај примијо је тражени извод а акт под горњом нумером ниште вратили. Суд овај позива вас да акт горњи изволите што пре пратити овоме Суду пошто је неопходно нужан.*“

1 лист, 33x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 33x21. Постоје одређена оштећења документа у доњем делу листа, и по самој средини.

А.1.2-4.2. – 128.

Осеченица 1897. јул 25.

Списак општине осечанске, у којем су наведени земљорадници који су добили кукуруз за сетву. Даљим увидом у документ можемо видети њихов број, имена и презимена, одакле су родом, као и коју количину кукуруза су добили (изражену у килограмима)

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 129.

Мионица, Осеченица 1897. август 12.

Распис начелства Среза колубарског, упућен Суду општине осечанске, са захтевом да се за потребе статистичког одељења Министарства народне привреде прикупе подаци о ценама обрадивог земљишта. *„Статистичком одељењу министарства народне привреде потребни су подаци о ценама појединачних врста обрађене земље. За прикупљање ових података наштампани су обрасци од којих се 1 комад шаље томе суду с препоруком, да га суд попуни и то:*

1. *Површину сваке врсте земље на по се а по класама, као што је то уписано у пописној књизи обрађене земље од 1884. год.*
2. *Затим ће председник тога суда са одбором одредити цену (вредност) једног хектара земље за сваку врсту и класу земље на по се, и уписати је у дотичне рубрике обрасца.*

Тачно попуњене обрасце суд ће ми у року од 10 дана безусловно послати.“

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 130.

Крчмар, Осеченица 1897. август 17.

Маса почившег Вукајла Вујића из Крчмара. Даљим увидом у документ можемо видети списак покретне и непокретне имовине са којом је располагао почивши Вукајло Вујић из Крчмара.

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Постоји огромно оштећење документа по ивицама. Предлог предмета за лечење.

А.1.2-4.2. – 131.

Мионица, Брежђе 1897. август 25.

Распис начелника Среза колубарског, упућен Суду општине брежђанске, са наређењем г. Министра народне привреде, да роба која је предмет продаје, буде прописно измерена. *Начелст-*

во окр. ваљевскоī деīешом од данашњеī Бр: 9513 саоīшшило ми је следеħи расīис Г. Министра народне Привреде:

„Сазнао сам да īекмезари и осшали куīују од народа шљиве на ħуīуре и шиме īа јако обмањују. Законом о оīшшинским мерама īроīисано је све шшо се у јавном саобраħају īродаје īо шежини се заīремини мора се измериши и мерило наīлашиши. Преīоручује се Начелнику да нареди да се шљиве само īо мери īродају, ко īроīшивно ради да се законски казни. Саоīшшавајуħи īредње шоме суду, нареħујем му да сшроīо на ово моīри а īо нареħењу се уīравља.“

1 лисш, 34x21

Предмеш је орīиналан. Писан је руком, масшилом на īапиру несшандардноī формаша 34x21.

A.1.2-4.2. – 132.

Осеченица, Робаје 1897. септембар 11.

Писмо Суду општине осечанске, упућено од стране Јеврема Марића из Робаја, у вези наплате дуга од Димитрија Томића из Осеченице. Тражена је забрана на покретну имовину дужника и то: једну краву и теле, десет комада разних свиња, и све суве шљиве које су се налазиле код њега. Јеврем Марић је дао предлог да се ова покретна имовина одузме, и преда на чување Радовану Томићу из Осеченице, до судске наплате.

4 листа, 34x21

Предмеш је орīиналан. Писан је руком, масшилом на īапиру несшандардноī формаша 34x21. Документа имају озбиљних оштећења. Наīомена: Предлоī за лечење.

A.1.2-4.2. – 133.

Осеченица 1897. септембар 21.

Наплата дуга Алексија Вујића из Осеченице, у корист Светозара Т. Вујића из Осеченице. Сам судски поступак је вођен пред Судом општине осечанске. *„Светозар Т. Вујић из Осеченице за обезбеду 51 дин. дуīа шшо му Алексије Вујић из Осеченице има īлаħаши īо обавези шражио је да суд одобри забрану на īокреīносш дужникову и шо 50 оваца и 1 кобилу и да се забрањена īокреīносш одузме и īреда на чување Крсши Вујићу из Осеченице до даље судске наредбе.“* Даљим прегледом документа можемо видети и одлуку суда, по овом питању.

1 лист, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Постоји оштећење у доњем делу документа, на самој средини.

А.1.2-4.2. – 134.

Мионица, Осеченица 1897. октобар 22.

Наређење начелства Среза колубарског, упућено Суду општине осечанске, да направи распоред пореских задужења, и да се изврши наплата. *„Шаље се томе Суду % четири комада табака за расподеде пореза бр. 4. за идућу годину, са два табака корица, за распоред у дупликату (два примерка) Као што наређује расйис Господина Министра Финансија од 6. септембра 1897. г. Пр.бр: 22.497, Бр. 30, - суд – порески. Одбор – ће рад на овом распореду Бр: 4. одпочети првог Новембра и свршити га што пре.*

Преидржавајући се споменутог расйиса Господина Министра Финансија и чл. 89. Зак. о непосредном порезу, - суд ће нарочито обратити пажњу на то да у распоред бр. 4 задужи она лица која дотична земљишта држе, ма то било путем кратког саслушања обеју страна, које су се пријавиле пореском одбору, где ће се тиме одклонити оне врло велике тешкоће при наплати пореза од оних лица, која су на дотична земљишта задужена порезом, а не уживају их.

Овом приликом, нека суд и порески одбор, за распоред бр. 4. колико дотични порески дужници имају да плате по дуговном распореду пореза на она земљишта која уживају, а на њих нису задужена. Ни у ком случају нека и даље не остави ове случајеве не расправљене, како при наплати не би било тешкоћа услед ове готово највеће неправилности.

Ако табака за распоред бр. 4. буде много, суд нека употреби колико је довољно, а вишак нека врати одељку. Чим распореди бр. 4 буду готови, суд ће их одмах послати одељку на оверење па ће се по том на основу њих приступити расподељивању и преписивању расподеда на остале облике Бр. 6., за које ће се материјал послати суду кад се од Министарства добије.“

2 листа, 34x21

Предмет је оргиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Постоји огромно оштећење документа по ивицама. Предлог предмета за лечење.

А.1.2-4.2. – 135.

Мионица, Планиница 1897. октобар 28.

Распис начелника Среза колубарског, упућен Суду општине планиничке, са обавештењем о краљевом наређењу. *Начелство ово окружно актом својим од 25. тек. месеца бр. 11500. доставило ми је следећи претпис господина министра унутрашњих дела:*

„Највишим поверењем Његовог Величанства Краља, мени је стављено у дужност руковођење унутрашњих послова у земљи као што сам вас о томе известио депешом од 11 ов. месеца. У писму Његовог Величанства Краља од 10 октобра тек. год., којим је поверен састав кабинета садањем председнику господину Владану Ђорђевићу довољно је јесно обележена намера Владаочева; пут којим треба да граде државне власти; у чему се уједно огледа и програм садање владе, којој је по таквом високом позиву Владаочевом састављена.

Према томе ја вас позивам и препоручујем вам, да најозбиљније настојите, да послове државне руководите и са потчињеним вам властима вршите тако, како би се испунила жеља и воља Господарева и како би исти послови одговорили строгој законитости.

У тој жељи ви ће те настати и озбиљно мотрити, да сви органи државне власти, према свакоме грађанину без обзира на политичку боју подједнако поступају и да свакоме укажу тражену помоћ у границама закона; јер ће тек таковим радом дати доказа, да смо правилно свађају свој позив и да су они органи државне власти и не агенти појединих партија. Тиме пак учиниће се још и то, да ће сваки грађанин бити задовољан са таквим поступањем државне власти и неће се дати то да се изазове какав неред, који би пореметио мир не покојство грађана појединих места.

На случај да би у појединим општинама или местима било жалбе противу кога од кметова, због неуредности и неправилности вршења своје службе, ви ће те настати и учинити све шта треба да се то отклони и поправи сходно закону и постојећим законским наредбама. Настане ли пак случај да кога од садањих општинских часника, доказане неуредности и неправилности у вршењу поверене му дужности, треба уклонити од

са свога звања и другим заменити, ви ће те се старати, да у томе случају, звања општинских председника, односно селских кметова и других часника заузму најугледнији људи у општини односно селу.

Не мању него и најозбиљнију пажњу и старање обратите, да се брже и што тачније и законитије испитују и окончавају тужбе по кривичним делима, водећи строга рачуна о томе, које су по својој природи важније и значајније, и које више утичу на ред и спокојство грађана:/ личну сигурност и имовинску безбедност/, и који пак због тога захтевају и бржу радњу власти. Исто тако и извршења, по грађанским и кривичним делима и грађанској части, да се убрзају, нарочито она која су од старијих година заостала, водећи рачуна да се ови послови врше оним редом како су власти за извршење и дошли. Само дела која су законом за хитна оглашена, могу се и треба их преко реда извршавати, разуме се опет оним редом између себе како су на извршење дошли, у колико коме какве законске препреке не би на путу стајале.

Једном речи, што се год ради на вршењу државних и народних послова, треба да се креће у оквиру строге законитости према свима и свакоме.

Да би се, пак, грађани боље упознали са жељом и намерама наше премилостиве Господара, и да не би веровали у које какве злонамерне измишљотине, које се растурају по народу и којима поједини политички шпекуланти изазивају трзавице и реметe спокојство грађана, доводећи их у забуни на уштрб њихових приватних послова, и трговачких и приватних у опште, - шаљем вам под % 74 комада највише Краљевског писма с позивом да наредите, да се исто по општинама изложи на судницама тако, како би га сваки могао прочитати.

У овој, пак, ви ће те обратити озбиљну пажњу, како на она лица, која протурају измишљене и неистините гласове, тако и на све изгреднике, ако би их било, а који би изазивали неспокојство грађана или би се показивали непослушни према законитим наредбама власти, па ће те са њима најстрожије по закону поступити.

Наредбу ову саопштићете и свима подчињеним властима на знање и управљање, с тим, да ће за свако поступање и рад одговарати носиоци власти.

Ово се доставља суду томе ради знања и управљања; у прилогу под % Краљево писмо шаље се томе суду да исто на збору својим грађанима саопшти а по том на судницу прима.

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 136.

Осеченица 1897. октобар 30.

Молба Милоша Станковића из Осеченице, упућена Пореском одбору општине осечанске, у вези ослобађања од плаћања пореза за ваљарицу. *„Порески одбор те општине за ову 1897. год. моју ваљарицу оптеретио је са порезом као зграда како непосредном тако и обратном порезом који сам порез платио. Но како је према члану 19. под б=закона о непосредном порезу ове ваљарице поточаре ослобођене од плаћања порезе што се и ова одредба законска односи на моју ваљарицу, која постоји на речици поточари, па према томе принуђен сам са овом молбом, обратити се томе одбору и молим да моју ваљарицу за наступајућу 1898. год. при разрезу порезе од плаћања пореза ослободи.“*

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 137.

Мионица, Планиница 1897. новембар 6.

Обавештење начелника Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, да је господин Михаило Д. Павловић примио дужност окружног начелника. *„Ново постављени окружни начелник Г. Мих. Д. Павловић примио је дужност. Саопштава се суду ради знања и управљања.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ има одређених оштећења.

А.1.2-4.2. – 138.

Осеченица, 1897. новембар 11.

Протокол државне лицитације, о продаји покретности Драгоја Бошковића из Осеченице, за наплату дуга Исајила Бошковића. Извршена је продаја покретне имовине путем лицитације. Предмет лицитације била је: 1 крава и 5 оваца. Учесници у самој лицитацији су били: Јелесије Антић, Аврам Томић, Владимир Рашевић, Павле Рашевић, Аврам Томић. Победник у самој лицитацији био је Владимир Рашевић, коме је продата горе наведена предметна стока: 1 крава и 5 оваца за 40. динара и 80 пара динарскије.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 139.

Осеченица, Ваљево 1897. новембар 29.

Наплата дуга Јеврема Суботића из Осеченице, у корист адвоката Трише Милошевића из Ваљева. Процедура је започета пред Судом општине осеченичке. *„Јеврем Суботић из Осеченице осуђен је пресудом кривичном да ми плати 30. динара на име награде бранилачке. Молим суд да од Јеврема ову награду наплати по покретности која се при њему нађе, и новце да ми пошаље.“ Понизан Триша Милошевић адвокат*

„Списак у попис узете покретности Јеврема А. Суботића из Осеченице за наплату 30. дин награде за Тришу Милошевића адвоката из Ваљева и то

1. *10 оваца вреди .....20.00 дин*
2. *Једна кава вреди .....10.00 /*

Свега 30.00 дин
Проценioци
Владимир Ивановић
Милутин Богдановић
Извршио попис за председника оп. Суда
Члан
Алек Богдановић

3 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 140.

Мионица, Осеченица 1897. децембар 15.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине осечанске, у вези потраге за 12. годишњим Милинком Дамњановићем одбеглим шегртом ћурчије Мите Ковачевића. *Начелство ваљевско актом од 4. ов. месеца бр: 12791 доставило ми је следеће:*

„Милинко Дамњановић, шегрт Мите Ковачевића овд. ћурчије, 15. августа тек. год. побегао је од свог газде и од то доба не зна му се место становања.

Он је стар 12 год. мален, косе смеђе, образа пуних, чело високо, обрва и очију црних. Особених знакова нема.

Саопштавајући суду препоручујем му да Милинка у својој општини живо потражи па, у случају проналаска мени га спроведе.“

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 141.

Осеченица 1897. децембар 20.

Заклетва Велимира Станковића у Осеченици. *„Ја Велимир Станковић заклињем се Једним Богом Оцем Сином и Светим духом и свим оним што ми је на овоме свету најмилије и најсветије да сам заиста погодио са Софронијем Живановићем вола за 50 дин, и да ми је Софроније платио за вола 44.50 дин и да ми је остао дужан од вола 5.50 дин и како се право заклео будем онако ми Свемогући Бог помогао и овог и оног света Амин.“*

1 лист, 18x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 18x21. Постоје одређена оштећења у доњем делу документа. Напомена: Предлог за лечење.

А.1.2-4.2. – 142.

Осеченица 1898. јануар 27.

Молба Суду општине осечанске, упућена од стране Василија Јешића, а односи се на дуг од 17. динара, који је према њему имао Стеван Јешић из Осеченице. Молилац Василије Јешић је предложио, да пошто му Стеван Јешић дугује новац, а он сам

има дуговање порезе према државној каси, да се од Стевана наплати дуговање. На овај начин он би измирио своје дуговање пореза према општини.

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 143.

Осеченица, Мионица 1898. јануар 28.

Писмо Суда општине осечанске, упућено Пореском одељку Среза колубарског, у вези расподеле порезе. *„Расподеле порезе броја 6 за 1898 годину учтиво шаље вам суд с молбом за одобрење и повраћај једног овом суду.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 144.

Осеченица, Мионица 1898. фебруар 3.

Писмо начелства Среза колубарског, упућено Суду општине осечанске, у вези исплате зараде кмету Исаилу Бошковићу. *Нека ми суд, одмах поднесе извештај, јели по ком наређењу од 1. авг. Пр. 1897 г. исплатио зараду Исаилу Бошковићу бив. кмету тога села, и ако није то зашто?*

1 лист, 34x23

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x23. Мало оштећење документа при врху.

А.1.2-4.2. – 145.

Мионица, Осеченица 1898. март 18.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине осечанске, у вези наплате штете за упропашћену државну шајкачу од Саве Муставре у Осеченици. Одговор суда био је да је Сава циганин, и да се одселио у Лелић. *„Од Саве - Муставре Гавриловића из Осеченице нека суд за упропашћену једну државну шајкачу 0.70 динара па ми новац пошаље у року за пет дана или узме за оволику суму у попис покретност његову а ако ни једно или друго нема онда нека ми пошаље уверење о немању његовом.“*

Суд општине Осечанске, по овом питању је актом обавестио Начелника среза Колубарског следеће:

„Сава Муставрa Гавриловић циганин див. из Осеченице не налази се сада у овој општини но се налази у Селу Лелићу општини Лелићској срез Ваљевски па нека се тамо ова најлата тражи. О чему вас Суд овдашњи у повратку овог акта примо извештава.“

1 лист, 35x23

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 35x23.

А.1.2-4.2. – 146.

Крчмар, Осеченица 1898. март 23.

Писмо учитеља школе крчмарске Јована Ђ. Јовановића, упућено Суду општине осечанске, са наредбом родитељима да донсесу храну за своју децу. *„У прилогу под % шаље се томе суду списак по коме ће суд у року од 3. дана наредити именованим лицима, да изнесу храну својим ђацима у ред, јер хране ни мало нема. Лица, која не би у означеном року изнела храну у ред и квитом пред суд оправдали, суд ће их за неизвршење одлука школског одбора на овносу чл. 18 зак. о осн. школама казнити, и храну по редовној тијачној цени набавити на њихову штету.“*

Списак лица из Осеченице, који нису изнели храну ђачку у ред за прошле месеце, као и до 15. априла тек. год.

Тек. бр.	Име и презиме	Колико дугује?				*примедба*
		брашна	Соли	сланине	пасуља	
1.	Мијаило Рашевић	14.⁄4. ока	1⁄2 оке	____	2. оке	
2.	Маринко Богдановић	8 ¾ „	1. „	1.ока	1. ½ „	
3.	Милутин Богдановић	„	–	„	6. „	
4.	Благоје Рашевић	26. „	1. „	¾ „	4 ½ „	
5.	Радомир Рашевић	12 ¼ „	¼ „	_____	_____	
6.	Светозар Рашевић	37. „	1. „	1. „	7. „	
7.	Филип Рашевић	19. ½	1. „	¾ „	5. ½ „	
8.	Љубомир Тијанић	13 ½	1. „	_____	5 ¾ „	
9.	Радомир Баштић	10. „	_____	¼ „	___	

10.	Стеван Јешић	29. „	¼ „	„	4 ¾ „	
11.	Теодосије Јешић	20. „	1. „	1 ¾ „	6. „	
12.	Бранко Петровић	33. „	1 ¼ „	3 ½ „	3. „	
13.	Аврам Томић	65. „	2 ½ „	4 ½ „	10. „	
Стараоц						

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 35x23. Постоји одређено оштећење документа по средини.

А.1.2-4.2. – 147.

Брежђе 1898. мај 4.

Поступак пред Судом општине брежђанске у вези наплате дуга. Учесници у поступку су били Остоја Јелић и Велимир Ковачевић, обојица из Горњег Лајковца. *„По приложеној признаници дугује ми Остоја Јелић из гор. Лајковца 50. динара, па како је рок овом плаћању прошао а дужник ме у овом дугу подмирио није, зато тужим том суду Остоју Јелића из гор. Лајковца, и тражим да ми суд решењем својим осуди да ми плати: 50 динара глав. дуга, на име трошка и дангубе 10 дин. и накнади ми плаћену таксу. За доказ мог тражења подносим суду под % признаницу своје ручно написану и подписату изјаву ми од стране дужника Остоје.“*

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 148.

Мионица, Планиница 1898. јун 1.

Писмо Пореског одељења Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у вези наплате пореза од Максима Вујића из Планинице. *„Максим Вујић из Планинице није хтео драговољно да плати дужну порезу Општини Мионичкој и то: пореза и државни прирези 22,64 дин. и осталих прireза 9,85 дин. С тога се иста на основу чл. 102. зак. о непосред. Порезу има егзекутивним путем извршити и интерес 6%. Дуг је 11,17 дин. из 1896. год. и 11,47 из 1897. год. Скреће се пажња општинској власти*

на чл. 97 истог зак., који је прописао у коме се року ова наплата извршити има, као и на чл. 111 о неизвршењу.“

1 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 149.

Осеченица 1898. јун 3.

Писмо Ацике Суботића шумара из Осеченице, упућено Суду општине осечанске, у вези плаћања пореза.

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 150.

Мионица, Планиница 1898. јун 9.

Писмо Пореског одељења Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у вези попуњавања прегледа. *„Попуњавање ових прегледа врши се онако, како је то наређено упуством од 15. јануара 1897. год. Пр.Бр. 1003, које свака општина има. Сваки ће преглед подписати писар општински, који ће бити и одговоран за нетачност и немарљивост у раду. Попуњавање вршиће се по распоредима пореза и прireза по пописним и пореским књигама. Ако расподреда и порески књ. нема у тој општини, суд ће одредити писара, да неизоставно дође у ово одељење и из оригиналног расподреда и књига повади потребне податке, тим пре што су пор. Рачуни још код ово ср. власти за пр. годину. Горњим наређењем ф. Министра остављен је рок до краја овог мес. и неће примати никаква изговора ако се до остављеног рока не изврши. С тога Одељење наређује томе Суду, да одмах нареди шта треба, да се овај посао тачно изврши и навреме, у противноме биће ми одговоран председник и писар лично.*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 151.

Мионица, Осеченица 1898. јун 23.

Захтев начелника Среза колубарског, упућен Суду општине осечанске, да се упуте на саслушање Иван Рулић, Радован и Милован Томић из Осеченице. *„Ивана Рулића из Осеченице, Радована и Милована Томића из Осеченице, нека ми суд одмах упути у ово среску канцеларију ради хитна саслушања. Изостанак несме бити.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 152.

Мионица 1898. јул 3.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено председнику Суда општине осечанске. *„Председниче поверљивим наређењем г. мин. Унутрашњих дела која ми је начелство под данашњим доставило наређено ми је: да вам строгу наредбу издам да грађанима овосреске општине строгу пажњу скренете да страна нашега одмах и без оклевања на имању а тако исту и осталу летину да живо и на време пребирају, како не би услед елементарних непогода знатне штете претрпили. Настаните да се ово тачно извршује.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Постоји одређено оштећење документа.

А.1.2-4.2. – 153.

Мионица, Осеченица 1898. јул 25.

Позив начелства Среза колубарског, упућен Суду општине осечанске, да присуствују Среској скупштини. *„Ради решавања извесних питања која се тичу среза, решио сам да се на дан 28. т. м. сазове среска скупштина. Саопштавајући ово суду препоручујем му да на ову скупштину одређеног дана најдаље до 8 сати пре подне упути свог председника, са два одборника, који су од стране општ. одбора изабрани. Председник да понесе са собом печат.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 154.

Мионица, 1898. август 3.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине, у вези позива регрута. Анализом документа можемо видети да недостаје цела десна страна документа. Из сачуваног дела документа можемо прочитати, да се радило о регрутацији. У процесу регурутације учествовала је и лекарска комисија. Даљим читањем се види да је састављен одређени списак, који је обухватао личне податке о регрутима, као што су презиме, и место рођења.

1 лист, 34x11

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Недостаје цела десна страна документа.

А.1.2-4.2. – 155.

Ваљево, Мионица, 1898. август 5.

Писмо начелника Среза ваљевског, упућено начелнику Среза колубарског, у вези издавања уверења о немаштини за Саву.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ је непотпун јер недостаје предња страна.

А.1.2-4.2. – 156.

Планиница, Струганик 1898. август 7.

Писмо Суда општине планиничке, упућено кмету села Струганика, са наређењем да сазове обвезнике I и II позива народне војске. *„Наређујем ти да овај под приложени оглас улепиш на уљедно место у механи Ивка Мишовића и да саопштиш дан продаје свима именованим лицима изложеним у огласу даје одређена продаја овд. код судница у Планиници на дан 23. августа тек. год. ако је маса оно и страоцима на потпис ове наредбе.*

У исто време да ми у року од 24 сата упутиш овом суду Светолика и Игњатија Каљевића тамошње поред нужног саопштења као прошле регруте. Једног дана сазваћеш састанак и саопштити свима обвезницима редовне I и II позива народне војске, ком бих желео да се лекарско комисиски прегледа да одмах дође ово општ. Суду да се пријави како бих суд направио списко-

ве за исте, јер они морају са председником овог суда и старим неспособним регрутима да буду у Ваљеву код V пуков. окружне команде на дан 18. августа тек. год пре подне до 8 часова.

Даје тај кмет ову наредбу у целости извршијо потписаће и овај ће суд известити у року од 3 дана јер је ствар не одложна.“

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 157.

Рајковић, Осеченица 1898. август 17.

Позив Суда општине рајковачке, упућен Суду општине осечанске, да се Драгомир Вујић – Марковић из Осеченице јави у надлежни суд. *„И по други пут умољава се тај суд да по узајамној дужности упути овоме суду на дан 23 овог месеца рано Драгомира Вујића – Марковића из Осеченице, ради хитног посла. Недолазак не сме бити.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Благо оштећење у доњем делу документа.

А.1.2-4.2. – 158.

Ваљево, Планиница 1898. август 20.

Месна контрола Округа ваљевског, захтева од Суда општине планиничке да хитно достави рачун прихода и расхода. *„Мимо законско наређење чл. 78 зак. о општинама није та општина ни до данас поднела рачун прихода и расхода свог за рачунску 1897. год. ма да је то дужна била учинити најдаље до краја месеца марта т. год.*

А како је одступање од временског подношаја рачуна могло бити само онда, када би важни узроци сметали рачунополагачу, да у законом року рачуне склопи и поднесе, у коме је случајуи опет, према члану 27. зак. о уређењу Гл. Контроле, дужан рачунополагач, благовремено тражити од ове контроле, да му рок за подношај рачуна продужи, а кад ни ово учињено није, значи: да других узрока за задржавање рачуна није ни било, до голе немарности рачунополагача у испуњавању својих законитих обавеза.

С тоīа, а на основу чл. 33 и 58. зак. о уређ. Гл. Контроле, ова контрола наређује тој општини, да она среством одīоворноī рачунополаīача одмах склопи своје рачуне за рачунску 1897. īод. да их, саобразно члану 65 и 78-ом зак. о општинама, поднесе одбору на одобрење и овој их контроли у року за десет дана, од дана пријема овоī наређења поднесе на преīлед.

Свако даље задржавање, како од стране садашњеīа наредбодавца, тако и одīоворноī рачунополаīача, повући ће на њима законске последице из чл. 25 и 125. зак. о уређ. Гл. Конполе.“

1 лист, 33x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардноī формата 34x21. Постоје одређена оштећења у доњем делу документа. Напомена: Предлоī за лечење.

A.1.2-4.2. – 159.

Мионица, Планиница 1898. септембар 27.

Распис начелства Среза колубарског, упућен Суду општине планиничке, са упуством о забрани употребе воловске и коњске коморе у мирно време, осим у случају наређења министра војног. *„Комадант V пук. округа Но. 6127 доставио ми је следеће:*

По преīису ī. мин. војноī Но. 4313. наређено је: да се општинска кола, која су појединe општ. Направиле за коњску и воловску комору, у обичним приликама у мирно време, за време вежбе и манервисања, никако неупотребљавају, без нарочитоī наређења ī. министра војноī. Тако исто и општ. Власти несмеју ова кола ни за какву своју потребу употребљавати, неīо их морају увек у исправности држати, за шта су одīоворни материјално и морално председници општина.

А оне коморџије које су уписати са својим запреīама а кола општинска кад се īод буду позвали на вежбу или на какву дужност дужни су да дођу са својим колима и запреīом убудуће општинска ће власти тако упућивати своје коморџије кад буду позвати.

Преīоручујем достављајући предње суду, да кола несме ни у ком случају употребљавати за своју употребу. Ако је то до сада чинио и да иста у исправности држи. Поред наведеноī суд ће ми поднети следеће податке:

1. *У каквом се стању налазе кола код оних општина која још иста чувају?*
2. *Да ли су кола употребљавана, зашта и по чијем наређењу?*
3. *Да ли су кола у сувоти и осигурана од времена?*

Достављајући ово суду препоручујем му да ми ове податке пошаље по своме служитељу најдаље до 4. идућеї, пре подне.

За неизвршење ове наредбе биће ми лично председник одговоран.“

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардноī формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 160.

Брежђе, Осеченица 1898. новембар 18.

Захтев Суда општине брежђанске, упућен Суду општине осечанске, да се Милош Милосављевић из Осеченице јави у надлежни суд. „*Нека тај суд саопшти на потпис овоī акта Милошу Миросављевићу из Осеченице да на дан 28 новембра т. ī. у 8 сати пре подне дође овом суду ради извесна посла јер су и остали позвати за исти дан које је он Милош тражио. По саопштењу акт да се врати.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардноī формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 161.

Мионица, Осеченица 1898. децембар 2.

Захтев начелства Среза колубарског, упућен Суду општине осечанске, да им доставе планове буџета за 1899. *„Услед наредбе начелства ово – окружноī од 2, пр. месеца Но 11937, наређујем суду да буџет за наступајућу 1899 īодину састави по постојећим правилима, па īа тако састављена до 20 оī ов. месеца безусловно на одобрење послати. У буџету треба да буде īлавно начело: штедња и да се не унесе никакви измишљени и непотребни подаци, и у томе нек се суд руководи оним изменама које су учињене у буџетима за ову 1898. īодину. Поред тоīа нека се у буџету предвиде ове потребе општинске па нека се према суми целокупноī расхода и удеси потребан прирез како од сада неби било по два и по три прireза неīо само један.“*

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Недостаје део другог листа.

А.1.2-4.2. – 162.

Брежђе 1899. јун 24.

Молба Јакова Средојевића, упућена Суду општине брежђанске, да му се дозволи сеча у сопственој шуми. *Потребно ми је да осечем у том сопственом забрану 18. комада греда борови дужине од осам метара званом у „Павловој коси“ атара села Г. Лајковца под бројем 42. парцела 5. пошто ми је потребно да их исте продам. Зато молим тај суд да ми изда уверење да би их слободније на пијацу могао продати.*

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Постоји одређено оштећење документа у горњем делу оба листа.

А.1.2-4.2. – 163.

Брежђе 1899. јун 26.

Спор који је вођен између Ивана Живановића и Добрице Живановића, у Суду општине брежђанске, због кукуруза. *Добављен овоме суду Иван Живановић из Осечанице па упитан шта има да дода својој ранијој тужби рече: „Остајем при ранијој мојој тужби и тражим у име трошка и дангубе десет дин.“ Писмен сам, са потписом Иван Живановић*

Добрица Живановић из Осечанице приста суду па додаде: „Ја остајем при ранијој тужби и тражим у име трошка и дангубе два дин.“ + Добрица Живановић

Даљом анализом самог предмета, можемо видети и пресуду суда по овом спору.

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 164.

Мионица, Брежђе 1899. септембар 1.

Начелник Среза колубарског, захтева од Суда општине брежђанске, да се од Јулке Урошевић из Брежђа, наплати хонорар за

адвоката Т. Милошевића из Ваљева. *„Јулка Урошевић из Брежђа има да плати 60. дин бранилачке награде и Светозар Богдановић из Осеченице г. Т. Милошевићу адвокату из Ваљева, нека ми суд за оволике суме узме у попис њихову стоку и остало, па ми попис у року од пет дана амо пошаље иначе уверу о немању, и боље би било да ми измире ово непосредно но да се одређује продаја о њихову трошку.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Постоји одређено оштећење документа у доњем делу, са обе стране, по ивицама.

А.1.2-4.2. – 165.

Мионица, Брежђе 1899. септембар 2.

Преписка Пореског одељка Среза колубарског, са Судом општине брежђанске, у вези наплате пореза од више лица. Лица која се помињу у преписци су: Петроније Урошевић, Банковић Милан, Поповић Матија, Суботић Љубомир, Суботић Радомир, Суботић Милосав.

10 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Четири листа овог предмета су оштећена.

А.1.2-4.2. – 166.

Мионица, Брежђе 1899. октобар 2.

Захтев начелника Среза колубарског, упућен Суду општине брежђанске, да се пошаљу рачуни општине осечанске за 1898. годину. *„Рачуне општине осечанске за пр. 1898. год. нека суд до 26. ов. месеца безусловно пошаље месној контроли на преглед и одобрење према постојећем наређењу. Да је ово учинио поднеће ми извештај ради употребе тач. 12 чл. 78 општег закона.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 167.

Ваљево, Мионица 1900. март 6.

Писмо Ваљевског првостепеног суда, упућено начелнику Среза колубарског, са захтевом да се плате трошкови суђења Радивоја Петровића из Планинице. *„У вези писма овог суда од 27. августа 1896. г. НО 22.401 Ваљевски првостепени суд препоручује вам да по кривици Радивоја Петровића из Планинице наплатите и суду што пре пошаљете 15 дин. на име таксе и 54,55 дин. на име приворених трошка. Хитно је, јер је предмет давнашњи, а само за тим чека да се остави у архив.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Постоје одређена оштећења самог документа.

А.1.2-4.2. – 168.

Ваљево, Мионица 1900. април 21.

Писмо Ваљевског првостепеног суда, упућено начелнику Среза колубарског, са захтевом за наплату трошкова суђења Јеврема Мијаиловића из Планинице. *„По кривици Јеврема Мијаиловића из Планинице – због нехатне паљевине, првостепени ваљевски суд у вези овога писма од 19 јануара 1891 год Бр. 995 препоручује вам, да од оптуженог Јеврема наплатите и суду овом што пре пошаљете 25 динара на име таксе за дело и за најављену жалбу, а што је случајно ранијим писмом пропуштено тражити.“*

3 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Постоје одређена оштећења на документима.

А.1.2-4.2. – 169.

Мионица, Горњи Лајковац 1909. новембар 5.

Писмо начелника Среза колубарског у вези деобе породице Ђоковић из Горњег Лајковца. *„Владимир и Миленко Ђоковићи из Г. Лајковца, на протоколу код ово среске власти од 30. октобра, ове год. изјавили су да хоће да поделе целокупну своју имовину на пет равних делова, од којих да припадне један део Владимиру, други Миленку као пунолетним задругарима трећи део Милошу, четврти део Војиславу и пети Јакову малолет. синовима Владимировим, са правом на приновак по годинама старости. У тој жељи изабрани су за председника изабраног суда Милорада*

Банковића из Г. Лајковца њему у замену Димитрија Костића из Паштрића, за судије: Јакова Спајића из Гор. Лајковца, њему у замену Ненада Јованчића онд. за другог судију Војислава Бошковића из Гор. Лајковца, њему у замену Тихомира Јованчића онд. Овај изабрани суд овластили су да их у свему подели и пресуди, што му они буду предложили као деобници. Оваковим сагласијем деобника испуњени су услови који се траже прописима {.{. 433, 434, 435 и 436. грађ. суд. пост. па зато а на основу извештаја суда општине брежђанске од 23. октобра тек. године Бр. 1652. из кога се види да ова задруга нема обвезника коњаника, {. 438. грађ. суд. поступка и с погледом на закон о таксама. – Решавам: да се овај изабрани суд у лицу изабраних председника и судија састане на дан двадесетог новембра тек. год. код куће деобника на лице места у селу Гор. Лајковцу где ће деобу извршити и даље поступити по {442. грађ. суд. поступка. Такса је плаћена.“

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Постоји одређено оштећење документа по ивицама.

А.1.2-4.2. – 170.

Мионица, Брежђе 1920. новембар 10.

Распис начелника Среза колубарског, упућен Суду општине Брежђе, у вези забране картања у новац. *„Начелство окр. Ваљевског акта Бр. 15719 од новембра 1920. год. доставило је следеће:*

Министарству Унутрашњих Дела са актом Г.Б. Бр. 22942, од 22. октобра ове године доставило је:

Министарство пољопривреде и вода актом од 3. ов. месеца. Бр. 18920, известило је ово Министарство о следећем:

Руси избеглице који се налазе на територијама наше Краљевине поред остали ствари које се нимало не слажу са нашим моралним и привременим начином живота, почели су скоро по свим нашим варошима ширити на разноврсне начине играње карата, томбула, лутрија и тако сличне тражећи себи у томе лаки рад. – начин обезбеду своје егзибиције, увијену у форму хуманог циља у помагању наше сирочади инвалида и т. д.

Како је ово игра поред њене врло мале користи коју Руси избеглице мисле учинити нашим инвалидима, штетна за особине морално нашега народа а тако исто, да приведе друштвене и др-

жавне интересе. Стоїа је ово Министарство на предлоі їлавноі одбора, Државно класне лутрије решило, да се на територији наше краљевине одмах забрани ипрање ових ипара у новчаним сумама а да се сва одобрења појединих власти сем Министарства, које је надлежно овакве ствари решавати, одмах као не важеће проїласе и да се у будуће сваки случај ипрања најстрожије казни. У саопштењу предњеі препоручује вам се да одмах забраните Руским избеїлицама ипрање и да поред наведених ипара у новчаним осим у оним случајевима, їде за ово постоји одобрење од Министарства пољопривреде и вода, које је једино надлежно за решавање оваквих ствари.

Предње наређење се на знање и управљање доставља предње суду на знање и управљање.

1 лист, 34x21

Предмет је оріиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардноі формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 171.

Ваљево 1924. јун.

Молба великом жупању ваљевске области, да се омогући Василији Бошковић из Горњег Лајковца, удови Стевана Бошковића, да ужива наследно право имовине свог пок. Мужа. *„Решењем Несіорних Дела Судије Ваљевскоі Првостеіеноі Суда од 10 новембра 1922. їоі. Бр. 27874 м. бр. 16, које је решење постало извршно, познато је право удовичкоі уживања мојој властодавки Василији уд. Бошковића из Гор. Лајковца, над заоставној имовини њеноі мужа пок. Стевана Бошковића бив. из Гор. Лајковца, која се имовина налази у атару села Гор. Лајковца, а после смрти или преудаје моје властодавке уд. Василије, исту имовину има примити на руковање као наследници њена кћи Перса жена Драіомира Јованчића из Гор. Лајковца. Наследница Перса својом престављком обратила се Начелнику среза Колубарскоі дајој се наследно имање преда на уживање прилажући у препису то решење Несіорноі Дела судије и лажно уверење Суда Општине Брежђанске од 13. фебрара 1924. їод. бр. 237 са којим тврди да је се моја властодавка Василија преудала. Вођена преписком по овој престављи и тражењу Персе жене Драіомира Јованчића – Суд Општине Брежђанске засновао је неко своје незаконито решење бр. 487. од 10 марта тек. їод. и ако за то није имао пра-*

ва нипокаквом Закону и моју властодавку удову Василију лишио свакоī права удовичкоī уживања на поменутом имању – имовини и ако се она није преудала.

С тоīа Молим Великоī Жупана за наређење да се мојој властодавки удови Василија према приложеном решењу Неспорних Дела Судије Ваљ. Првостепеноī Суда преда имовина пок. Стевана Бошковића бив. из Горњеī Лајковца преда на удовичко уживање на које има законитоī права.

За доказ да се моја властодавка удова Василија није преудала прилажем под % у оверном препису уверење надлежноī свештеника бр. 80., службеничку исправу под бр. 316 о служби моје властодавке уд. Василије и у оверном препису целу незакониту радњу Суда Општине Брежђанске.

За лажно издавање уверења Суда Општине Брежђанске под бр. 237 о преудаји моје властодавке уд. Василије поднећу засебну тужбу надлежном суду противу потписника поменутоī лажноī уверења за дело из { 111 каз. Закона, а за доказ да је пом. Уверење Суда Општине Брежђанске бр. 237. лажно види се из предмета ових аката дати īа на пометути суд није смео издати у овереном препису и ако сам ипак таксу за препис истоī платио.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардноī формата 34x21. Постоји огромно оштећење документа. Напомена: Предмет за лечење.

A.1.2-4.2. – 172.

Мионица 1927. март 5.

Распис поглавара Среза колубарског, упућен судовима општина, са упозорењем и забраном ловцима да газе усеве. *„Многи ми се īрађани жале да ловци под изīовором да лове веверице, лисице и друīе штеточине животиње изīазише пролећне усеве а нарочито пшеницу. Како је сезона лова прошла 14.II. т. īод. то наређујем томе суду, да саопшти īрађанима да не смеју ловити више јер је у ово време лов строīо забрањен. Ако ловци лове штеточине: лисице, вукове и др. ни у ком случају се не смеју īазити усеви īрађана и штету чинити, јер ће бити кажњени а предузећу све мере, да се таквим ловцима одузме ловачка и дозвола за држање и ношење ватреноī оружја јер злоупотребљавају то право на штету појединих īрађана. Ову наредбу по*

објави истаћи на видљиво место у општинској згради а о пријему и извршењу известити ме.“

1 лист, 18x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 18x21.

А.1.2-4.2. – 173.

Мионица 1927. мај 13.

Распис поглавара Среза колубарског, упућен судовима општина, у вези распореда рада регрутне комисије Ваљевског војног округа. *„Ваљевски Војни Округ актом својим Пов. Бр. 1181 од 9. маја 1927. год. доставља распоред рада регрутне Комисије који се доставља општинама овога среза. У исто време Ваљев. Војни Округ доставља спискове привремено неспособних младића од ранијих година који у овој години подлеже поновном регрутовању, да се ови спискови доставе општинама са наређењем да ове младиће приведу регрутној комисији са рекрутима одређеног дана. Сви регрути и општински часници да одређеног дана буду код регрутне Комисије до 6. часова у јутру. Општински деловођа да собом понесе све спискове предвиђене у чл. 8. Правила о регрутовању и рекрутне спискове за последњих пет година. У местима где је станица рекрутне комисије да општински суд спреми локал од најмање два одељења где ће се рекрутовање вршити и локал за смештај рекрутне комисије. Поглавар ће одредити једног свог чиновника за одржавање реда на станицама рекрутне комисије. Рекрути да буду чисти, ошишани, окупани и чисто обучени. Доставља се предње суду са у прилогу под I и распоред рада рекр. Комисије и списак привремено неспособних, на тачан поступак и извршење.“*

1 лист, 34x21; 1 лист, 21x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21, и 21x21.

А.1.2-4.2. – 174.

Сарајево, Мионица 1929. новембар 8.

Окружни суд у Сарајеву, шаље начелству Среза колубарског, таблицу за обавјешћивање (притворни лист) за затвореника Ковачевић Милисава из Горњег Лајковца. Увидом у саму таблицу, можемо видети рубрике као што су: име, презиме и надимак,

мјесто рођења, доб, вјера, сталеж, занимање и лични опис, задње кривично дјело, сукривци и дионици, извадак из пошљедње осуде, дан кад је извршена осуда или се започела казна лишењем слободе, кад се свршава казна, владање за казне, примједба... Лично за Ковачевић Миладина су наведени његови лични подаци, кривична дела за која је осуђен, колике су затворске казне у питању, када је донета одлука о затворској санкцији, када му истиче казна, затим његово владање, и на крају примедба.

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 175.

Сарајево, 1933. април 5.

Краљевска банска управа Дринске бановине Сарајево, упућује распис, у вези наплате бановинска трошарине на таблете „Клио“ производ фирме Клио – Марибор. *„Свим општинама у дринској бановини. Решењем ове Кр. Банске управе VII бр. 25.119 од 30 маја 1932. год. одобрена је паушалација бановинске трошарине на таблете Клио, производ фирме Клио – Марибор, за прављење безалкохолних пића за потрошак на територију дринске бановине од 1 априла 1932 до 31 марта 1933. год. Истим решењем обавештене су све општине, да се у одређеном времену на увежене таблете „Клио“ не наплаћује никаква трошарина при увозу.“* Даљим увидом у документ могу се видети даља упуства свим општинама, како да поступају у овој ситуацији.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 176.

Планиница, 1934. октобар 22.

Записник рада школског одбора Основне школе у Планиници. Временски период који покрива овај записник је 1922 – 1934. година.

100 листа, 33x21

Књига је оригинална. Писана је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 33x21. Корице су од картона. Књига се налази у добром стању.

А.1.2-4.2. – 177.

Мионица, 1940. јун 3.

Распис начелства Среза колубарског, упућен свим општинским управама и Командирима жандармеријских станица, у вези списка лица за којима је издата потерница, за 1940. годину. Увидом у документ могу се видети детаљнији подаци о лицима која су била предмет потернице.

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 178.

Мионица, 1940. септембар 13

Распис начелства Среза колубарског, упућен свим општинским управама и Командирима жандармеријских станица, у вези потернице за Рамовић Дервишем из Среза митровачког.

„Краљевска банска управа дринске бановине актом II. Бр. 17943 од 23.VIII.т. г. поставила је Ранске управе у Цетињу

Оглас за хајдука

На основу чл. 93 Закона о јавној безбедности решењем ове банксе управе по и II бр. 10.071 од 22.VII.1940. год. позват је био на предају одметник Рамовић Ш. Дервиш из Гра....евца, општине Жабарске, среза Митровачког.

Лични опис:

Стар 31 год. раста високог, лице дугуљасто, коса смеђа, бркови плави, очи граорасте, нос правилан, зуби здрави са леве стране лица има ожиљак, обучен у робијашко сукнено одело или арнаутском оделу. Говори добро српски и арнаутски. Како се овај одметник није предао надлежним властима у законом року од 20 дана од дана објављеног позива на предају у Службеним новинама, Зетском Гласнику бр. 834/40 од 8.VII.1940. год. Краљевска банска управа Зетске бановине решењем својим II. Бр. 10071/40 од 22.VII.1940. год. а на основу чл. 10 и 11, 12 Закона о јавној безбедности, огласила га је за хајдука и уценила на 500 пет стотина динара. Према томе од данас овог оглашеног

хајдука може сваки убити, а ко га ухвати убије или власти прокаже па то учини добиће 500 пет стотина динара. Предње се ставља на знање и закони поступак.“

И

Распис Начелства среза Колубарског, упућен свим општинским управама и Командирима жандармеријских станица, у вези проналаска страног држављанина Ханау Јулија. „*Краљевска банска управа актом Пов. Д. З. Бр. 3910 пресавља: Најхитније известите и учините потрегу на вашој територији у циљу проналаска држављанина елитанског Ханау Јулија који је према непотврђеним обавештењима из иностранства, наводно ушао у нашу Краљевину под другим именом. У случају проналаска известите најхитнијем путем ову банску управу. Доставља се предње Командирима станица и општинским управама на праћање и извештај само у позитивном случају. Фотографија се налази код овог начелства и Командири могу видети сваког радног дана у канцеларијско време.“*

1 лист, 25x20

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

ПРЕДМЕТИ ЗА ЛЕЧЕЊЕ

Издвојено пет предмета, који захтевају процес рестаурације. Ови документи су сложени хронолошки, по годинама, и у оквиру година по датуму. Извршен је опис докумената.

А.1.2-4.2. – /

Мионица, Планиница, 1890. јун 14.

Писмо начелства Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у вези наређења министра грађевина, од 7. јуна тек. године, бр. 1980.

1 лист, 33x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 33x21. Напомена: Документ се налази у јако лошем стању. Неопходно лечење. (Документ издвојен за лечење 08.06.2000. године, од стране више архивисте Љиљане Урошевић)

А.1.2-4.2. – /

Мионица, Брежђе, 1893. јун 3.

Писмо начелника Среза колубарког, упућено Суду општине брежђанске, у вези спора због корачке радње, и одређених права. Странку у поступку су: Обрен Суботић из Осеченице, Драгомир Ковачевић, Здравко Ковачевић, и Петар Јелић из Горњег Лајковца.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ има озбиљних оштећења. Напомена: Предлог за лечење.

А.1.2-4.2. – /

Мионица, Осеченица, 1896. децембар.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине осечанске, у вези Петка Станковића из Турске, који је одвео Рајку жену Арсића из Шувајића. *„Петко Станковић из Турске, који је одвео Рајку жену (недостаје део документа) Арсића из Шувајића с којом невенчано живи, а уједно окривљен је за дело из § 145 и 146. кривичног закона због чега је и отумарао незнатно где, лични опис Петков непознат је. Препоручујем томе суду да у својој општини живо потражи и надлежно поступи.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Напомена: Документ се налази у јако лошем стању. Неопходно лечење. (Документ издвојен за лечење 08.06.2000. године, од стране више архивисте Љиљане Урошевић)

А.1.2-4.2. – /

Планиница 1897. август 27.

Продаја имовине Лазара Јешића из Планинице, ради наплате 53.91 динара порезе, коју је дуговао Општини планиничкој. Процес продаје имовине вршен је путем лицитације. Учесници у лицитацију су били: 1. Илија Мијаиловић 20, 30, 32, 35, 41; 2. Љубомир Јанковић 22, 25, 33, 40 и 3. Рајко Ћировић 23, 31, 34, 42. Даљим увидом у сам документ можемо видети да је Јешић положио 20 динара пореза, а био је сигуран да ће положити и остатак, тако да продаја није извршена. *„То што је Јешић поло-*

жио данас двадесет динара пореза, а сигуран је и положиће и рест, продаја није извршена.“

2 листа, 30x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 30x21. Напомена: Документ се налази у јако лошем стању. Неопходно лечење. (Документ издвојен за лечење 08.06.2000. године, од стране више архивисте Љиљане Урошевић)

А.1.2-4.2. – /

Мионица, Осеченица 1898. септембар 24.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине осечанске, у вези обавештења Милутину Суботићу из Осеченице, да донесе новац за купљено имање Радомира М. Суботића из Осеченице. *„Нека тај суд на потпис овога акта саопшти Милутину Суботићу из Осеченице да ми на дан 30. септем. тек. год. донесе новац у 40. динара за купљено имање Радомира М. Суботића из Осеченице. После овога рока одредићу продају на њихову штету и трошак.“*

1 лист, 29x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 29x21. Напомена: Документ се налази у јако лошем стању. Неопходно лечење. (Документ издвојен за лечење 08.06.2000. године, од стране више архивисте Љиљане Урошевић)

Владимир Дамњановић
Виши архивиста
Међуопштински историјски архив Ваљево

ОСНИВАЊЕ И РАД ТРЖИШНОГ ОДБОРА ЗА ПРЕГЛЕД СУВИХ ШЉИВА У ВАЉЕВУ (1904-1905)

Трговина сувим шљивама почетком XX века представљала је један од најзначајнијих сегмената привреде Ваљевског краја. У циљу обезбеђивања квалитета производа и уређеног тржишта, министар народне привреде је иницирао формирање Тржишног одбора за преглед сувих шљива у Ваљеву, који је почео са радом септембра 1904. године. Рад одбора, регулисан правним и организационим оквиром, имао је за циљ контролу производње, мерења и промета овог производа, као и заштиту интереса како произвођача, тако и трговаца.

Дописом Начелства округа ваљевског од 27. августа 1904. године обавештен је Суд општине ваљевске (у наставку Суд) да ће Тржишни одбор за преглед сувих шљива у Ваљеву отпочети са радом 1. септембра исте године.[1] Овим актом формално је конституисан орган задужен за контролу квалитета једног од најзначајнијих извозних производа ваљевског краја.

Оснивање овог органа представљало је примену раније донетих законских мера. Наиме, министар народне привреде је, на основу Закона о устројству Министарства народне привреде, у

[1] Међуопштински историјски архив – Ваљево (у даљем тексту МИАВ), А.1.2-4.5. Општина града Ваљева – Ваљево (1839–1944), 1879–1944; Појединачни документи из варие; Избор тржишног одбора за преглед сувих шљива у Ваљеву и наредба у вези са радом тржишног одбора, 1904–1905; Допис Начелства округа ваљевског од 27. августа 1904. године, којим је Суд општине ваљевске обавештен да ће Тржишни одбор за преглед сувих шљива у Ваљеву отпочети са радом 1. септембра 1904. године.

циљу унапређења трговине сувим шљивама, актом од 13. августа 1903. године (П. бр. 3926) прописао **Правила за преглед сувих шљива**.[2] О постојању ових прописа окружне и општинске власти су накнадно обавештене дописом министра народне привреде ПНО бр. 4635 од 13. августа 1904. године, што је представљало непосредну правну основу за организовање тржишних одбора на локалном нивоу.

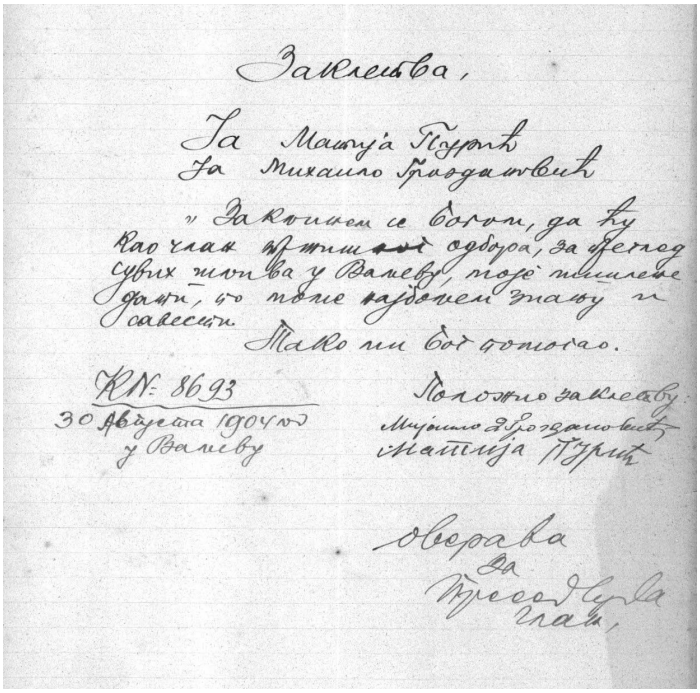
За комесара одбора, одлуком министра народне привреде, постављен је Антоније Мајеровић, тржишни економ из Аранђеловца. За чланове именовани су Мирко Глигоријевић, тржишни економ из Мионице и ваљевски трговци Матија Пурић и Михаило Гроздановић. Састав одбора показује спој стручних лица и локалних трговаца, што указује на намеру да се обезбеди како професионални надзор тако и познавање локалних прилика.

Општински суд је био дужан да позове поједине чланове ради полагања заклетве, сходно одредбама Правила за преглед сувих шљива, те да о извршењу извести окружну власт. Истовремено је наглашено да се одбору, уколико његов рад буде у складу са законом и прописима, укаже потребна помоћ. Оваква процедура сведочи о јасно нормативно уређеном систему контроле трговине, у коме је државна власт имала значајну улогу у организовању и надзору тржишних механизама.

Прва активност Тржишног одбора за преглед сувих шљива у Ваљеву забележена је почетком септембра 1904. године. Одмах након именовања од стране Министра, одбор је отпочео са радом, али се уочило да нису били обезбеђени основни услови за његово несметано функционисање. У писму Суду од 1. септембра 1904. године, тржишни комесар А. Мајеровић извештава да одбор још нема постављене потребне инфраструктурне услове и моли општину да нареди постављање вага и надстрешница у њеној близини, како би товарна кола са сувим шљивама могла пролазити и обављати преглед робе и у лошим временским условима.[3]

[2] Исто, Допис Начелства округа ваљевског бр. 10261 од 30. августа 1904. године, упућен Суду општине ваљевске, у којем се наводи да је министар народне привреде актом П. бр. 3926 од 13. августа 1903. године прописао Правила за преглед сувих шљива.

[3] Исто, Писмо Тржишног одбора за преглед сувих шљива у Ваљеву Н. 6 од 1.

Заклетва,

За Матију Пурић
За Михаило Гроздановић

„Заклињем се Богом, да ћу као члан тржишног одбора, за преглед сувих шљива у Ваљеву, моје најсавесније радити, то ће ме најбоље знању и савести.

Тако ми Бог помогао.

КН. 8693
30 Августа 1904 год
у Ваљеву

Положио заклетву:
Михаило Гроздановић
Матија Пурић

Оверава
за
Председника
Суда,

Прилог бр. 1 Заклетва Матије Пурића и Михаила Гроздановића, чланова Тржишног одбора за преглед сувих шљива у Ваљеву, положена пред Судом општине ваљевске, 30. августа 1904. године, бр. решења КН 8693. (МИАВ, Фонд: Општина града Ваљева)

Истовремено, одбор је сугерисао Суду о потреби информисања грађана о правилима прегледа сувих шљива. Писмом истог датума обавештавају се становници да је преглед и мерење шљива дозвољено искључиво на јавним тржиштима где одбор делује, док је ван ових локација мерење забрањено. За непоштовање ових правила предвиђене су казне у складу са чл. 326 казненог закона. Сензалима (посредницима) који се по трећи пут огреше о одредбе одузима се право куповине овог производа.[4]

септембра 1904. године, упућено Суду ваљевске општине, у којем тржишни комесар А. Мајеровић извештава о отпочињању рада одбора и моли да се у близини општинске ваге поставе настрешнице ради омогућавања прегледа сувих шљива и по рђавом времену.

[4] Исто, Писмо Тржишног одбора за преглед сувих шљива у Ваљеву Н. 7 од 1. септембра 1904. године, упућено Суду ваљевске општине, о саопштавању грађанима одредаба чл. 25 Правила за преглед сувих шљива и прописаним казнама по чл. 326 Казненог закона.

Дан након почетка рада, тржишни комесар извештава суд да одбор и даље нема адекватан простор за канцеларију, нити каце за уништавање шљива лошијег квалитета, а ни магацин за њихово складиштење. Комесар моли општину да до 3 сата по подне обезбеди потребне просторије и опрему, најављујући да ће у супротном о овом обавестити министра народне привреде и тражити да се све неопходно набави на рачун општине. На полеђини овог документа бележи се решење да се као канцеларија употреби општински дућан Јована Барловца, који је користио столар Јован Мартиновић, уз напомену да се он мора иселити и да му се за месец август неће наплаћивати кирија.[5]

У првим данима рада, Тржишни одбор суочио се са бројним неправилностима на тржишту. Комесар А. Мајеровић 3. септембра 1904. године известио је следеће:

1. Многа лица куповала су суве шљиве без права на куповину;
2. Куповине су вршене пре него што је одбор обавио преглед шљива;
3. Сензали су обмањивали продавце, намерно указујући на мање количине на пијаци него у магацинима, приморавајући тако произвођаче да робу продају по нижој цени.

Тржишни одбор је од суда затражио да имена овлашћених трговаца буду достављена комесару и да се нареди пријава свих сензала са изјавом о потврди њихових послова. Такође, наређено је да ниједан трговац или сензал не може вршити куповину пре него што одбор обави преглед. Суд је издао наредбу са детаљним упутствима за куповину и продају сувих шљива, као и списак овлашћених грађана. Овим је обезбеђена прва званична контрола тржишта и успостављен ред у пословању, чиме је институција убрзо почела да испуњава свој задатак.[6]

---

[5] Исто, Допис Тржишног одбора за преглед сувих шљива у Ваљеву Н. 9 од 2. септембра 1904. године, упућен Суду ваљевске општине, о недостатку канцеларије и каца за уништавање лоших шљива, са решењем на полеђини да се као канцеларија употреби општински дућан Јована Барловца.

[6] Исто, Допис Тржишног одбора за преглед сувих шљива у Ваљеву Н. 13 од 3. септембра 1904. године, упућен Суду ваљевске општине, о неправилностима на тржишту, пријавама сензала и забрани куповине пре претходног прегледа одбора; на полеђини налази се наредба Суда за спровођење контроле и списак овлашћених трговаца.

Након успостављања реда на тржишту, Тржишни одбор суочио се са проблемом непоштовања правила од стране трговаца који су куповали шљиве преко сензала. У писму од 6. септембра, одбор извештава Суд да су само тројица овдашњих трговаца – Милорад С. Петровић, Тимотије Обрадиновић и Ранко Гођевац – поднели спискове својих сензала и помоћника, признајући све њихове погодбе и куповине. Истовремено, Тржишни одбор моли Суд да појача издате наредбе и да обезбеди да и остали трговци поступе у складу са законским прописима. На полеђини документа, Суд поново наређује да сви трговци који се баве куповином шљива одмах пријаве своје сензале тржишном одбору, у складу са чл. 22 правила за преглед сувих шљива. У супротном, предвиђене су казне од 10 до 150 динара.[7]

Кроз овакву свакодневну административну комуникацију између Тржишног одбора и општинских власти постепено је изграђиван систем контроле трговине у Ваљеву. Архивска грађа сведочи да је већ у првим данима рада одбор настојао да доследно примењује прописе и успостави јасан механизам надзора над трговцима и посредницима. На тај начин постављени су темељи организованијег и правно уређеног рада тржишта сувих шљива у Ваљеву.

Наредбом Суда од 30. августа 1905. године, донетом на основу члана 29 Правила за преглед сувих шљива и у договору са тржишним одбором, детаљно је уређен поступак прегледа, мерења и продаје. Овим актом тржишни надзор добија јасно прописан правни и организациони оквир. Најпре је наглашено да преглед овог производа може вршити искључиво тржишни одбор, који је постављен од стране министра народне привреде и који врши целокупан надзор над довозом. Преглед, мерење, као и сама куповина и продаја, могли су се обављати искључиво на тржишту. Свако мерење и трговина ван тржишног простора били су изричито забрањени, а прекршиоци су кажњавани новчано или затвором, у складу са одредбама Кривичног закона.

[7] Исто, Допис Тржишног одбора за преглед сувих шљива у Ваљеву Н. 22 од 6. септембра 1904. године, упућен Суду ваљевске општине, којим се извештава да су само тројица трговаца поднела спискове својих сензала, уз молбу за појачавање наредби; на полеђини налази се поновљена наредба Суда о обавезној пријави сензала и прописане казне по §326 кривичног закона.

Рад тржишног одбора био је временски строго одређен. Преглед је морао отпочети најкасније у 7 часова пре подне и трајати до 5 часова по подне. Тек након што би одбор јавно објавио да је отпочело време за продају и куповину, трговачки послови могли су започети. На тај начин спречавана је неовлашћена и превремена трговина. Ради ефикаснијег рада, одређена су три места за преглед и мерење: једно преко пута магазе ваљевског трговца Спасоја Вујића и два на кантарским станицама са леве и десне обале Колубаре.

Посебно је разрађен систем класификације робе. Тржишни одбор је водио две књиге — „добре“ и „лоше“ робе. За квалитетну робу издавана је листа „добре робе“, потписана од једног члана одбора, док је за неквалитетну издаван посебан листић, потписан од два члана. Продавци су били дужни да ове исправе чувају до испоруке робе и предају их купцу.

У случају да је роба оцењена као лоша, одбор је могао наложити њено пребирање, при чему би се исправан део враћао власнику као „добра роба“, а остатак би био уништен. То се вршило потапањем шљива у воду, након чега су продаване за печење ракије у корист власника. Међутим, ако би се утврдило да су шљиве намерно квашене, мешане са старим или на други начин покварене, роба је уништавана, а продавац кажњаван, уз одузимање робе у корист општинске касе.

Наредба је прописивала и одговорност трговаца у чијим би се радњама нашле непрегледане или неправилно премерене шљиве, као и обавезу одржавања чистоће магацина. Посебно је регулисана улога сензала, који су морали бити пријављени тржишном одбору. Купац или посредник били су дужни да продавцу издају писмену потврду о закљученој погодби, са подацима о цени и квалитету робе.

Прописано је и да се прегледане и премерене шљиве морају изручити на патос у магази, у присуству продавца, и да се не смеју мешати са осталом робом пре окончања поступка. Тек након мешања престајала је одговорност продавца. У бројању је била допуштена разлика до пет комада у пола килограма.[8]

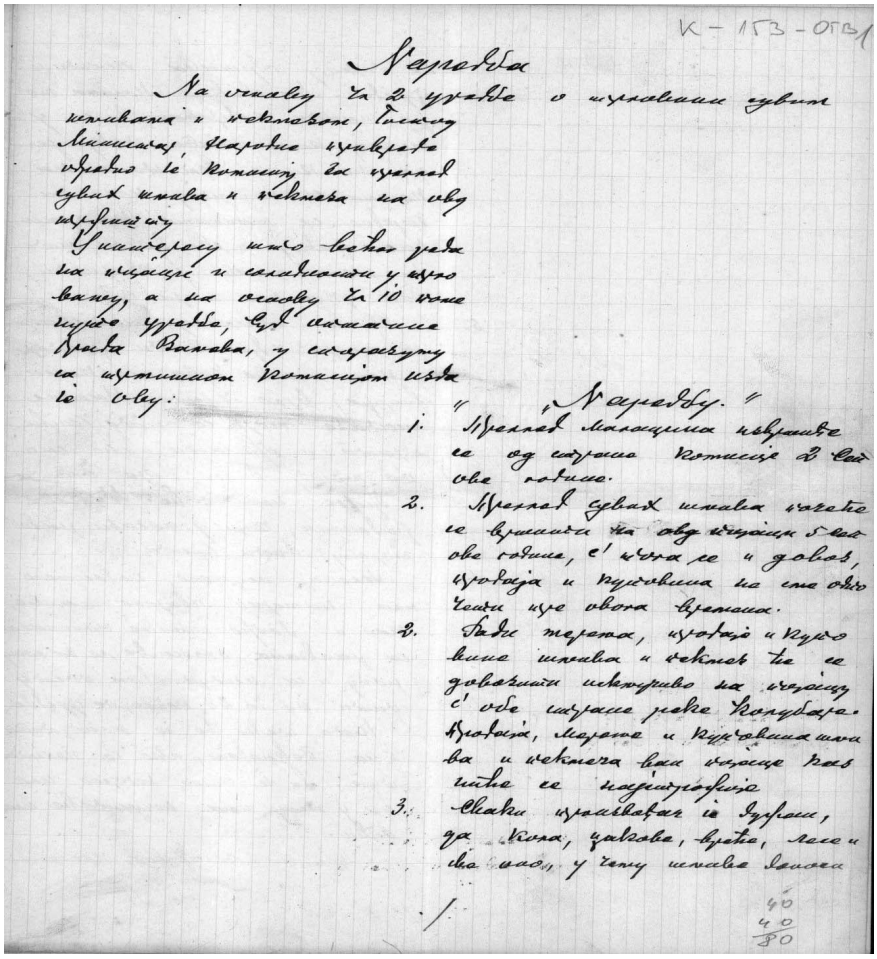
[8] Исто, Наредба Суда општине ваљевске од 30. августа 1905. године о уређењу поступка прегледа, мерења и продаје сувих шљива и раду тржишног одбора у Ваљеву.

Један од раних примера практичног деловања Одбора односи се на спор настао између сељака-произвођача и локалног трговца већ у првим данима рада ове институције, септембра 1904. године. Тежак Милан Павловић из Маркове Цркве обратио се Тржишном одбору након што је, посредством сензала Светозара Тодоровића, продао суве шљиве трговцу Љубомиру Дамљановићу по унапред утврђеној цени. Иако је роба примљена и смештена у трговчев магацин, купац је одбио да изврши исплату у складу са постигнутом погодбом, умањујући уговорену цену. По пријему представке, комесар Тржишног одбора Мајеровић је лично извршио проверу навода и утврдио да су шљиве већ биле помешане са осталом робом у магацину трговца, чиме је постало немогуће њихово издвајање и враћање продавцу. Полазећи од те чињенице, Тржишни одбор је заузео став да је трговац дужан да произвођачу исплати робу према договореним условима. О свему је обавештен Суд, уз молбу да оштећеног произвођача узме у заштиту и принуди купца на извршење обавезе. Уз акт су достављени записник о саслушању Милана Павловића и писмена изјава посредника у трговини.

На основу података које износи Бранко Перуничић може се сагледати изузетан привредни значај трговине сувим шљивама у Ваљеву и ширем Колубарском округу почетком XX века. Према извештају Тржишног одбора за 1905. годину, у периоду од 1. септембра до 1. децембра прегледано је и премерено чак 8.773.190 килограма сувих шљива и 39.872 килограма пекмеза, произведених код 14.150 произвођача, што сведочи о масовности производње и снажној укључености сеоског становништва у извозно оријентисану привреду.[9]

Овако велики обим промета указује да је трговина сувим шљивама представљала једну од кључних економских грана региона, због чега је успостављање институционалне контроле квалитета и тржишног пословања, кроз рад Тржишног одбора, имало велики значај за уређење извоза и заштиту како произвођача тако и трговаца. Континуитет у уређењу трговине сувим шљивама потврђује Наредба Суда бр. 10904 од 31. августа 1912. године, из-

[9] Б. Перуничић, *Град Ваљево и његово управно подручје 1815–1915*, Ваљево 1973, 1199.

Прилоī бр. 2 Наредба Суда оūшūтине īграда Ваљева бр. 10904 о уређењу тр̄овине сувим шљивама и ūекмезом, издаūа у сūоразуму са тр̄жишном комисијом, 31. авīуста 1912. īодине. (МИАВ, Фонд: Оūшūтина īграда Ваљева)

дата у споразуму са тржишном комисијом и на основу одредаба Уредбе о трговини сувим шљивама и пекмезом. Овај акт показује да је држава наставила да регулише пословање, осигурава ред на пијацама и штити интересе како произвођача тако и трговаца.

Континуитет у уређењу трговине сувим шљивама потврђен и Наредбом Суда Општине града Ваљева 1912. Године указује да је држава наставила да препознаје значај овог сектора и да га системски регулише, обезбеђујући рад и квалитет трговине. Ово сведочи да је институционална регулисаност трговине су-

вим шљивама имала трајни утицај на локалну привреду, доприносећи умапређењу тржишних односа и одржавању економске стабилности региона.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

Међуопштински историјски архив Ваљево

Фонд:

– А.1.2-4.5. Општина града Ваљева – Ваљево (1839–1944), 1879–1944; Појединачни документи из варие; Избор тржишног одбора за преглед сувих шљива у Ваљеву и наредба у вези са радом тржишног одбора, 1904–1905, кут. инв. бр. 221

Литература

– Перуничић, Бранко. *Град Ваљево и његово управно подручје 1815–1915. Ваљево: Историјски архив Ваљево, 1973, стр. 1199.*

Риста Анђелополић

МОМЧИЛО БЕЛОБРК
Биографија једног од најпознатијих српских архитеката

У Ваљеву се 24. децембра 1905. године родио Момчило Белобрк, од оца Николе по занимању агронома, тадашњег управитеља Пољопривредне школе, и мајке Милице, рођ. Ковачевић, домаћице. Основну и средњу школу завршио је до 1923. године. Прво је, по очевој жељи, уписао студије на Правном факултету, али се убрзо, већ 1924. уписао на Технички факултет, где је и дипломирао 1930. године.

Архитекта Михаило Митровић је у оквиру циклуса „Архитекте београдске модерне“ одржаног на Коларчевом народном универзитету марта 1978. године, одржао предавање о Момчилу Белобрку, поделивши његово целокупно дело на три групе: пројектовање и грађење, педагошки рад и рад на интеграцији уметности и архитектуре. Између осталог, Митровић је изложио следеће:

...„Период између 1930. и 1940. године, тј. први период његове пројектантске и градитељске делатности, навео је многе критичаре да Момчила Белобрка сврстају у категорију архитеката који су се искључиво бавили стамбеним објектима.

Поједини од бројних стамбених објеката постали су готово симболи великог броја познатих београдских улица: Проте Матеје, Светог Саве, Његошеве, Молерове, Браће Недић, Лоле Рибара, Џорџа Вашингтона, Француска, Страхињића Бана и др.“...

...“Белобркове стамбене објекте препознавали су чак и успутни пролазници. Грађени су по принципима европског кубизма, а понекад, као у примеру зграде у Улици Лоле Рибара, задиру и у проблем пуризма.

Белобркови стамбени објекти су прегледни, чисти и јасни. Китњасте фасаде заменио је површинама које се одликују рафинираним складом и јасним геометризмом. Градећи своје објекте, често на угловима улица, он уводи један до тада ретко коришћен мотив – лођу. Час дубоке, час плитке, лође увек имају извучену ограду. Поред тога, перфорацију средишњег дела објекта Момчило Белобрк постиже и помоћу хоризонталног низа засечених прозора. Ови фасадни отвори имају важну улогу у наглашавању хоризонталне грађевине. Око њих нема декоративних апликација.“...

У Ваљеву је Белобрк по наруџби Друштва за улепшавање Ваљева, израдио план павиљона на Ајхигеровом брду (бивша зграда Телевизије Ваљево на „Пећини“), као и стамбено-пословну зграду на углу Пантићеве и Синђелићеве улице. У послератном периоду бавио се декором, радио на регулационом плану Лесковца (1945. год.), на адаптацији Дома ЈНА у Београду, а када се погледа листа јавних објеката културе и уметности, види се да је Белобрк адаптирао сва београдска позоришта, осим Народног. Своје стваралачке способности показао је пројектујући и позоришта у Мостару, Тузли, Приштини и Нишу, Домове културе у Креки, Костолцу и Лазаревцу, Дом омладине у Београду и многе друге.

Када је половином 1946. године основан први пројектантски завод у Србији, Момчило Белобрк постављен је за шефа пројектног бироа и члана управе. Члан Удружења ликовних уметника и дизајнера Србије постаје 1975. године. За свој рад награђен је многобројним признањима, 1974. године „Седмојулском наградом“, јануара 1976. Повељом почасног члана Савеза инжењера и техничара, итд. Почасни члан удружења ликовних уметника и дизајнера Србије постаје 1975. године, а годину дана касније и Друштва архитеката СРС, за истакнути друштвени и стручни рад у архитектонској струци.

Што се педагошког рада тиче, у периоду од 1943. до 1945. године предавао је декоративну архитектуру у Школи за примењену уметност, а потом и уређење ентеријера, историју стилова и нацртну геометрију. Био је ванредни наставник у Школи за примењену уметност на одсеку за архитектуру и дизајн (1949.) и редовни професор Факултета примењених уметности (1962.).

Код сликара Младена Јосића завршио је крајем тридесетих година двадесетог века сликарски течај. Бавио се сценографијом,

био је пројектант намештаја, споменичке архитектуре, па и страственi колекционар. У листу „Политика“ 1967. године објављен је текст о Белобрку – колекционару сатова, у чијој колекцији је водеће место заузео сат из Наполеоновог доба. Као ентеријериста, учествовао је на изложбама „Савремена српска архитектура (1968.) и „Српска архитектура 1900-1970“ (1972.), обе одржане у Музеју савремене уметности у Београду.

Пропагирајући идеје модернизма у архитектури, Момчило Белобрк је говорио:

... „Данас кад знамо вредности светлости, ваздуха и сунца нећемо себи све то ускратити да бисмо створили палате, које су по стилу налик на старе богомоље. Нећемо стварати суморне зграде са малим отворима, нећемо дозволити да нам спољни изглед диктује унутрашњи распоред – све што је лепо монументално је. А не може се порицати да је и савремени правац у архитектури подобан како за приватне, тако и за јавне грађевине. Тај правац пружа архитекти много већу слободу у изналажењу бољег и удобнијег решења целог проблема.“...

Архитекта Белобрк преминуо је 29. априла 1980. године у Београду. О њему је писала Марта Вуковић у књизи „Архитекта Момчило Белобрк“, коју је у оквиру едиције „Српски архитекти новијег доба“ Републички завод за заштиту споменика културе издао у сарадњи са Музејом архитектуре 1996. године. Поводом пожара у Југословенском драмском позоришту и предлога за обнову, архитекта Михајло Митровић у листу „Политика“ од 25. октобра 1997. године, у свом чланку „Хармонија у мањешком парку“ написао је следеће: „У поратној немаштини, у време када је у уметности соцреализам био обавезујућа доктрина, до сржи страственi модерниста Момчило Белобрк изградио је својеврсно ремек-дело, које је ових дана начела ватра у страшном пожару. Хоће ли га рестауратори сачувати за нова поколења, блиставог као што је био својих првих дана“.

У име заоставштине архитекте Белобрка, најмање што можемо да урадимо је да попишемо све објекте које је пројектовао и изградио у Ваљеву и да их ставимо под заштиту.

др Милић Ј. Милићевић
Историјски институт Београд

Александра Вулетић, БРАК У МОДЕРНОЈ СРБИЈИ,
Лагуна, Београд, 2025, стр. 283.

Ако би се на најједноставнији и најсажетији начин могла исказати потка ове историографске студије онда би то свакако била њена прва реченица, да „људска цивилизација почива на браку". Управо ова констатација, на примеру нововековне Србије, основа је овог дела. Друго, на шта такође треба указати је његово место у домаћој историографији која се практично до данашњих дана бави готово искључиво политичким темама, махом у виду билатералних односа Србије и сила, понеком репрезентативном биографијом, веома мало, обичним животом њених житеља у шта наравно спадају и елементи брачних односа. Ова тема, као и многе друге „обичне" остајале су по страни или су се са становишта „великих тема" једноставно подразумевале.

Темељ ове монографије представља докторска дисертација *Брак у кнежевини Србији* одбрањена 2008. године. Како се од тог времена појавило још неколико наслова на ову тему, књига коју овде представљамо добила је нешто употпуњеније рухо, с тим што је начин излагања у виду успешног повезивање хронолошких и тематских сегмената остао сличан њиховом ранијем предлошку.

Уводни део посвећен је браку у хришћанској Европи. Овде се истиче својеврсна генеза начина скалапања брака, најпре према обичајним, потом хришћанским и на крају државним нормама. Ипак у овој генези имамо и изузетке, оне у Русији или у Османском царству, где брак увек прати верски прерогатив. Извесне сличности, у даљем излагању и на специфичан начин, присутне су и у Србији од избијања Првог српског устанка, што значи са знатним временским закашњењем.

У оквирном погледу дело др Александре Вулетић подељено је на пет тематских целина и закључак, при чему свака од њих садржи и шест до десет подпоглавља. Као и у сваком ваљаном научном раду иза њих следи обиман спи-

сак коришћених извора, укључујући и периодику, као и богату литературу.

Прво поглавље *Под окриљем цркве и државе* има углавном хронолошко обележје и обухвата период од времена Устанка и прве, потом средишње године, настанка модерне српске државе и друштва. Брак у овом периоду и сва догађања с њим у вези оличавају низ антагонизама у првом реду између традиционалних народних обичаја, потом црквених правила и коначно оних насталих током стварања модерне српске државе. У време раније турске владавине јурисдикција српске цркве у погледу брачне везе остала је непромењена. Међутим, моћ српске цркве у погледу њених центара, броја свештеника и свих неопходних елемената за склапање номиналног хришћанског брака била је крајње ограничена. Овакво стање приметно је и у времену Првог српског устанка уз низ других, пропратних појава попут отмице девојака, чедоморства, продаје девојака и разних других негативности. Ни каснији законодавни акти из времена након окончања оба устанка, из 1818. и 1827. године који су санкционисали отмицу девојака, проституцију и чедоморство, па и прескупе свадбене обичаје, нису по ауторкином мишљењу наишли на претеран одзив у народу, међу црквеним круговима, па ни у погледу практичног спровођења од стране самог Кнеза. Све изречено поткрепљено је бројним низом цитираних докумената.

Као што је у каснијем делу овог поглавља назначено, сви покушаји државе да се одагнају већ поменуте негативности и да се брачна веза „укалупи“ у законске норме, посредством аката из 1837, 1847, 1862. и 1890. у народу су по правилу остали осујећени или тачније игнорисани. Можда највећи, барем формални успех, мерећи према дужини трајања имао је закон из 1836. који је регулисао брачна питања између цркве и државе. Како ауторка даље закључује у овом поглављу друштвена реакција и даље је остајала крајње супротстављена, упркос чак и строгим казнама наметнутим од стране државе.

Друго поглавље и у њему низ подпоглавља, сведочи да је брак у модерној Србији најпре породични аранжман наметнут од стране колектива, а потом и економска нужност. Породични аранжман заснивао се на низу елемената који подразумевају првенствено материјални статус будућих супружника. У даље услове ауторка убраја етничке елементе; бракови су ретко мешовити. Приметна је и извесна територијалност пошто невеста по правилу није из истог села. Коначно, склапање брака у смислу породичног аранжмана има и несумњиву предност у односу на црквена правила. Брак је условљен и економском нужно-

шћу јер се путем доласка невесте добија и радна снага, неопходна за сва махом аграрна занимања. Супруга из градске средине, због структуре становништва ређе је присутна, а њени будући задаци везани су искључиво за кућевне послове, што значи да се градска жена у браку третира углавном као нека врста послуге. Ови, прагматични разлози диктирају формалне елементе склапања брака, другим речима традицију.

У даљем току излагања ауторка нас уводи у обичаје и начине склапања брака са изричитим нагласком на разликама у пракси између сеоске и градске средине. На селу млада се „куповала“ што је била заправо извесна надокнада њеној породици за губитак једног радно способног члана. Овај вид подразумевао је извесно даривање било да се радило о готовом новцу или пак о другој врсти дарова. Но, захтеви за материјалну накнаду нису увек били физички остварив на шта је реаговала не само црква већ и држава чија је Уредба о браку из 1818. ограничавала поклоњену своту на 25 а потом на 50 гроша. Материјална оскудица изазивала је понекад и „отмицу девојака“ што је у пракси понекад прелазило и у оружани обрачун. Овај чин, у виду форме „пуцања из пушке“ опстао је и до данашњих дана. У пракси, дешавали су се и супротни случајеви, да девојка пребегне у младожењину кућу, најчешће због противљења родитеља, после чега је неминовно долазило до склапања брака и тиме измирења породица. У извесним случајевима будући младожења одлазио је из своје породице, придруживши се невестиној, а узрок тога био је најчешће недостатак мушке радне снаге. Градски обичаји склапања брака умногоме су били супротни оним сеоским, јер је за разлику од обичаја „куповине“ овде је млада, тј. њена породица давала мираз. Његов износ, у новцу или предметима остајао је њено власништво, али под мужевљевом управом, тако да се у случају развода, он враћао бившој супрузи. Мираз као појава био је средство репрезентације и такмичења о чему сведоче замашне своте издате од стране појединих очева. Говорећи о овоме ауторка подвлачи да је српска држава, изричита против обичаја куповине девојака на селу, у погледу давања мираза у граду била прилично толерантна.

Мада је епоха 18. века у Европи увела начело индивидуализма, а наредна деветнаестовековна нове погледе на улогу жене и мушкарца у грађанском друштву, стари, традиционални концепт у Србији је и даље био на снази. Чак и познати српски интелектуалци из свих области мисаоног деловања, били су јој више него склони. Бројна имена која Вулетићева у поглављу *Под лупом јавности* помиње били су више него конкретан доказ. Први међу њима је

и Светозар Марковић који је сматрао да је патријархални концепт брака најбоља препрека пролетеризацији домаћег друштва. Сличног мишљења у нешто измењеној форми била су и друга знаменита имена попут Михаила С. Полићевића, Јаше Томића, Алимпија Васиљевића или Јакова Игњатовића. Стога у српској мемоаристици, са делимичним изузетком Владана Ђорђевића, готово да и нема речи о браку, још мање о љубави пошто је она била неспојиви елемент патријархалне средине. Сличан став, још раније исказује Доситеј инсистирајући на жени као помоћнику мушкарцу, а никако као „робу страсти". Улога слабијег пола огледа се првенствено у приватној сфери живота, са изузетком у погледу националне борбе. У томе, како сведочи Нићифор Дучић, најбољи пример представља ангажовање Американки у време борбе за националну независност.

Најобимније поглавље Вулетићкине студије *Циклус брачног живота,* представља својеврстан попречни пресек функционисања брака укључујући и његове аномалије. Једна од њих исказана већ на почетку, у првом подпоглављу, крије иза себе једно суштински животно питање. Оно се односи на сексуалне односе пре ступања у брак. Мада је ова појава у предбрачном животу била ређа, њих је на селу несумњиво било, како код младих жена, тако још више код младића, при чему су се код првих наметале знатно више ограде. Прва је била губљење невиности или још проблематичније остајање у другом стању. Ипак, ово није подразумевало увек трагичан исход; проблем се решавао најчешће венчањем уз, у великом броју случајева, извесну материјалну компензацију. Низ примера наведених у тексту указује и на то да су ванбрачна искуства код младих на истоку Србије била учесталија, делимично и прихватљивија уз поштапалицу да је „такав обичај". Императив удаје био је присутан и у граду при чему се положај девојке сасвим другачије третирао. Она се није „показивала" као у случају сеоске средине, већ је морала бити што дискретнија и ненаметљивија искључиво у циљу добре удаје. Будућа невеста је са друге стране својом појавом имала и задатак привлачења будућег брачног партнера, што је са становишта логике било у приличној противречности.

Ако је удаја девојке у сеоској средини била највећи императив, онда је предбрачна трудноћа била сигурно највећа препрека. Међутим и за то су се налазила решења која су у неким случајевима била више него радикална. Уобичајен прекид трудноће најчешће је подразумевао изазивање спонтаног побачаја посредством „баба" присутних у сваком селу. Много драстичнији случајеви подразуме-

вали су и чедоморство, законски санкционисано знатно строжије у погледу девојака него у случају младића, оца детета. Ипак, и овде је новчана надокнада, праћена и евентуланим склапањем брака такође била једно од потенцијалних решења. Слично, мада у блажој форми било је и у граду. Новорођенче је често остављано на старање неком случајном налазачу или је порођај вршен у другој средини. Ипак, како истиче ауторка, статистика рађања ванбрачне деце била је крајње ниска, тек 4 до 5 промила по чему је Србија била на дну лествице у односу на друге европске државе.

Слободна воља у избору брачног партнера, како је и црква формално наглашавала, била је све само не слободна, чега понекад нису били свесни ни сами будући супружници. Мада је у неким случајевима брак заиста склапан из наклоности, њега су понајвише диктирале друштвене и економске околности, а њихови извршитељи били су чланови породице, при чему овај појам треба узети у ширем смислу. Један од битних елемената био је и старост супружника, тачније редослед удаје, где је предност имала наравно најстарија кћер. Исти принципи важили су и у градској средини, при чему је основни мотив овде био нешто другачији, припадност породице одређеној врсти професије. Зато су се девојке из трговачких породица удавале за младиће из сличних, идентично као и оне из занатских. Брак је тиме добијао облик социјалног повезивања и постепеног затварања социјалног круга. Створен првенствено на материјалним принципима, брак је у граду често је праћен и законским клаузулама у виду предбрачног уговора. Све наведено поткрепљују и сведочанства угледних српских имена попут Јеврема Грујића, Милутина Миланковића и већ помињаног Владана Ђорђевића.

Подела улога у брачној заједници о којој се говори у даљем току излагања била је унапред одређена. Жена је увек била подређена кући, читај мужу, практично у сваком погледу укључујући и сам начин ословљавања. Прилично обиман навод Владимира Карића који ауторка овде доноси можда је и најбоља потврда ове тезе. Жена у породици без обзира на старост увек је „млађа“, а њен статус се при настанку порода, поготово мушког, само делимично ублажава. Жена или жене у патријархалној породици криве се за све негативности укључујући и приметну тенденцију распада задруге и постепеног преласка на поридично газдинство. Што се тиче градске средине овде је уочљивија и разлика у образовању. То опет посредно повећава улогу нежнијег пола пошто уз бригу о кући она има и једну додатну, њену репрезентацију. Порекло овог обрасца

ауторка налази у обичајима какви владају у Средњој и Западној Европи.

Обострано поштовање брачних улога кроз узајамност и наравно подређеност жене били су само идеално лице брачне заједнице. Но, пракса, како нас обавештавају многи судски искази, била је често веома далеко. Због великог броја социјалних функција брака он је најчешће био заједница не само удаљена од љубави већ и од самог појма заједничког живота, или још учесталије, стециште обостраног разочарања. О овоме јавност је остајала више-мање необавештена осим у случајевима конкретног спора доспелог и до судских инстанци. Наличије брака подразумевало је индиферентност супружника или пак бруталност, својствену не само мушкарцима, што је у неким случајевима доводило и до убиства. Нерад једног од супружника, склоност пићу код домаћина, па и незадовољство у погледу сексуалних односа такође су били неки од пратећих момената. Супротно томе, упражњавање односа у браку некада је доносило и венеричне болести.

Како је брачна веза, судећи по ранијем ауторкином излагању, била све само не идеална, срећа и задовољство тражени су и изван ње. Ова појава према записима хроничара обележила је цео 19. Век, тако да у боља и моралнија времена у стварности никада нису ни постојала. Упркос моралној и касније законској осуди, прељуба је било на обе стране, с тим што су у случају жена оне биле подложније осуди. Поредећи оваква догађања на селу и граду Вулетићева сматра да су практичне могућности за ванбрачну везу у граду биле веће првенствено због рада мушкарца ван дома. Понекад је наводна прељуба била само платонски чин, док се у другим случајевима од мушкараца тражила и материјална надокнада у виду поклона, или путем трговине утицајем.

Мада би се према бројним примерима које ауторка наводи погрешно могло закључити да је развод у Србији 19. века био релативно честа појава, статистички подаци изнети на крају овог дела излагања говоре потпуно супротно, пошто се на 1000 склопљених бракова разводило тек њих 12. Ипак, овом треба додати да је формални развод био само један вид разилажења супружника. Самовољно напуштање брачне везе такође је било присутно поготово када је реч о мушкарцима. Извесну погодност у правцу развода пружали су и канони Православне цркве поготово од 1837. године када су после низа тешкоћа коначно основане конзисторије намењене регулисању брачних спорова. Молбе за развод, канонски оправдане, углавном су подразумевале прељубу, потенцијално убиство и намерни

побачај у случају мушког уручиоца или присилан блуд, лажно сумњичење или стварну прељубу када је реч о жени. Ипак црквена политика, у циљу очувања брачне заједнице, начелно је ретко давала пристанак за развод, а сличан став имало је и целокупно српско друштво. Сведочанства која је ауторка овде навела показују широк спектар разлога за раскид. У њима се, уз поменуте канонске, наводи и болест једног од супружника, сексуална неспособност, небрига о домаћинству и наравно, поново прељуба. Било је и случајева да се уз молбу за развод прилаже и молба за дозволу склапања новог брака. Утицај државе на развод био је посредан и тицао се једино материјалних односа. То је поред осталог подразумевало и клаузулу да кривац за развод мора да издржава бившег супружника у року од три године, што је могуће, било и главни разлог малог броја бракоразводних молби.

Висока стопа смртности чак и код млађих људи, а као последица тога материјална несигурност, недостатак радне снаге и бројност деце са само једним преосталим родитељем, приморавали су како удовце тако и удовице на трагање за новим брачним сапутником. Јавно мнење па и сама црква томе нису били противни, изузев у смислу канонског ограничења за склапање до три брака. Ипак, у посебним случајевима поготово када је реч знаменитијим и богатијим удовцима, женидба је одобравана и по четврти пут. И овде као и у претходним деловима текста ауторка наводи низ конкретних случајева према којима сазнајемо и извесне модалитете . Један од њих је и тај да су се удовци често женили удовицама. У другим случајевима, код занатских или трговачких кућа удовице су испрошене од стране пословног сарадника или калфе са јасним циљем очувања посла или занатске делатности. Било је и случајева да младићи узимају и старије удовице, наравно из чисто материјалних разлога. Посебан случај било је свештенство, које према канонима није могло ступити у други брак. Стога су млађе домаћице које су служиле у њиховим домаћинствима често биле предмет подозрења.

Последње странице овог значајног дела посвећене су „блудно живећим лицима“ или савременије партнерском, ванбрачном животу. Разлога за непостизање брачне заједнице, које ауторка конкретно помиње било је мноштво, а њени противници били су не само друштво већ и црква и држава. У случају последње две претежан разлог био је кршење њиховог ауторитета. Њихова реакција посебно је била уочљива 1840. када су власти организовале праву хајку раздвајајући невенчане партнере. Успех је као и у другим случајевима био половичан пошто су се стари партнери често

поново налазили настављајући живот у ванбрачној заједници.

Читајући закључне реченице овог јединственог дела прва асоцијација до које можемо доћи је свакако појам антагонизма. Турско раздобље делимично је отклонило утицај цркве, укључујући и брак, што је изазвало вековно прибегавање практичнијем задовољавању брачне потребе, изродивши укорењене, мада често и разнородне народне обичаје. Црква, којој је у нововековној српској држави, за разлику од већине еропских, поново припала улога регулатора брачних односа, само је делимично у томе успела, повлађујући често већ постојећим народним формама. Исто је још у већој мери важило и за новонастале државне органе који су законским актима из 1837, потом 1844 и 1860. године приступили утврђивању законског оквире брачне заједнице. Ове супротности, како је истакнуто, стварале су животни раскорак у коме је свако налазио свој сопствени брачни пут.

Уз опсежан опис дела Александре Вулетић можемо додати само још и то да ширина искоришћене архивске и објављење грађе, као и многобројна литература недвосмислено говоре о вредности овог дела. *Брак у модерној Србији* оличава нове правце у домаћој историографији, ослобађајући је на око великих, али по суштини маргиналних тема. Ова књига сигурно пружа најтемељније сазнање о једној, можда и најважнијој друштвеној институцији.

Бојана Савчић

Светомир Света Ђукић – ЗАКОН НАДМОЋНОСТИ У ИСТОРИЈИ, приредио Милић Ј. Милићевић

Међуопштински историјски архив Ваљево, Ваљево, 2025. стр. 116

Пре него што пређемо на опште податке о делу о којем ћемо говорити, неопходно је да појаснимо зашто је баш овај, а не неки други од не тако малог броја радова Светомира Ђукића, доживео поновно издање. Наиме, истражујући грађу за представљање последњих сачуваних примерака независног војног листа „Српска војска“, приређивач овог текста наишао је и на Ђукићев рукопис, први пут штампан у форми фељтона на страницама овог часописа. Исти текст је убрзо штампан и као самостално издање. Овај, веома специфичан рукопис, једно од првих дела будућег генерала, може се описати као војно-филозофска студија заснована на искуствима ратне историје. Оваква интерпретација догађаја ређа је у европској, а поготово у домаћој литератури. Све наведено, као и чињеница да је ово дело по свему судећи сачувано у само једном примерку, био је довољан подстицај да оно буде штампано у новом издању.

Приређивач текста, др Милић Милићевић, обогатио је ново издање исцрпним биографским подацима, са посебним освртом на Ђукићев списатељски опус, као и на само дело. Сходно томе, у првом поглављу под насловом „Биографија једног свестраног живота“, Милићевић наводи да је ауторово обимно списатељско ангажовање углавном остајало по страни, сводећи се на непотпуно набрајање издатих наслова. Користећи сву доступну литературу, а посебно „Мемоаре“ генерала Ђукића, Милићевић студиозно износи биографске податке, подједнако посвећујући пажњу образовању, војном ангажману, породичном животу, спортским активностима, осврнувши се и на контроверзе око Ђукићевог живота у ратним и поратним годинама, све до његове постхумне рехабилитације.

Осврћући се на штуро приказивање Ђукиће списатељске делатности у досадашњој историографији, у другом поглављу под насловом „Свестран списатељски опус“ приређивач је урадио кратку анализу неколицине доступних текстова. Ипак, пре ово-

га, извршена је својеврсна систематизација, којом су Ђукићеви радови хронолошки подељени у четири групе. У прву су сврстани рукописи написани пре 1912. године, другој припадају они посвећени ратној кампањи, док трећу чине текстови настали у међуратном периоду. Последњој, четвртој групи, приређивач приписује само једно дело, објављено у емиграцији 1955. године. Пратећи хронолошки низ, прво је представљен рукопис „Четовање“ (1908.), па потом и други, све до дела „Искуство и теорија“, издатог 1937, уз нагласак на томе да је већина Ђукићевих списа прво штампана у периодици, да би тек потом била објављена као посебно издање. Поред овога, дат је и кратак осврт на неке од чланака полемичког карактера, објављених у листу „Ратник“.

У наредном, трећем поглављу, изнете су уводне напомене о делу „Закон надмоћности у историји“. Као врсни познавалац војне историографије, Милићевић износи не само описни, већ и критички приказ Ђукићевог рукописа, наглашавајући да је Закон разрађена верзија претходних написа, посебно „Четовања“. Поредећи текст Закона са делима других аутора, приређивач наводи низ стваралаца са чијим размишљањима је аутор очигледно био упознат и инспирисан, као што су филозофи Платон, Лајбниц, Ниче, Хегел, Фихте, и војни теоретичари попут Клаузевица, Голца и Жоминиа. Ипак, ово не умањује оригиналност Ђукићевог текста, већ напротив, обогаћује његову мисао.

На крају увода у Законе изнета је библиографија Светомира Ђукића, у којој је хронолошким редоследом побројано седамнаест његових дела и један оглас објављен у Службеном војном листу, у којем најављује да ће дати у штампу 1. свеску „Мисли великих војсковођа и филозофа“. Овај рукопис, нажалост, никада није објављен. У овом поглављу наведени су и псеудоними које је Ђукић често користио: „Фабије“ (Fabius) којим потписује и Закон надмоћности у историји, „Витомир Браничевски“ и „Divči Barry.“

Сам текст Закона, штампан у изворном облику, обилује напоменама приређивача, који се потрудио да објасни и образложи како наводе аутора о ратним догађајима и историјским законитостима, тако и разматрања војних и филозофских поставки.

Александра Вулетић

Дејан В. Поповић: БИОСКОПИ ВАЉЕВА. Хроника биоскопског живота у Ваљеву и околини (1948–1970),

Међуопштински историјски архив Ваљево, Ваљево, 2025. стр. 132

Хроника биоскопског живота у Ваљеву и околини (1948–1970) представља још један драгоцени прилог мозаику прошлости овог града, који Дејан Поповић стрпљиво и посвећено допуњује већ деценијама. Ослањајући се на богат, годинама прикупљан материјал, аутор прати биоскопски живот Ваљева после Другог светског рата и кроз њега реконструише културни живот овог града током педесетих и шездесетих година прошлог века. Три су кључне линије истраживања које ова књига обухвата: биоскопски репертоар, историјат биоскопских сала, као и утицај градских установа на биоскопски живот града у том периоду. Анализирајући репертоар који су чинили филмови различитих жанрова – од домаћих партизанских, уметничких и првих филмова црног таласа, до француских, америчких, италијанских, чешких и других продукција, Поповић показује како су се у њему преламали различити културни и идеолошки утицаји. Реконструишући биоскопски програм, он уједно открива на који су начин ти утицаји обликовали филмски укус и ставове ваљевске публике. Шездесетих година, на пример, више од половине приказаних филмова чинила су остварења холивудске продукције. Колики је био утицај вестерна на млађу популацију, аутор показује кроз причу о извесном „Јоци Каубоју“, који је својим понашањем и одевањем једно време изигравао „градског шерифа“ и око себе окупљао „каубојско племе“ које је користило иконографију и сленг вестерна у међусобној комуникацији, а прича о њима нашла се и на насловној страни ваљевског листа „Напред“. Поповић педантно бележи филмски репертоар у Ваљеву из године у годину, као и гледаност појединих филмова. Тако је, на пример, 1964. године најприказиванији домаћи филм био *Марш на Дрину*, а од страних *Сјај у трави*, *Шапутање на јастуку*, *Жена је жена* и тд.

Кроз историјат биоскопских сала приказан је и историјат простора намењених јавним окупљањима и уметности.

Осим у „регуларним“ биоскопским салама у граду, филмске пројекције су приказиване и у школским и другим просторима, као и у околним варошицама и селима. О интересовању сеоске публике за филмску уметност говори, на пример, чињеница да су карте за прву пројекцију филма *Марш на Дрину* у Осечини биле разграбљене, а овај филм се приказивао и у удаљеним селима осечанске општине.

Аутор залази и иза биоскопских кулиса – у исплативост биоскопских представа, оновремене расправе да ли треба давати предност уметничким или популарнијим насловима, утицај градских органа власти на развој биоскопског живота и сл. На крају књиге дати су фотографски прилози – плакати филмова који су приказивани, најаве бисокопског репертоара и чланци о филмовима у локалним новинама, као и фотографије биоскопских сала и биоскопских радника у Ваљеву. Ширином свог замаха, ова књига представља значајан прилог културној историји ваљевског краја у доба раног социјализма, када је биоскоп био једно од малобројних, и самим тим једно од најважнијих места културних збивања. Она уједно превазилази локални значај, јер историја биоскопског живота у Ваљеву у великој мери одражава искуства и културне обрасце својствене и другим градовима социјалистичке Југославије.

Хронику биоскопског живота у Ваљеву написао је не само врсни историчар, већ и велики заљубљеник у филмску уметност којег је у свет покретних слика на платну увео отац – и сам пасионирани љубитељ филма. И та, лична нит уткана у текст, сведочи колико изложеност културним утицајима у детињству и раној младости може обликовати и појединце и читаве генерације.

Никола Ранисављевић

БИБЛИОГРАФИЈА ИСТОРИОГРАФСКИХ ИЗДАЊА О ВАЉЕВСКОМ КРАЈУ У 2025. И 2026. ГОДИНИ

Биоскопи Ваљева од 1948. до 1970, Дејан В. Поповић, Ваљево 2025, стр. 127

Аутор је написао монографију са циљем да оживи једно време када су биоскопи били значајне културне институције и сведочанство једног феномена живота некадашњег Ваљева. Писању монографије претходило је детаљно истраживање. Велики део грађе пронађен је у фондовима и збиркама Међуопштинског историјског архива у Ваљеву, консултована је бројна литература, прегледана периодика и интервјусиан је велики број људи што је по речима аутора помогло да боље сагледа филмску и биоскопску прошлост Ваљева. Монографија је подељена на неколико целина: Први биоскопи, Биоскопски живот Ваљева у ваљевском срезу од 1948. до 1959. године, Биоскоп и Ваљевци (1960-1970), Утицај градских установа на биоскопски живот Ваљева, Прилози. Монографија о биоскопима у Ваљеву у периоду 1948–1970. години представља драгоцен допринос проучавању локалне културне историје и развоја филмске културе у Србији.

Гласник, бр. 59, Историјски архив Ваљево 2025, стр. 209

Чланци: др Ђорђе Вуковић, *Вести о здравственим приликама на простору српских земаља у време Цара Уроша;* Александар Ђурђевић, *Јунаци Котешице у првом српском устанку:Прилог историји једног села Ваљевске нахије;* Нино Делић, *Јарослав Јанда у заробљеништву у Ваљеву 1914-1915.*

Прилози: Дејан В. Поповић, *Спор Симке Динић против државе СХС;* Милорад Белић, *Појединачне и групне ликвидације од стране партизана и четника у ваљевском крају током 1941. године;* Милорад Белић, *Прилог квантификацији жртава Другог светског рата са подручја општине Ваљево, 4. део;* Владимир Дамњановић, *Рад и деловање окружног дечијег дома у Боговађи 1941-1945.*

Из рада Архива: Борис Миливојевић, *Одржавање чистоће ïрада, ïаркова и ïробља Ваљева као делатност ïрадскоï ïредузећа Пећина.*

Грађа: Владимир Дамњановић, *Начелство среза колубарскоï – Мионица, аналиïички инвенïар – наставак;* Никола Ранисављевић, *Закон о риболову из 1898. ïодине;* Дејан В. Поповић, *Тужба Убскоï ïрïовачкоï удружења ïроïив Михаила Поïова*

Сећања: Риста Анђелополић; *Феникс из Пецке.*

Критике и прикази: Александар Вулетић, *Милић Ј. Милићевић, Срïска војска, независни војни лисï (1908-1912);* Милић Ј. Милићевић, *Милорад Радојичић, Михајло Јевïић Кајле, живоï, савременици и ïоïомци.*

Библиографије: Никола Ранисављевић, *Библиоïрафије исïориоïрафских издања о ваљевском крају у 2024. и 2025. ïодини*

IN MEMORIAM: Драгиша Божић

Крај Другог светског рата у Србији: Осамдесет година Светосавског конгреса у селу Ба, тематски зборник радова, Љиг – Ваљево 2025, стр. 301

I – Крај Другог светског рата у Србији: Немања Максимовић, *Милан Живановић „Храбри сïарац Чика Ба“ – ïрилоï ïроучавању исïорије села Ба и околине Љиïа у Друïом свеïском раïу;* Милош Тимотијевић, *Драïиша Васић и Свеïосавски коïрес у селу Ба;* Александар Стојановић, *О ïраïедији једне младости. Случај Милене Аћимовић, комунисïкиње из Љиïа;* Александар Лукић, Милан Гулић, *Милан Грол о Равноïорском ïокреïу Драïољуба Драже Михаиловића;* Небојша Стамболија; *Сïрукïура официрскï кора Срïске државне сïраже у Краïујевачком округу 1942-1944;* Немања Девић, Драгољуб Мандић, *Од комунисïе до равноïорца: Мисао др Живка Тоïаловића о националном ïиïању и срïским инïеграцијама 1920-1944;* Владимир Кривошејев, *Забуне око даïума ослобођења Ваљева у Друïом свеïском раïу 15. или. 18. сеïïембар 1944.*

II – Културно наслеђе села Ба и средишње северозападне Србије: Александар Ђукић, *Прилоï даïовању цркве Свеïоï Илије у селу Ба;* Теодора Младеновић, Јована Јанковић, *Резулïаïи анализе фауналних осïаïака са средњовековноï локалиïеïа Градужине у Дебрцу;* Влада Гошњић, *Манасïир Ваведење у Славковици.*

ВИСТАД – рађање гиганта, др Марко Милетић, Ваљево 2025, стр. 34

Изложбени каталог чији текст и фотографије прате изложбену поставку аутора пројекта Николе Ранисављевића. Текст за каталог написао је др Марко Милетић као стручни сарадник на пројекту. На почетку текста кратко је описан развој наменске индустрије од почетка 19. века па до оснивање фа-

брике ВИСТАД у Вишеграду. Главни део текста посвећен је развоју и раду фабрике пре и током окупације Краљевине Југославије у Другом светком рату, а крај је посвећен судбини оснивача фабрике Николи Станковићу. Текст и изложбена поставка кроз сачуване докумнете и фотографије сведоче не само о техничком и производном развоју фабрике већ и о улози радника, стручњака и локалне заједнице у њеном функционисању. Истраживањем ове теме допринело је бољем разумевању развоја наменске индустрије у Краљевини Југославији указујући на значај очувања материјалних и документарних трагова који сведоче о једном важном раздобљу развоја фабрике ВИСТАД.

Заједничка судбина српског и руског народа у ваљевском крају 1900-1939, Владимир Б. Дамњановић, Борис Р. Миливојевић, Ваљево 2025, стр. 282

Књига на један нов начин нам осветљава руско-српске друштвено, културне и духове односе у периоду 1900-1939. године. Аутори су настојали да кроз архивксу грађу, записе, сведочанства и сећања прикажу на који начин је Ваљево постало важна тачка руске и српске сарадње, а такође ова књига нам даје одговоре у којој мери су руски емигранти имали утицај на развој просвете, медицине, грађевине и архитектуре у Ваљеву и ваљевском крају. Вредност ове књиге огледа се у томе што на основу историсјких извора приказује положај и улогу руске емиграције у Србији у првој половини 20.века.Она доприноси бољем раумевању културних, друштвених и политичких веза између српског и руског народа и представља значајан извор за даља истраживања ове теме.

Никола Калабић и Горска краљева гарда, *историја и мит,* Бојан Димитријевић, Немања Девић, Београд 2025, стр. 608

У кратком временском размаку објављено је треће издање књиге „Никола Калабић и Горска краљева гарда, историја и мит“. У овом издању поједине целине су знатно проширене и услед појаве нових историјских извора урађене су одређене исправке. Најзначајније допуне тичу се детаља око заробљавања и смрти Милана Калабића, споразума Николе Калабића са Немацима из 1943. године, повлачења Горске краљеве гарде кроз Босну 1945. године, случаја телеграфисте Богдана Краставчевића и његове улоге у операцији заробљавања ђенерала Михаиловића, слике о Калабићу у српској емиграцији, судбине Калабићевих егзекутора после 1946. године. Аутори су до нових сазнања дошли увидом у архиву Безбедносно-информативне агенције која је на чувању у Државном архиву Србије, при том држећи се принципа критич-

ке историогррафије, настојећи да различите изворе упореде и провере, што доприноси објективном сагледавању историсјких чињеница. Услед свега наведеног и методолошгог приступа аутори су са великим успехом допринели разумевању ове теме која је дуго времена била предмет идеолошких тумачења и подела.

РИСТА АНЂЕЛОПОЛИЋ
дипомирани инжињер архитектуре
(1937-2026)

Мада по рођењу није био Ваљевац Риста Анђелополић је у граду на Колубари, али и шире, оставио свој неизбрисив траг. Све његове делатности, на пољима од спорта, преко учешћа на радију, архитектуре као и многа друга, готово је немогуће пребројати. Сарадња са Архивом у Ваљеву била је такође једна од њих.

Родио се у Вршцу новембра 1937. године од оца Илије, лекара и мајке Милеве по занимању учитељице. Већ са две године са родитељима прелази у Ниш. Потом се сели у Врњачку Бању и Трстеник где је завршио шест разреда гимназије. Више разреде, 7. и 8. као и полагање матуре окончао је у Београду. У главном граду уписује и Архитектонски факултет чију је диплому стекао 1963. Даљу потврду у струци, у виду лиценце за овлашћеног пројектанта, издату од Инжењеријске коморе Србије стекао је након положеног испита 1969. године. У својим позним годинама, 2003. стиче и лиценцу пројектанта за израду архитектонских пројеката, уређивање слободних површина и унутрашњег водовода и канализације.

После одслужењу војног рока у ЈНА 1963-1964 године у Бања Луци Риста Анђелополић се трајно настањује се у Ваљеву. Непосредно пре доласка, 1966. године оженио се Олгом, са којом је већ наредне године добио близанце, кћерку Драгану и сина Драгана. У овом граду, у току наредних деценија, показаће се пуна разноликост његових бројних талената.

Анђелополићева наклоност спорту и то атлетском исказала се већ током похађања гимназије у Београду. На кросу одржаном

школске 1954/55. године заузео је завидно друго место. Пар година касније, 1957/1958. као студент и активан спортиста учествује у обнављању Београдског универзитетског спортског клуба. По доласку у Ваљево његово спортско деловање није прекинуто. Напротив, оно се наставило, овог пута у домену фудбала. У тиму Ф. К. „Градац“, на месту центарфора показао се као веома добар стрелац.

Ништа мање активан Анђелополић је био и у раду на радију. Увод у ту област његовог деловања представљало је освајање другог места на аудицији за спортског репортера Радио Београда 1957. године. У намери да се потпуно посвети архитектури и заврши студије Риста је за кратко ипак одустао од репортерског посла. Међутим, током служења војног рока у Бања Луци Анђелополић бива одређен за руководиоца, спикера и водитеља ове војне радио станице. Истовремено постаје и дописник војног листа „Народни борац“, аутор изложбе посвећене 2. заседању АВНОЈ-а, организатор прославе Дана младости, као и многих других културних активности. Тиме је служење војног рока представљало вероватно прву велику потврду његове свеобухватне надарености.

Радијски експониран Анђелополић је остао и након свог доласка у Ваљево. Од 1967. постаје први спикер Радио Ваљева, а нешто касније, 1970. и спортски репортер. Својој спикерској и репортерској делатности, Анђелополић током 1999-2000. придодаје поново и ону водитељску. Године 1991. водио је пратећи програм 26. Сајма грађевине. Неколико година касније, 1999. био је и водитељ програма поводом завршетка радова на изградњи насеља „Милорад Павловић“. Последице НАТО бомбардовања учиниле су га и водитељем програма поводом откривања споменика пилоту Миленку Павловићу, као и сличном откривању других знамења попут споменика посвећеним жртвама агресије. Традиционално, пуних двадесет година, од 1991. до 2011. био је и водитељ програма поводом додела награда књижевно-публицистичког конкурса фондације „Драгојло Дудић“.

С обзиром на то да је грађевинарство, односно архитектура била његово примарно образовање Анђелополић се посебно одликовао и учешћем на разним пројектима и радним телима намењеним изградњи. Одмах по доласку у Ваљево, 1968. име-

нован је за члана одбора за формирање галерије града Ваљева. Истовремено постаје и члан извршног одбора за формирање сталне градске ликовне галерије. Средином осамдесетих са колегом Предрагом Којићем, ради и на пројекту реконструкције зграде намењене за Модерну галерију града Ваљева. Током тридесетогодишњег радног стажа и боравка у Граду готово да није било предузећа ни установе чији грађевински или просторни план није носио потпис Ристе Анђелополића. Међу њима био је и пројектни биро „Ваљево пројекат“, саобраћајно предузеће „Стрела Ваљево“, ЈКП „Ваљево“, „Дирекција за урбанизам, грађевинско земљиште, путеве и изградњу Ваљева“. Током овог периода Анђелополић је као цењени стручњак грађевинске струке био и на руководећим положајима. Средином седамдесетих изабран је за вд. директора већ поменутог „Ваљево пројекта“, а у другој половини деведесетих постаје први директор „Дирекције за урбанизам, уређивање грађевинског земљишта и путеве“ општине Ваљево. Сматра се да је у току своје професионалне каријере у тадашњој СФРЈ израдио у реализовао око 500 пројеката из архитектуре, урбанизма и уређења слободних површина, при чему је већина њих остварена у Ваљеву и Осечини тј. у целокупном Колубарском округу. Не сме се заборавити и то, да је преко половине ових пројеката Риста Анђелополић урадио потпуно бесплатно.

Руководећим функцијама Анђелополић је придружио и она председавајућа у стручним друштвима. У релативно дугом периоду (1981-1989.) био је председник Друштва архитектонских, грађевинских инжењера и техничара у Ваљеву. Средином деведесетих изабран је и за првог председника друштва архитеката Ваљева. Коначно, током осамдесетих година, у два мандата, постаје и члан Председништва Савеза грађевинских инжењера и техничара Србије.

У оквирима грађевинске струке Анђелополић се опробао и као педагог. Ово се нарочито односи на вођење наставе појединих предмета у Школи ученика у привреди. Овом треба додати и неколико предавања из области архитектуре одржаних поводом отварања неких од стручних изложби. Најобухватније од ових било је на тему „Урбани развој Ваљева 1945-1965“. Популарну едукацију спроводио је и посредством организавања изложби

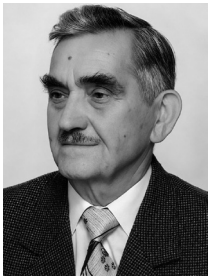
фотографија и делова пројеката изграђених у Ваљеву. У музејском одељењу у Осечини 2012. године приредио је изложбу „Осечина и Подгорина од 1970. до 2011“. Друга изложба приређена у галерији Народног музеја у Ваљеву 2016. имала је за тему управо његов грађевински ангажман током педесет година проведених у овом граду.

Уз све наведено и вероватно још много чега другог, овај даровити човек, на тему различитих пројеката објавио је у локалној штампи више од 120 чланака, написа и слично. Можда најзначајнији од њих су фељтони, међу којима је и „Савремена технологија одлагања (отпада) комуналног отпада“ и „Клизишта“ објављених у листу „Напред“ 1995. и 2005. године. Анђелополићево списатељство није се зауставило само на штампи. Његово име налазимо и у зборнику са научног скупа „Развој ваљевског краја 1945-1965. где обрађује урбани развој Града током ове две деценије. Ускраћен за његове текстове није остао ни Гласник Међуопштинског историјског архива Ваљево, где објављује прилог под називом „Просторни и урбанистички развој Ваљева“, а последњих неколико година био је редовни сарадник часописа у оквиру рубрике „Сећања“.

Анђелополићево име везује се и за донације. Више од сто педесет књига његове приватне библиотеке нашло је места у школама, као и у Народној библиотеци у Осечини. Слично је и са Народним музејем у Ваљеву, где се данас налази низ предмета из заоставштине његовог оца, као и фотографије из Првог светског рата његовог тече Драгољуба Павловића академског сликара и ратног фотографа.

Након свега изреченог чини се да „Септембарска награда града Ваљева“ из 1994, Награда општине Осечина за Урбанизам и архитектуру, из 2012. као и још педесетак плакета, диплома и захвалница представља више него оскудан број да би се путем њих описала креативност и радни полет једног изузетног човека.

Милић Милићевић

МИЛАН Р. ВАСИЋ (1928-2025)

Крајем септембра 2025. године у Ваљеву је преминуо Милан Р. Васић, познати просветни и културни радник, картограф, писац и неуморни чувар животне средине, народних обичаја и слободарских традиција. Био је изузетно скроман, радан, честит и пре свега господствен човек. Као веома надарена и учена особа, био је једна од „живих енциклопедија“ града Ваљева.

Милан Васић рођен је 26. октобра 1928. године у подгорском селу Мајиновић у бројној породици. Његов отац Радомир, родио се 1885. године у селу Бобова под Медведником, од оца Михаила и мајке Радојке. Потиче из познате породице Бобовац, једне од најстаријих и најбројнијих у том селу, која је изнедрила чувеног устаника и политичара – кнеза Јована Симића Бобовца. Као редов 4. чете 1. батаљона 14. пешадијског пука Дринске дивизије, Радомир је учествовао у оба балканска и Првом светском рату. Одликован је Албанском споменицом, француским орденом Легије части и др. Са Катарином – Катом, ћерком Младена Милосављевића, добио је четири сина, Слободана, Живка, Велимира и Милана и седам кћери, Славку, Надежду, Веселинку, Миру, Томку, Војку и Миладинку. Последње три умрле су као деца.

Основну школу Милан је завршио у суседном селу Причевић. Машинбраварски занат и средњу Техничку школу завршио је у Ваљеву. Осам година радио је у фабрици „Крушик“. Вишу стручну педагошку спрему стекао је у Ријеци, да би наредних шест година радио као наставник машинске групе предмета у Електро-машинском школском центру у Тузли. Упоредо, завршио је студије на Факултету индустријске педагогије у Ријеци. Временом је стекао и звање педагошког саветника за предмет Општетехничко образовање и образовање одраслих. Пуних 26

година радио је као педагошки саветник у Просветно-педагошком заводу, односно Међуопштинском заводу за образовање и васпитање у Ваљеву, где је дочекао и пензију.

Као учесник IV ваљевске омладинске радне бригаде добровољно је радио на изградњи железничке пруге Шамац – Сарајево 1947. године. За залагање редовно је награђиван ударничким значкама, а ово у то време вредно друштвено признање касније је добијао и радећи у Крушику. За време студија у Ријеци бавио се и планинарењем, па је више пута прошао словеначке, аустријске и италијанске Алпе.

Више од пола века бавио се израдом карата и планова који су објављивани у разним књигама, туристичким проспектима, листовима, часописима и другим публикацијама. Остало је забележено да је током свог радног века написао и објавио 47 стручних радова. Аутор је књиге „Практикум савремене организације наставе техничког образовања“ за ученике IV разреда основних школа. Коаутор је карте бившег среза Ваљево и карте Подрињско-колубарске међуопштинске регионалне заједнице. Био је приређивач радних свезака познавања природе и друштва за ученике трећег разреда основне школе, приручника „Наш крај“ и „Ваљево и околни крајеви“. Био је рецензент пет уџбеника за наставу општетехничког образовања за IV, V, VI, VII и VIII разред основне школе.

Милан Васић бавио се и истраживањем прошлости родног краја, што је резултирало објављивањем три књиге. Прва је хроника његовог родног места под називом „Мајиновић“. Његово друго дело „Партизанско спомен-гробље на Крушику“ објавила је општинска организација СУБНОР Ваљево 2013. године. Наредне године објављена је трећа Васићева књига „Ваљево кроз векове у слици и речи“. Издавач је био Завод за заштиту споменика културе Ваљево. У њој је представио слике свих значајнијих објеката и догађаја Града.

Васић се предано бавио и друштвеним радом, био је редован посетилац и учесник многих акција, прослава и сличних манифестација. Био је дугогодишњи члан и председник општинског и среског већа Народне технике у Ваљеву. Преко 30 година учествовао је у организацији акција едукације деце и омладине под називом „Шта знаш о саобраћају“, које су спровођене на школ-

ском, општинском, међуопштинском, савезном и међународном нивоу.

Био је ожењен Маријом Параментић из Белог Поља крај Ваљева. Из тог брака има сина Слободана, рођеног 1963. године у Тузли. Из брака са Јасмином Јовановић из Горића има сина Немању и кћерку Невену.

У присуству родбине, колега и пријатеља сахрањен је на Новом гробљу у Ваљеву.

Мр Милоје Николић
Милорад Радојчић

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Текст доставити на адресу Редакције Гласника: Међуопштински историјски архив Ваљево, Поп Лукина 52, 14000 Ваљево
email: arhivvaljevo@gmail.com

Рукописи у компјутерском слогу (Microsoft Word) предају се у једном примерку у електронском и штампаном облику у фонту Times New Roman, величина фонта 12 пункта. Размак између редова је 1,5 а напомене (фусноте) се налазе на крају стране. Аутори могу предати радове и на страном језику (енглески, руски, француски, немачки).

Текст може да има највише 24 стране (43.000 карактера)

Осим основног текста са напоменама (уређеним према упутству), **рад треба да садржи:**

– Апстракт. Налази се испод наслова рада и не може имати више од 600 словних знакова. Пише се на језику којим је писан основни текст.

– **Кључне речи**. Дају се на српском и на енглеском језику и може их бити највише 7.

– **Резиме**. Предаје се на енглеском језику и не може имати више од 1.200 словних знакова.

– **Прилоге.** Доставити их у електронској форми ван Word документа у једном од следећих формата .tif, .jpg, .eps, .cdr. Црно- беле фотографије предати у резолуцији од најмање 150, а колор од 300 dpi.

– Листу референци. Налази се на крају рада и састоји се из два дела (Извори и Литература), по абецедном и алфабетском реду аутора, са пуним насловима, називима часописа и бројем страна.

Начин цитирања:

Посебних издања:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Први пут цитиран наслов књиге пише се у целини, курзивом. Место и година издања пишу се иза наслова, без запете између. Цитиране странице пишу се на крају без скраћене ознаке за страну.

Примери:

– Рудић С. *Властела Илирског грбовника*, Београд 2006, 44–46. *Пример за поновљено издање књиге:*

– Јиречек К. *Историја Срба*, I, Београд 1978[2], 30.

Чланака у часописима:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Наслов рада се пише курзивом. Назив часописа (пун или скраћен), број (арапским цифрама), година и цитирана страна.

Примери:

– Живковић Т. *Легенда о Павлимиру Белу*, Историјски часопис 50, 2003, 15.

– Пузовић П. *Увођење општежића у Хиландару 1933. године*, ИЧ 45–46, 19981999, 2000, 245. (начин за часописе где је година за коју се односе различита у односу на годину изласка часописа)

Томовић Г. *Трагови старог рударења у топонимији Љевањског краја*, Гласник Завичајног музеја 3 (Пљевља 2002) 2003, 58. (начин за часописе са истим називом, а различитим местом издања, мање познате, ретко доступне часописе)

Чланака у зборницима радова:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Наслов рада курзивом, наслов зборника, место издања и година и цитирана страна.

Пример:

– Ћук Р. *Почеци рударства и привредни успон Србије*, Краљ Владислав и Србија 13. века, Београд 2003, 103.

Поглавља у колективним публикацијама:

Име аутора поглавља, назив текста, поглавља, назив публикације (све курзивом), том, место и година издања и цитирана страна.

Пример:

Ђорђевић Д. *Историја српског народа*, VI–1, Београд 1983, 98.

Извора:

Примери:

– Доментијан, *Живот Светога Симеуна и Светога Саве*, изд. Ђ. Даничић, Биоград 1865, 97.

– С. Б. Скокнић, *Моје успомене из Првог светског рата*, прир. М. Ј. Милићевић, Београд 2003, 63.

– Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I–1, Београд – Ср. Карловци 1929, 250.

– *Actes de Lavra*, III, par P. Lemerle, Paris 1979, 13.

После првог помена пуне библиографске јединице у напоменама, током наредних цитирања даје се скраћени облик, односно понавља се иницијал имена и презиме аутора и скраћени наслов.

– Код узастопног навођења аутора и дела: Исто, Ibid.
– Код поновљеног навођења дела: нав. дело, op. cit.
– У ћирилици употребљава се скраћеница уп. а у латиници cf.
– Напомене се скраћују са нап.
– Не употребљавају се скраћенице стр. односно p. и pp.

Датуми се пишу на следећи начин, нпр. 2. 3. 2007.

Бројеви већи од троцифрених треба да буду куцани са тачкама, а не са размацима, нпр. 2.000, 10.000.

Радови се примају до 30. априла за текућу годину